

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLAR ARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI**

Yüksek Lisans Tezi

**MİLLİYETÇİLİK VE ETNİK MİLLİYETÇİLİK,
SIRBİSTAN VE KARADAĞ
ÖRNEĞİ**

**Metin KRLİÇ
(2501030735)**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Levent ÜRER**

İstanbul, 2007.

MİLLİYETÇİLİK VE ETNİK MİLLİYETÇİLİK, SIRBİSTAN VE KARADAĞ ÖRNEĞİ

Metin KRLİÇ

ÖZ

1789 Fransız Devrimi ile birlikte ortaya çıkan milliyetçilik hızlı biçimde tüm Avrupa kıtasına yayılmıştır. Milliyetçi düşünceler ve hareketler XX. yüzyılda Avrupa dışına taşmıştır. Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarının en önemli nedenlerinden birisi milliyetçilik olmuştur. Milliyetçilik, ulusu ve ulus-devleti kurma, emperyalist politikaları meşrulaştırma, emperyalizme karşı ulusal bağımsızlık mücadelesini geliştirme gibi pek çok amaç için kullanılabilen bir ideoloji ve siyasal hareket olmuştur. Milliyetçi ideolojilerin etkisi, halen günümüz dünyasında hem sosyo-kültürel hem de siyasal alanda devam etmektedir.

1990'lı yılların başında Sosyalist Bloğun dağılmasında ve çökmesinde milliyetçilik çok önemli bir rol oynamıştır. Milliyetçi düşünceler, inançlar, amaçlar ve ihtiraslar özellikle Sovyetler Birliği'nin ve Yugoslavya'nın dağılmasında çok etkili olmuştur. Milliyetçiliğin yükselişi, parçalanma sürecinin zeminini hazırlamıştır.

Yugoslavya'nın parçalanması ve Yugoslav sosyalizminin yıkılışı, Yugoslav halkları için son derece kanlı ve sancılı bir süreç oldu. Bu kanlı ve sancılı sürecin en önemli aktörü, "Büyük Sırbistan"ı kurmayı hedeflemiş olan Sırp milliyetçiliği oldu. Ayrıca, Hırvat, Sloven, Makedon, Karadağ, Arnavut ve Boşnak milliyetçiliği de parçalanma sürecine katkı sağlamışlardır.

Milliyetçilik meselsine odaklanan bu yüksek lisans tez çalışması, Sırp ve Karadağ milliyetçiliğinin özelliklerini, gelişimini ve Sosyalist Yugoslavya'nın yıkılışındaki rolünü inceliyor ve açıklıyor.

NATIONALISM AND ETHNIC NATIONALISM, SERBIA AND MONTENEGRO AS A SAMPLE

Metin KRLIĆ

ABSTRACT

Nationalism that was emerged thanks to the French Revolution in 1789 has spread over the European Continent rapidly after the revolution. Nationalistic ideas and movements were exported other continents and countries from Europe in the 20th century. One of the most important causes of the First and Second World Wars is nationalism. Nationalism is an ideology and political movement which can be exploited in order to achieve many different aims such as foundation of nation and nation-state, legalization of imperialistic expansionism or improving national liberation movements against imperialism. Effects of nationalistic ideologies on socio-cultural and political spheres continue still in the present world.

Nationalism played very important role in collapse of the Socialist Block at the beginning of 1990s. Especially, nationalistic ideas, believes, aims and passions became very effective and determinative in disintegration of Soviet Union and Yugoslavia. Rise of nationalism prepared ground of the disintegration.

Disintegration of Yugoslavia and collapse of the Yugoslav Socialism became a very bloody and severe process for the Yugoslav peoples. The main actor of this bloody and severe process was the Serbian nationalism which has aimed to create “the Greater Serbia”. In addition to the Serbian nationalism, also Croat, Slovene, Montenegrin, Macedonian, Albanian and Bosniak nationalist movements supported the disintegration process.

This master thesis which focuses on issue of nationalism studies and explains development and characteristics of the Serbian and Montenegrin nationalism and its role in the destruction of Socialist Yugoslavia.

ÖNSÖZ

Elinizde tuttuğunuz bu tez çalışmasının sahibi, Sırbistan ile Karadağ arasında sıkışmış ve Karadağ'ın bağımsızlığını ilan etmesi ile birlikte ikiye bölünmüş olan Sancak bölgesinde doğmuş ve büyümüş bir Boşnak'tır. Bosna-Hersekli ve Sancaklı Boşnaklar, yakın bir geçmişte yaşanılan kanlı parçalanmadan en fazla zarar gören Müslüman Güney Slav (Yugoslav) milletidir. Bu kanlı parçalanmayı ve acıları, ailem ve milletimle birlikte bire bir yaşadım ve halen yaşamaktayım. Bu durum, beni böyle bir çalışma yapmaya itti.

Yugoslavya'nın parçalanma süreci henüz bitmemekle birlikte sona yaklaşmaktadır. Bugün gelinen noktada, Yugoslavya'nın parçalanma süreci, Sırbistan'ın parçalanma sürecine dönüşmüştür artık. Kosova bağımsızlık yolunda ilerlemektedir. Kosova'nın statüsü büyük ihtimalle 2007 yılı içinde netleşecektir. Karadağ'ın, Sırp-Karadağ Federasyonu'ndan ayrılıp bağımsız bir devlet haline gelmesi, Kosova'nın da Sırbistan'dan ayrılıp bağımsızlaşması sürecini hızlandırmıştır. Ayrıca sırada Voyvodina'nın ayrılması vardır. Sırbistan'ın kuzeyinde Macaristan sınırında bulunan ve içinde Macar azınlığı barındıran Voyvodina da, Karadağ ve Kosova gibi Sırbistan ile birlikte yaşamayı düşünmüyor.

Tüm bu yaşananlar Sancak bölgesinde yaşayan Müslüman Boşnakları ve dolayısıyla bizzat beni ve ailemi yakından ilgilendirmekte ve etkilemektedir. Sırbistan'ın parçalanma süreci Sırp milliyetçiliğini, Karadağ'ın bağımsız bir devlet haline gelmesi Karadağ milliyetçiliğini, Kosova ile Voyvodina'nın ayrılma süreçleri de Arnavut ve Macar milliyetçiliğini gclendiriyor ve kemikleştiriyor. Bu durum ise, Sırbistan ile Karadağ arasında sıkışmış ve bölünmüş olan biz Sancaklı Boşnakları etkiliyor ve tedirgin ediyor. Bu durum, böyle bir çalışmanın temel ilham kaynağını oluşturmuştur.

Böyle bir kaygı doğrultusunda yapmış olduğum bu çalışmanın faydalı olmasını diliyorum ve yakın gelecekte yaşanması muhtemel gelişmelerin Sancak Boşnaklarının umutları doğrultusunda gerçekleşmesini umuyorum. Bu çalışmanın ortaya çıkmasında bana destek vermiş olan, aileme, hocalarıma ve arkadaşlarıma en derin sevgi, saygı ve teşekkürlerimi sunuyorum. Çalışmamı, kanlı parçalanma

sürecinde kendi vatanını, onurunu ve geleceğini korumak için mücadele etmiş olan halkıma ithaf ediyorum.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZ.....	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	iv
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM

MİLLİYETÇİLİĞİN DOĞUŞU

A. Milliyetçilik Kavramına Düşünürlerin Yaklaşımı.....	6
B. Milliyetçilik Kavramına Tanım Çabaları	9
C. Milliyetçiliğin İdeolojik İfade ve Yansımaları.....	16
1. Tarihsel Milliyetçiliğin İdeolojik İfadesi	16
2. Uygarlık Alanın Milliyetçiliğin İdeolojik İfadesi	17
3. Toplumsal Davranış İfadesi	18
E. Kimlik: Kavramsal Yaklaşımı.....	19
F. Etnik Milliyetçilik.....	21

II. BÖLÜM

ESKİ YUGOSLAVYA'DA MİLLİYETÇİLİĞİN TARİHSEL TEMELLERİ

A. Osmanlı Döneminden Sonra Balkanlarda Milliyetçilik	23
B. Sırp-Sloven-Hırvat Krallığı Dönemi.....	25
C. II. Dünya Savaşı Sonrası Dönemdeki Gelişmeler.....	34
1. Sosyalist Devletler Arasındaki İlişkilerde Milliyetçilik.....	44
2. Yükselen Milliyetçilik Rüzgarı.....	46
3. Yugoslavya'daki Etnik Gruplar ve Milliyetçilik Akımları.....	48
4. Sırp Milliyetçiliği.....	50
5. Milliyetçilik ve Siyasetin İç İç Girmesi.....	51
D. Soğuk Savaş Sonrası Dönemdeki Gelişmeler.....	56

III. BÖLÜM

ESKİ YUGOSLAVYA'DA MİLLİYETÇİLİĞİN SOSYOLOJİK TEMELLERİ

A. Boşnak Kimliğin Oluşumu ve Eski Yugoslavya'nın Sosyo-kültürel, Sosyo-ekonomik Yapısı.....	64
B. İnsan Hakları İhlallerinin Milliyetçiliğe Etkisi.....	76
C. Sırbistan Karadağ'ın Sosyo-kültürel ve Sosyo-ekonomik Yapısı.....	81

1. Voyvodina	82
2. Karadağ Sırpları	85
3. Karadağ Arnavutları	86
4. Sancak.....	87
D. Karadağ'ın Sırbistan'dan Ayrılması ve Etkileri.....	89
SONUÇ.....	101
KAYNAKÇA.....	104

KISALTMALAR

A.g.e.	:Adı geçen eser
ABD	:Amerika Birleşik Devletleri
A.e.	:Aynı eser
AB	:Avrupa Birliği
AGİT	:Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AK	:Avrupa Konseyi
AT	:Avrupa Topluluğu
Bkz.	:Bakınız
BM	:Birleşmiş Milletler
UNPROFOR	:Birleşmiş Milletler Koruma Gücü
Çev.	:Çeviren
SDA	:Demokratik Eylem Partisi
AVNOJ	:Yugoslavya Anti faşist Halk Kurtuluş Konseyi
HDZ	:Hırvat Demokrat Partisi
CEMECOM	:Karşılıklı Ekonomik Yardım Konseyi
NATO	:Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
VMDK	:Macar Demokratik Birliği
ZAVNOS	:Sancak Anti faşist Milli Meclisi
s.	:Sayfa
SANU	:Sırp Bilimler ve Sanatlar Akademisi'nin
SFRJ	:Sosyalist Federal Yugoslavya Cumhuriyeti
SNP	:Sosyalist Halk Partisi
SSCB	:Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
t.y.	:Basım tarihi yok
v.b.	:Ve benzeri
v.d.	:Ve diğerleri
v.s.	:Ve saire
YMO-JMO	:Yugoslav Müslüman Örgütü
y.y.	:Basım yeri yok

YFC : Yugoslav Federal Cumhuriyeti
YSFC : Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti
BMGK : Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi

GİRİŞ

Alman romantizminin oluşumuna katkıda bulunan düşünürlerin, aynı zamanda milliyetçi düşüncelerin ve akımlarına başlangıç noktasını oluşturdukları genel bir kabuldür. Milliyetçilik tanımına temel olan kavramlar, dil yada etnik köken gibi tek bir kriter ya da ortak dil, ortak toprak, ortak tarih ve ortak kültür gibi birden çok kriterler çevresinde gelişmiştir. Bir grubun başka grubun egemenliği altına girmesi toplumsal yaşamın doğurabileceği en büyük tehdittir. Bu nedenle genel iradeye teslim olmak gerek. Bu da, bireyin topluma bağlılık duyması, bütünü çıkarlarını kendi çıkarları önüne koymasıyla mümkündür. Ulusal otoriteye verdiği önem dolayısıyla temsili sistemlerin gelişmesine yardımcı olan milliyetçilik, bir başka acıdan da ulusal bencillik duygularını körükleyerek sömürgeciliğin gelişmesine, başka ulusların boyunduruk altına alınmasına yardımcı olmuştur. Napolyon Savaşları ile diğer ülkeleri denetimi altına almak isteyen Fransız milliyetçiliğine tepki niteliğinde olan bazı milliyetçilik akımları doğmuştur. Özellikle XX. yüzyıl başlarından itibaren, ırkçı öğretinin ağır bastığı bazı milliyetçi hareketler ortaya çıkmıştır. İtalyan faşizmi örneklerinde de görüldüğü gibi, kendi dışındaki tüm toplumları baş eğdirme genel amacına yönelik bu türden milliyetçilik anlayışları II. Dünya Savaşı'nın çıkmasını teşvik etmiştir. XX. yüzyıl sonlarında ise milliyetçilik, etnik-dinsel temele dayanan bölünmeler ve yeni devletler oluşturma girişimleri olarak da bir anlam kazanmış. Milliyetçilik, 1990'lı yıllarda Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'nın dağılma süreçlerinin temel akımı haline gelmiştir. Milliyetçilik, hem “mensup olunan millete özgü her şeyi körü körüne tercih etmek”, hem de “halkların, bağımsız milletler biçiminde var olması” anlamlarını içerebilmektedir. Ne Avrupa'da, ne de Avrupa dışı milliyetçilikler içinde, milli birliği savunmak ve kuvvetlendirmek isteğini ileri sürmeyen tek bir milliyetçilik akımı bile yoktur. Yani her tip milliyetçilik, milli birliği savunmak ve kuvvetlendirmek isteğini ileri sürmek. Milliyetçilik yakın zamanda ise, özellikle az gelişmiş ülkelerin hem iç hem de dış politikalarını etkileyen kavramlar arasında en güçlüsü olmuştur.

Millet toplumsal örgütlenme biçimidir. Milliyetçilik ise yerine göre bir düşünüş veya hareket ediş biçimidir.

Doğu Avrupa'da çok milletli imparatorlukların çöküşü ile milliyetçi hareketler başlamıştır. Balkanlar'da farklılıklardan kaynaklanan milliyetçi çatışmalar ve farklı dinlerin varlığı farklı millet yaratmaya/kurmaya katkıda bulunmuştur. Balkan halkaları tarihinde din, bu coğrafyada ortaya çıkan milliyetçi hareketlerde ve ulus kurma projelerinde çok önemli rol oynamıştır. Örneğin Hırvatları, ortak bir kültür dilini paylaştıkları Sırlardan açık biçimde ayıran unsur kesinlikle Roma Katoliği'dir. Din unsuru, bu iki halkın kullandığı alfabelerin farklılaşmasına da etki etmiştir. Katolik Hırvatlar, Vatikan'ın etkisiyle Latin alfabesini, Ortodoks Sırlar ise, Ortodoks Kilisesinin etkisiyle Kiril alfabesini benimsemişlerdir. Yani, ön-millî unsurlardan olan din ve dil unsurları, milliyetçi düşüncelerin ve hareketlerin oluşmasında ve ulusun inşaa edilmesinde büyük rol oynar.

Mazzini'nin *"her millete bir devlet"* sözünü Balkanlar'da gerçekleştirme arzu ve çabaları, yakın geçmişte çok sayıda masum Balkanlı insanın ölümüne neden olmuştur. Sırbistan'daki Miloseviç yönetimi ile diğer milliyetçi grupların "Büyük Sırbistan" hayaline kapılmaları neticesinde, bu hayali gerçekleştirmenin önünde engel olarak gördükleri Müslüman Boşnakları soykırım ve etnik temizliğe tabi tutmuşlardır. Çeteci Faşist Sırlar (Çetnikler) ve liderleri Slobodan Miloşeviç "Büyük Sırbistan" hayallerini gerçekleştirmek için Bosna Hersek, Hırvatistan ve Kosova'da her türlü insan dışı eyleme ve yöneme başvurdular. İlk hedefleri Boşnaklar, ikinci hedefleri ise Arnavutlar ve Hırvatlar olmuştur. Milliyetçi Sırlara göre, sadece Müslümanlar değil, bütün Güney Slavlar (Yugoslavlar) Sırp'tır. Sırp milliyetçiliği ve milliyetçileri, tüm Yugoslavya (Güney Slavya)'yı ve tüm Güney Slavları "Sırplaştırma" bir tarih anlayışı da geliştirmişler, daha doğrusu icat etmişlerdir. Kosova'da ise etnik sorun ile din sorunu iç içe geçmiştir. Çünkü Kosovalı Arnavutlar, hem etnikte hem de din yönünden Sırlardan ayrılmaktadır. Fakat Hırvatlar ve Boşnaklar söz konusu olduğunda sorun sadece din temellidir. Çünkü milliyetçi Sırlara göre Boşnaklar, Osmanlı İmparatorluğu tarafından Müslümanlaştırılmış Sırlardır; Hırvatlar ise, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu tarafından Katolikleştirilmiş Sırlardır.

Balkanlar'da, çok farklı "Milletler" ve "Milliyetçilikler" vardır olması. Bu coğrafyada farklı dini, etnik, dilsel kimlikler sözkonusudur. Bunlardan hangisinin "milli" olanı temsil edebileceğini tespit etmek o kadar da kolay değildir. Ancak, milli kültürü derinden etkileyen ve milli kimliğin oluşumunda temel olan unsurların din ve dil kimlikleri olduğunu söyleyebiliriz. Balkanlar'da çıkan çatışmalarda "din kimliği" çok önemli rol oynamıştır. Milliyetçilik ve millet kurma meselesinde, bazı milletler "dini" kimliğe öncelik verirken, diğer bazıları ise "din dışı milli" kimliğe öncelik verir. Bazı durumlarda, kimin hangi kimliği en üstte tutacağını tespit etmek pek kolay ve hatta mümkün olmayabilmektedir.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra son çok uluslu imparatorlukların parçalanmasıyla yeni ulus devletler meydana gelmiştir. İkinci Dünya Savaşından sonrası dönemde sömürgeler bağımsızlaşıyor ve ulus devlet Avrupa dışına çıkıyor. Milliyetçilik 1970'lerden sonra yayılmaya başladı. 1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılması ve 1990'ların başında Yugoslavya ile Sovyet Birliğinin dağılması, ulus devletlerin artmasına ve milliyetçiliğin gelişmesine/güçlenmesine neden olmuştur. Bu süreçte milliyetçilik ve yeni milletler Hans Kohn'un belirttiği gibi birbirlerine tepki olarak ortaya çıktılar.

Balkanlarda milliyetçiliğin gelişmesi ve başarıya ulaşmasında iki ana faktör rol oynamıştır. Birincisi, Osmanlı Devleti'nin uyguladığı dinsel-geleneksel temelli millet sistemidir. İkinci faktör ise, gayri-Müslim azınlıkların Batılı büyük devletlerle işbirliğine girmeleri olmuştur. 1878 yılında bağımsızlığını kazanan Sırbistan'ın amacı, büyük bir Slav devleti kurmaktır. Batılı kamuoyunda, Yugoslavya bileşiminin, Balkan sorununu çözecek uygun formül olduğuna inananlar epey fazlaydı. Sırp-Sloven-Hırvat Krallığı 1921'den itibaren tamamen Sırp kontrolü altına girdi. Devleti merkezileştiren ve Sırp egemenliği meşrulaştıran 1921 Anayasası, Hırvat ve Sloven partileri ile YMO'nun muhalefetine rağmen kabul edildi. Sonraki dönemde devletin kurucu halkları olan Hırvat ve Slovenler de, bu statüden yoksun Karadağlı ve Müslümanlar gibi, Sırp baskısına maruz kaldılar. Nüfusun yarısını teşkil eden Ortodoks Sırp ile nüfusun üçte birini tutan Katolik Hırvatlar arasındaki geçimsizlik II. Dünya Savaşı'na kadar sürdü. II. Dünya Savaşı süresince de, Hırvat ve Sırp milliyetçileri arasında karşılıklı saldırılar gerçekleşti.

Ustaşalar, Sırp sivillere, Çetnikler ise, Hırvat sivillere karşı öldürme, yok etme ve bezdirme politikası uyguladı.

Savaş sonunda Sosyalist Federal Yugoslavya Cumhuriyeti (SFYC) kuruldu. Birbirini izleyen anayasalarda, altı ulusa kurucu ulus statüsü verildi: Sırlar, Hırvatlar, Slovenler, Boşnaklar, Karadağlılar ve Makedonlar. Kurucu ulusların her birine ayrılma hakkını da içeren kendi kaderini tayin etme hakkı verildi. Bu unsurların, özgürce ifade edilmiş irade temelinde SFYC çatısında birleşmiş oldukları belirtildi. Bu aynı zamanda, kurucu ulusların özgürce ifade edilmiş irade temelinde federasyondan ayrılabilme hakkına sahip olmaları anlamına geliyordu. 1989'da ülkede siyasal parçalanma ve ekonomik bozulma en üst düzeye ulaştı. SFYC'de en büyük grubu oluşturan Sırlar ve Hırvatlar arasında başlayan çatışmalar sonrasında ülke bir iç savaşa sürüklendi. 1990 yılında düzenlenen çok partili seçimler ise durumu düzeltmeye yetmemişti.

Devlet yönetiminde Sırların ağırlıklı olması, Hırvatları ve Slovenleri rahatsız ediyordu. Bu rahatsızlık, bağımsızlık arzusunun doğup gelişmesinde önemli bir etken oldu. Hırvatistan'da yaşayan Sırlar ise otonomi ilan edip Sırbistan ile birleşmek istediler. Yugoslavya cumhuriyetleri geleceklerini ararken, geçmişlerine gömülmüşlerdir. Yugoslavya'nın dağılmasında en önemli faktörlerden biri milliyetçi duyguların yeniden ortaya çıkması ve gelişmesi oldu. 1990'da yapılan ilk çok partili seçimleri milliyetçi partiler kazandı ve federasyon kanlı biçimde dağılma sürecine girdi. Federasyonun dağılmasında etkili olmuş olan diğer nedenler, ekonomik istikrarsızlık, Sırbistan'ın iktisadi düzenden en çok yararlanan federe birim olması ve dinsel heterojenlik oldu.

Tito döneminde Yugoslavya, altı cumhuriyeti, beş milleti, dört dili, üç dini, iki alfabesi ve bir partisi olan bir ülke olarak tanımlanırdı. 1980'de Tito'nun ölümünden sonra Komünist Parti zayıfladı. Tito, yerine güçlü bir halef yetiştirmede. Giderek etkinliği azalan merkezi cumhurbaşkanlığı görevi, altı federe cumhuriyet arasında yılda bir rotasyonla el değiştirmeye başladı. Bu yöntem, krizi aşmaya yetmedi. Çünkü milliyetçi yükselişin önüne geçilemiyordu. Belki de hiçkimse bu milliyetçi yükselişin önüne geçmek istemiyordu.

Bugün Sırbistan'da yaşananlar için söylenebilecek en doğru şey, kazanın hala kaynamaya devam ettiğidir. En son Karadağ'ın birlikten kopmasıyla birlikte

sonlandığı sanılan süreç, ülkenin farklı yerlerinde farklı milliyetçi dinamikler etrafında yeni sonuçlar üretebilecek durumdadır. Karadağ'ın birlikten kopmasında etkili olan ekonomik kökenli fikirlerden farklı olarak, Kosova ve Voyvodina'da etnik kökenli milliyetçi eğilimler her geçen gün güçlenmektedir. Bölgede yaşanan ekonomik sorunların yanında, milliyetçi eğilimlerin hakim siyasi güç olması dolayısıyla gelecek günler yeni gelişmelere açıktır.

I. BÖLÜM

MİLLİYETÇİLİĞİN DOĞUŞU

Milliyetçiliğin tam olarak ne zaman ve nerede doğduğu konusunda, uzmanlar arasında tek bir görüş birliği bulunmamaktadır. Yukarıda yazıldığı gibi bu konuda birçok kuram yaratılmıştır ve her düşünür siyasi, ekonomik, kültürel v.b. değişik faktörlere ağırlık vermektedir. Birçok araştırmacı Alman romantizminin oluşumuna katkıda bulunan düşünürlerin milliyetçi düşünme akımlarına başlangıç noktası oluşturdukları konusunda fikir birliğindedir.

Milliyetçilik, XIX. yüzyıl Dünyasını temelinden etkileyen en önemli kavramdır. Bir çok kavram ve onların eylem alanında yansıması olan toplumsal hareketler, en hızlı devrimlerini yaşadktan sonra genellikle tarih kitaplarının malı oldukları halde, milliyetçilik yükseldikten sonra XX. yüzyıl ikinci yarısında büyük etki yarattı. Özellikle az gelişmiş ülkelerin hem iç, hem de dış politikalarını etkileyen kavramlar arasında milliyetçilikten daha güçlüsünü bulmak oldukça zorlaştı.¹

A. Milliyetçilik Kavramına Düşünürlerin Yaklaşımı

Burada ilk sırada Kant gelmektedir. Milliyetçiliğin ilk tohumunu attığından haberdar olmayan Kant'ın düşünceleri siyasi alanda büyük yankılar uyandırmıştır. Kant'a göre ahlakın temeli kişinin iç dünyasındadır ve bu dünya özgür iradeyle yönlenmelidir. Bu düşüncenin siyasi alandaki ifadesi kendi kaderini tayin hakkının en yüce değer, vatandaşların özerk iradesini yansıtan cumhuriyetçiliğin ise en geçerli yönetim biçimi olduğudur.² Daha sonra ise Fichte'nin "bireyin özgürlüğü ancak bütünüyle özdeşleştiği zaman mümkündür" ya da Herder'in "her dil birbirinden farklıdır ve her topluluğun kendine ait bir düşünce tarzı vardır" şeklindeki

¹ Baskın Oran, **Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği, Kara Afrika Modeli**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1997, s. 19.

² Umut Özkırımlı, **Milliyetçilik Kuramları, Eleştirel Bakış**, İstanbul, Sarmal Yayınevi, Nisan 1999, s. 30-31.

düşünceleriyle insanların var olan toplum ilişkilerini sorgulanmaya ve yeniden yapılandırmaya başlanmıştır.³

Stalin'e göre "*Millet, tarihsel olarak evrilmiş istikrarlı bir dil, toprak, ekonomik yaşam ile kendi kültür ortaklığıyla dışa vuran psikoloji yapıdan oluşan bir topluluktur*". Renan'a göre ise "*bir millet, her gün yenilenen bir plebisittir*". Millet, "a priori" tanımlanamaz, millet "a postero" tanımlanır. Çünkü milliyetçiliğin akla getirdiği belli bir millet geleceğe dönük olarak tanınabilirken, gerçekte millet ancak a posteroi tanınabilir. Gallner tanımladığı gibi milliyetçilik: Esasen politik birim ile milli birimin uyumluluğu ön gören bir ilke gibi E. J. Hobsbawn'da milleti ne aslı ne de değişmez bir toplumsal birim olarak görmekle yalnızca özgü ve tarihsel bakımından bir döneme ait olarak görüyor. Marksistlerin adlandırdıkları biçimiyle milli mesele politika teknoloji ve toplumsal dönüşümü kesişme noktasında bulunmaktadır.⁴

Tabi ki bu düşünceler belli bir boşluk içerisinde doğmamıştır. XV. yüzyıldan itibaren değişime yüz tutan toplumsal koşullar buna neden olmuştur. Geç Ortaçağ döneminde dinsel cemaat evrenselliğini yitirmeye başlamıştır. Anderson'a göre bunun iki nedeni vardır: ilk olarak coğrafi keşifler insanların hayatının alabileceği mümkün biçimlerin ufkunu genişletmiştir. İkincisi, Latincenin kutsal dil olma noktasında itibarını kaybetmesidir. Bu süreç kutsal dillerle bütünleştirilen kutsal cemaatlerin parçalanma, çoğullaşma ve bölgeleşmesine neden olmuştur.⁵ Yeni gelişmeye başlayan kapitalist yayılcılık pazar arayışı içerisinde Latincenin karşısında halk dillerinin gelişimini desteklemiştir. Hatta kurulan yeni yayınevleri bütün Avrupa'da şebeke oluşturmuşlardır. Bu şekilde, aynı zamanda halk arasında değişik şivelerin tek dile indirgenmesine yardımcı olmuştur. Eğer bu sürece daha 1517'de Martin Luther'le başlayan Protestanlık hareketi eklenirse en büyük sarsıntıyı kilise ve hanedanlığın yaşadığı anlaşılacaktır.⁶

Hayes'e göre Amerikan Bağımsızlık Beyannamesi ile ilk yazılı anayasaya sahip bir milli birlik doğuyor, monarşi ve aristokrasi kaldırılıyor, kilise ve devlet ise

³ Özkırımlı, A. g. e., s. 32-34.

⁴ Eric J. Hobsbawn, **1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik**, çev. Osman Akınhay İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1993, s. 19-26.

⁵ Anderson Benedict, **Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, İstanbul, Metis Yayınları, 1993, s. 31-33.

birbirinden ayırt ediliyor ve “bu yeni millet özellikle Fransa’da büyüklüğünü ve gücünü aşan bir merak ve etki uyandırıyor”.⁷ Ancak bununla yetinmeyip Fransız devriminin ortaya çıkmasına neden olan fikri gelişmelere de göz atmak yararlı olacaktır. Bunu yapmadan önce, devrim ve ihtilal kavramların sık sık karıştırıldığından, konuya açıklık kazandırmak niyetiyle ihtilal ve devrim üzerine kısa bir açıklama yapmak istiyorum. İhtilal, mevcut bir toplum düzenin birden bire sarsılması, anayasasının hukuk dışı yollardan ortadan kaldırılmasıdır. Devrim ise, mevcut düzeninin zor kullanarak yıkılması ve yerine yeni düzeni kurmaktır. Bunu yaparken üç aşamadan geçmektedir: birincisi değişiklik fikrinin gelişmesi; ikincisi, eylem sahası yani ihtilal; ve üçüncüsü, yeni düzenin kurulması. Yani ihtilal, devrimin sadece bir sahasını oluşturmaktadır.⁸

Aydınlanma felsefesi her ne kadar evrensel mutluluğu temel amaç olarak ele almakta ise de, iktisadi ilişkilerini geçiren burjuvanın gelişmesine ve siyasi iktidarını meşrulaştırmasına yardım etmiştir. Burjuva evrensel akıl anlayışıyla halkı kendi arasında örgütlenmesini engellemiş ve burjuva devrimden sonra halkı ekonomik güçsüzlükler içinde sürüklenmeye bırakmıştır. Aydınlanma felsefesi hürriyet, ilerleme, insan değeri kavramları çerçevesinde bütün insanları ele almaktadır. Bu felsefe özellikle dini nitelikli peşin yargılara karşıdır ve bunların yıkılışıyla insanlar bütün baskılardan kurtulacakları düşüncesindedir.⁹ Deizm anlayışına göre devlet din için değil, din devlet için yaratılmıştır. Fransız İhtilalini belki de en çok etkileyen yazılardan bir tanesi Rousseau’nun “Toplusal Sözleşmesi”dir. Bu esere göre devlet, insanların kendi aralarında yaptıkları sözleşme ile kurulduğundan, tanrısal egemenliğine karşı halk egemenliği görüşü geçerlilik kazanmıştır. Bundan çıkararak, bir grubun başka grubun egemenliği altında girmesi toplumsal yaşamın doğurabileceği en büyük tehditlerdir. Bu nedenle genel iradeye teslim olmak gerek, bu da bireyin topluma bağlılık duyması, bütünün çıkarlarını kendi çıkarları önüne koymasıyla mümkündür. Rousseau bu düşünceyle milliyetçiliğin gelişmesinde rol oynamıştır.¹⁰

⁶ A. e., s. 52-56.

⁷ Carlton Hayes, **Milliyetçilik: Bir Din**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1995, s. 77.

⁸ Murat Saraca, **100 Soruda Fransız İhtilali**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 3. baskı 1995, s. 5-6.

⁹ A. e., s. 32.

¹⁰ Özkırımlı, A. g. e., s. 36.

B. Milliyetçilik Kavramına Tanım Çabaları

Herkesin üzerinde anlaştığı sabit bir millet tanımı yoktur. Millet (Latince “natio”), Roma İmparatorluğu’nda yabancılar için kullanılan aşağılayıcı bir anlam içerirdi. Eski Yunan’da, aynı yerden gelen öğrencileri tanımlamak için “etnik” anlamı, İngiltere’de “egemen halk” anlamı geçerliydi. Millet fikri ve milliyetçilik hareketi Fransız Devrimi ile birlikte modern Avrupa’da doğdu. Napoleon ordusu ile birlikte, millet fikrini bütün Avrupa’ya yaydı. Milliyetçilik, XIX. yüzyılda Avrupa kıtasında hızla yayıldı ve gelişti.

Milleti yaratan milliyetçilik duygusudur. Milliyetçilik teori olarak zayıf, siyasal olarak güçlüdür. Milliyetçilik ile ilgili ilk çalışmalar Frederich Manheim tarafından 1907’de başlamıştır. İki türlü ulustan söz eder.

- Devlet Milliyetçiliği (State nationalism)
- Etnik Milliyetçiliği (Ethnic nationalism)

Devlet milliyetçiliğın en iyi örneklerinden biri Fransa’dır. Devlet milliyetçiliği, siyasal olarak halkın, farklı ön milli unsurları (dil, din, kan bağı, etnik köken) olsa bile tek bir çatı altında merkezi yönetime, yani bir siyasal ulus devletine bağlanmasıdır.

Etnik milliyetçilik, isimden de anlayacağımız gibi, milli unsurları ortak kan bağı, ortak dil ve ortak ülke olan milliyetçilik tipidir. Bu tür milliyetçiliğe en iyi örnek Almanya milliyetçiliğidir. Hırvat, Sırp ve Arnavut milliyetçiliği de bu tür milliyetçiliktir. Günümüzde hala milliyetçilikten kaynaklanan çatışmalar meydana gelmekte ve bu çatışmalar bir arada yaşamı engellemektedir. Buna en güzel örnek dağılan eski Yugoslavya olmuştur.¹¹

Ulus-devletin oluşumu / gelişimi, milliyetçilik kavramından bağımsız ya da uzak bir durum değildir. Tam tersine birbirleriyle çok ilgilidirler. Ulus-devlet ve milliyetçilik iç içe doğar, gelişir ve birbirlerini besler. Avrupa’da milliyetçilik, feodalitenin çöküşünü hazırlayan toplumsal sınıf olan burjuvazinin, kendin çıkarları doğrultusunda biçimlendirdiği bir sınıf, bir burjuva söylemiydi. Ancak milliyetçilik, zaman içerisinde sınıfsal bir söylemin ve sınıfsal bir politikanın ötesinde çok şey

¹¹ Oran, A. g. e., s. 19- 41.

ifade eder oldu. Milliyetçilik, ulus egemenliğine verdiği değerden dolayı, feodal düzenlerden ya da totaliter yönetim şekillerinden çok farklı olarak temsil sisteminin oluşup yerleşmesine katkıda bulunmuştur.

Milliyetçilik, zaman içerisinde başka ulusların ulus bilincini zayıflatmış ve sömürgelerin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Fransız Devrimi ve Napoleon Savaşları örneğinde ise milliyetçilik, devletler arası ilişkilerin biçimlenmesinde ve devletlerin yeni tavırlar geliştirmelerinde etkili olmuştur.

Napoleon Savaşları, Fransız devrimini yaşayan insanlarla diğer Avrupa ülkeleri insanları arasında bir etkileşim yolu açtı. Fransız devriminin yarattığı yeni düşüncelerin diğer Avrupa ülkelerine yayılmasına aracılık etti. Bu etkileşim süreci iki genel sonuç doğurdu. Bunlardan birincisi, çok uluslu imparatorluklardaki farklı ulusların ayrılma yönündeki eğilimini tetikleyerek kendini gösterdi. İkinci sonuç ise, yayılmacı Fransız milliyetçiliğine tepki olarak yeni tepkisel milliyetçi hareketlerin ortaya çıkmasıdır. Bu türden tepkisel milliyetçiliklere Alman, İtalyan ve İspanyol milliyetçiliğini örnek göstermek mümkündür. İtalya örneğinde söz konusu durum, kendi dışındaki tüm unsurları ezmek biçiminde kendini gösterdi. Giderek uç noktalara ulaşan, farklı ulusları kabul etmeyen üstün ırk/ulus olma eğilimi II. Dünya Savaşı'nın doğmasında etkili oldu.

Milliyetçilik anlayışı farklı zaman ve farklı mekanlarda farklı kimliklerle kendini gösterdi. XX. yüzyılın ikinci yarısında üçüncü dünya ülkelerinin sömürgeci devletlere karşı mücadelesinde kendisini bağımsızlık amacının söylemi olarak göstermiştir. XX. yüzyılın sonlarında SSCB ve Yugoslavya örneğinde olduğu gibi milliyetçilik etnik ve dinsel kaynaklı söylemlerle yeni devletlerin oluşmasına yönelik eğilimler için fikir akımı olmuştur.

Milliyetçiliği bir ahlaki bakışla ya da bir olaya özgü tek yönlü bir kavram olarak tanımlamak doğru değildir. Farklı şekillerde tanımlanabilen olgu ve olayları kapsayan milliyetçilik kavramının genel bir tanımını vermek zordur. Yaygın bir tanıma göre milliyetçilik, bir millet oluşturdukları bilincine sahip bireylerin ülkenin siyasi sınırları içerisinde bağımsız bir siyaset yürütebilme hakkını savunan ve

ülkesinin davranışlarını sınırlamaya yönelik her tutuma gerektiğinde silahlı mücadele ile de karşı çıkan bir akım olarak ifade edilir.¹²

XIX. ve XX. yüzyıldaki örnekleri onun farklı biçimlerinin ortaya çıktığının göstergesidir. Milliyetçilik farklı coğrafyalarda farklı biçimlerde kendini göstermesi dolayısıyla farklı manalarda farklı kelimelerle adlandırılmıştır. Zaman zaman milliyetçilik sübjektif tanımlarla yüce bir siyasal söylemle kimliklendirilmek istenmiştir. Milliyetçilik teriminin kökeni üzerinde kesin anlaşılmış bir durum olmamakla beraber XVIII. yüzyıl İngiltere'sinde doğduğu yaygın bir görüştür. Milliyetçiliğin 1715'lerde ortaya çıkmasından uzun bir süre sonra milli bilince sahip olmak ve bunun gerektirdiği biçimde hareket etmek olarak nitelenmiştir. Ancak bu dar tanımın dışında siyasal, iktisadi ve dinsel manası da vardı. Yakın zamanlardaki kullanımı ise vatanseverliğin abartılı bir biçimidir.

Fransa'da milliyetçilik XVIII. yüzyıla kadar Rahip Barruelin bir yazısında belirttiği gibi Jakobenlerin atıfta bulunduğu vatanseverlik kavramı için kullanılmıştı: "Milliyetçilik genel olarak aşkın yerini aldı... Artık yabancılardan nefret etmek, onları kandırmak, onlara saldırmak serbestti. Bu fazilete de vatanseverlik denildi." Aynı terim 1836'da Mazzini'nin Fransızca olarak "Jeune Suisse"de yayınlanan bir makalesinde de görülüyor ve, yine amiyane fakat bu kez tam tersi bir anlamda, sömürülen milletlerin özlemlerine karşı monarşi emperyalizminin tezahürlerini dile getiriyordu.

Buna karşılık milliyetçilik terimine Larousse'un 1874 tarihli "Grand Dictionnaire Universel"inde rastlanmakta ve bu da iki anlama gelmektedir. Birincisi şovenizmle eş anlam taşımakta, ikincisi ise XIX. yüzyıl Avrupa'sındaki milli hareketlere sıkı sıkıya bağlanmaktadır. İlk anlamda, "mensup olunan millete özgü her şeyi körü körüne tercih etmek"; ikincisinde ise, "halkların, bağımsız milletler biçiminde var olması" diye tanımlanmaktadır. Bir süre bu iki anlamda karar kılış olan milliyetçilik teriminde sonraları bir üçüncü anlam eklenmiştir. Bu yeni anlamı verenler XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başlarındaki bazı siyasal doktrin adamlarıdır. Önce Barres ve daha sonra da Maurras'nın kullandıkları anlamıyla milliyetçilik, "milli çıkarlar ve milli değerlerin, siyasal alanda öncelik kazanmasına

¹² Faruk Sönmezoglu, **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, İstanbul, Der Yayınları, 2000, s. 516-517.

dayanan bir düşünce sistemini” belirler.¹³ İşte bazı akımların ve toplulukların milliyetçi sıfatına sahip çıkmaları onun bu anlamından dolayıdır. Günümüz Fransa'sında milliyetçilik terimi bu üç tanımlı yönünü korumuş veya vatanseverliği mübalağalı bazı biçimlerini kötülemek, damgalamak, ya bağımsızlık özleminde olan bir köle halkın isteklerini anlatmak, ya da çok kere siyasal çizginin sağ ve aşırı sağında bulunan bazı davranış ve guruplaşmaların kendileri ve düşünceleri için kullandıkları bir sıfat ve tanıtmaya aracı olmuştur.

Milliyetçilik kelimesi tarihsel evrim sürecinde üç farklı kullanış biçimiyle kendisini gösterdi. Milliyetçilik farklı ülkelerde kesin çizgileri olan bir siyasal kavram olarak ortaya çıktı. Bir örgüt ve bu örgütün kesin tanımı yapılmış söylemi sonuç olarak bir siyasal doktrin olarak kendini gösterdi. Ancak farklı ülkelerde örgütü olmayan toplumun geneline yayılmış vatan severlik olarak adlandırılacak durumlar da milliyetçik tanımı içerisine sokulmaktadır. Birinci tür milliyetçilikte bir siyasal parti ve ona ait ya da onun sınırını ve tanımını yaptığı bir durum söz konusu iken ikincisinde daha genel duygusal bir durum söz konusudur.

Milliyetçiliği sosyal ve siyasal düzenden kopuk yada ayrı düşünmemek gerekir. XIX. yüzyıl Avrupa'sı milliyetçiliği başlangıçta Fransız devriminin devamı olarak liberal sonuçlar hedeflemekteydi. Ancak XIX. ve XX. yüzyılın ilk yarısında kendisiyle çelişerek tutucu bir kimliğe bürünmüştür.

Milliyetçi akım geniş bir sosyal ve siyasal değerler düzenine sıkı sıkıya bağlıdır; başka ideolojilerle de ilgili olduğu görülür; ve pek çeşitli ve çok kere birbiriyle çelişen doktrinlerden yararlanır. XIX. yüzyıl Avrupa milliyetçilikleri de ilk akım olarak, Fransız İhtilalinden ayrılamayacaklardır ve onun doktrin mirası olan liberal özlemler içindedirler. Ele alınması söz konusu edilen sorun da elbette ki, feodal ya da monarşi, geleneksel düzendir. Buna karşılık XIX. yüzyılda ve XX. yüzyılın ilk yarısında milliyetçilik ve tutucu ideolojilere bağlı görünmektedir.

Çok çeşitli ve etkileyici olan bu ayrılıkların göz önüne alınması doğru olur: Yabancı hakimiyeti ya da işgali altında olmak, sömürge durumunda bulunmak, dış tehditler, toprak kaybı, soğuk harp, siyasi gerginlik, sanayi altında gelişme, nüfus

¹³ Raoul Girardet, Jean Yves Calvez v.d., **Milliyetçilik**, Çev. Yıldızhan Yayla, İstanbul, Köprü Yayınları, 1967, s. 8-10.

çoğalma v.s... Bunun gibi, sömürge hakimiyetinin ve buna karşı girişilen savaşların, bugünün Avrupa dışı milliyetçiliklerinin kaynağı olduğu bilinmektedir.

Milliyetçiliği dar bir kapsamda genel geçer kurullarla formüle etmek mümkün değildir. Hukuki açıdan özerk bir milli-devlet'in ortaya çıkmasından önceki durumda milliyetçilik, içinde bulunduğu farklı koşulların etkisi ile tarihsel kişiliğinin bilincine varan bir topluluğun kendi bağımsız devletini kurmak ve geliştirmek isteği olarak tanımlanmaktaydı. Başka bazı liberaller azınlık milliyetçiliğinin modernleşme ve ekonomik refahın ödediği bir bedel olduğunu savunmuşlardır.¹⁴ Kurulmuş bir devlet için ise bu, daha çok siyasal planda kalan, devletin egemenliğini ve büyüklüğünü savunma endişesi olarak gözükmektedir. İdeolojik ve ahlaki bakımından da, milli duyguların coşkun belirtisi biçiminde özetlenebilir. Şüphesiz yetersiz, fakat yine de birçok karışıklıkları ve yanlış anlamları önleyebilecek tanımlamalardır.

Çağdaş milliyetçiliklerin bazı ortak unsurları ve konuları bu tanımlamaların çevresi içinde kolaylıkla ortaya çıkabilir. Doktrin, siyaset ve gazetecilik dilinde ifadesini bulan milliyetçilikler, bütün çeşitliliklerine rağmen ortak bir temel üzerine oturmaktadır. Bu temel de şu dört esasta toplanabilir: egemenlik, birlik, tarihe bağlılık ve evrensellik iddiası.

Başka devletlerin hakimiyeti altında bulunan halkların giriştikleri kurtuluş savaşının en büyük amacı, kaderlerini kendilerinin tayin edebilmesi olduğuna göre, hiç şüphe yok ki, egemenlik unsuru bu toplulukların milliyetçiliklerinde temel unsur olacaktır. Bu taktirde de milliyetçilik, devlet denilen hukuki gerçeği, kişiliğinin bilincine varmış bir milli topluluğun ortaya koyduğu toplumsal gerçeğe uydurmak isteğinden başka bir şey değildir. Ama bu millet-devlet kurulduktan sonra da egemenlik teması bu kez de kabul ettirilmek, savunulmak ve hatta genişletilmek üzere işlenmektedir. Devletler hukuku alanında ve temsile verilen önem de buradan gelir. Bayrak, milli marş gibi milliyetçiliğin duygusal belirtilerinde yer alan semboller de bağımsızlığın güvenliliği ve hatta yaratıcısı olan orduya tanınan imtiyazlı rol de yine bu kaynaktan çıkar. Denilebilir ki, bir topluluğun milliyetçi imanının derecesi, bu topluluğun bağımsız devlet kavramına olan bağlılığı ile ölçülür. Milliyetçilik bağımsızlığı tam olarak koruma iradesi ile doğar ve bu

¹⁴ Will Kymlicka, **Çokkültürlü Yurttaşlık**, Çev. Abdulah Yılmaz, İstanbul,

bağımsızlığı tam olarak koruma iradesi düşüncelerde gevşeyince duraklar. Bir diğer görüşe göre ise demokratik haklar ve kurumlar bir kere yerleşir ve tüm yurttaşların kullanımına sunulursa insanlar artık etnik bağlılıklar temelinde harekete geçemeyeceklerdir.¹⁵

Egemenlik kavramının çevresinde örgütlenen milliyetçilik, ister istemez birlik ve bütünleşmeden yana olacaktır. Ne Avrupa’da, ne de Avrupa dışı milliyetçilikler içinde, milli birliği savunmak ve kuvvetlendirmek isteğini ileri sürmeyen tek bir milliyetçilik akımı bile yoktur. İster etnik, ister toplumsal, siyasal (ve idari) alanlarda, ister dil ve hatta bazen din konularında olsun, her zaman ve her yerde, ayırıcı, bölücü eylemlerle mücadele ve iç çekişme filizlerini kurutma eğilimi görülmüştür. Bu birlik isteği, çelişik bir görünüşle, birliğin gerçekleşmesine engel olduğu kabul edilen bazı gurup ve ideolojilere karşı az ya da çok şiddette belirtilerle cephe alır. Bir milliyetçi için, ister “sağ”, ister “sol” adı verilen bir ideolojiye bağlanmış olsun, her zaman politik alandan dışlanması gereken bir parti vardır.¹⁶

Milliyetçiliğin bağlılık, sadakat ve düşüncelerdeki çeşitliliğe pek tahammülü yoktur; ya da, bunları, milli birliğe ve dayandığı ilke ve kurumlara olan geleneksel uygunlukları oranında kabul eder.

Bu birlik özlemi tarihsel değerlere sürekli bir duygusallıkla bağlıdır. Denilebilir ki, her milliyetçi bilince varış, aynı zamanda ve zorunlu olarak tarihsel bir geçmişin bilincine ulaşmak demektir. XIX. yüzyıl Avrupa milliyetçi akımlarının gelişmesinde dilcilerin ve tarihçilerin oynadığı rol bilinmektedir. Ancak, uzun ve zaferle dolu bir geçmişe dayanan kendine özgü bir kültürün mirasçısı olmak özlemi, bu milliyetçilikleri tarihsel verilerinden başlayarak milli birlik veya bağımsızlık isteğine götürmüştür. Gerçekten bu eğitim sayesinde milliyetçiliğin büyük destanları beslenmekte ve tarihçi, milli kahramanları anlatış, milli geçmişin önemli günlerini kutlayış ve geçmişini anlatan destancuların söyleyişlerinden milliyetçiliğin derecesini ve bunun kendine özgü ideolojik ve duygusal renkliliği ölçebilmektedir. Bu yüzden bir takım derin geleneklere ve veraset değerlerine bağlanmayan milliyetçilik yoktur. Devrimci niteliklerini en büyük cesaretle ilan eden milliyetçi akımlar için bile bu

Ayrıntı Yayınları, 1998, s. 22.

¹⁵ A. e., s. 22.

¹⁶ Girardet v.d., A. g. e., s. 15.

böyledir: Belli bir geçmişi birincisine karşı çıkarmak, ya da onun yerine koymak içindir.

Milli geçmişin coşkun belirtisi insanı, hiç şüphe yok ki, milli uygarlığın evrensel değerini kabul görür. Bir çok ülke, azınlık milliyetçiliğini ya bastırır ya da görmezden gelirse sorun ortadan kalkar varsayımı üzerinden hareket ediyor görünmektedir.¹⁷ Nitekim ahlaki, kültürel, dinsel ve toplumsal zenginliklerini millî-devlet sınırlarının çok ötesine kadar yaymak inancı olmayan bir milliyetçiliğe rastlanmaz. Hatta bazı akımlar kendi uygarlıklarını bütün dünyaya örnek olarak sunarlar. Bu akımların çoğunluğu ise, az çok evrensel kapsamı olan bir bilince sahiptirler. Bu, bütün milliyetçilik akımlarında ortak ve değişmez olan noktalardan başka, karşılaştırmalı bir inceleme, önemli fakat değişken bazı hususların da ortaya konmasını gerektirmektedir.

Bunların başında kudretli olmak, kudretli kalmak isteği gelmektedir. Öteki topluluklardan daha üstün olmak duygusu, bu üstünlüğü açıklamak isteğine ve bu istek de kültürel, iktisadi ya da askeri alanlarda genişleme çareleri aramaya yol açmaktadır. Milliyetçilik bir de bunun tam aksine, tehdit edilen ve korunup muhafaza edilmek istenen bir büyüklük çevresinde tanımlanabiliyor. Bu taktirde de milliyetçi ideolojiye bir sıkıntı ve endişe duygusunu açığa vurma hakim oluyor. Tehdit içeriden, iç bölünmeler korkusu ile olabileceği gibi dışarıdan, yabancı saldırılardan da doğabilir. Bu tehdidin çeşidine göre de milliyetçi, savunma ve püskürtme çare ve araçlarını geliştirmeye çalışır.

İki değişken husus daha vardır. Ya yabancı bir hakimiyetten kurtulma duygusu, ki bu taktirde milliyetçilik ister iktisadi, ister siyasal ya da kültürel olsun, bir dış emperyalizme karşı hak iddiası şeklinde tanımlanır; ya da kurulu bir iktisadi ve toplumsal düzene karşı devrimci bir karşı çıkış: bu kez de milliyetçilik, yerine ve zamanına göre, burjuva, işçi, köylü gibi bazı sınıf veya toplulukların istem ve hakları ile karışmaya doğru gider ve kurulu yapının karşısına çıkan bir etken olarak tanımlanır; kendini bir toplum içinde değiştirci ya da karıştırıcı bir kuvvet olarak görür.

¹⁷ Kymlicka, A. g. e., s. 21.

Bazı milliyetçilik akımlarının belli bir toprak parçasına göre değil de, toplumsal özelemlere dayanmaları bakımından milletsiz milliyetçiliklerden de söz edilebilir: “Bizim milli diye adlandırdığımız hareketler, milliyetleri belirlenmekten çok, sömürge durumunda bulunuş karşısında bir tepki, daha geniş bir kendini yönetme isteğidir.”¹⁸

C. Milliyetçiliğin İdeolojik İfadeleri ve Yansımaları

1. Tarihsel Milliyetçiliğin İdeolojik İfadesi

Bir halkın milliyetçiliği ile, onun egemenliği altındaki halkın milliyetçiliği, bağımsızlığı için savaştan bir topluluğunki ile de, çoktan bağımsızlığına kavuşmuş bir topluluğun milliyetçiliğinin aynı olmadığı kolayca anlaşılır bir gerçektir. Örneğin Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte Sırbistan'ın Balkan Savaşları'ndaki toprak kazançlarına şiddetle tepki gösteren ve diğer büyük güçlerin rızası sonucu istemeyerek razı olan Habsburg imparatorluğu; Dalmaçya'ya inmesinden korktuğu Sırbistan'a karşı savaşa hazırlanmaya başladı.¹⁹ Ancak, bir milli-devlet yaratma isteği ve iradesi olan bir milliyetçilikle, zaten var olan bir millet-devlet çerçevesi içinde beliren milliyetçiliği ayırmak yeterli değildir. Millet-devlet hangi tarihsel koşullar altında oluştuğu, hangi koşullar altında millet olma bilincine vardığını da göz önüne almak gerekir. Bu bakımdan üç belli başlı durumun birbirinden ayrılması icap eder: Milli-devletin milli şuurla aynı zamanda oluştuğu ülkelerin durumu; milli bilincin milli-devletten önce varolduğu ülkelerin durumu; ve son olarak da, açıkça belirlenmiş bir milli bilinçten önce devlet yapısına sahip olan ülkelerin durumu. Bu son grupta da, eski fakat milli bilincin uzun süre pek cılız kaldığı, yerli devlet geleneğine sahip ülkelerle, çoğunlukla yabancı köklü, sömürgecilik geçmişinin mirasçısı yeni devlet yapısındaki ülkeler arasında ikinci bir ayırım yapmak gereklidir. Milliyetçilik böylece, ya milli-devletin başlangıç noktasında, ya da tam aksine, milli-devletten başlayarak gelişir. Sonuç olarak denilebilir ki, egemen bir

¹⁸ Girardet v.d., A. g. e., s.41.

devlet özleminde olan milliyet ve milliyetçilikler gibi bir millet ve milliyetçilik peşinde olan egemen devletler de vardır.²⁰

2. Uygarlık Alanın Milliyetçiliğin İdeolojik İfadesi

Milliyetçilik bir toplumun kendi gidişine tam olarak hakim olması çabasına denk gelir. O halde bir toplumu diğerlerinden ayıran değerlerle, bu toplumun çevresinde tanımladığı en derin uygarlık değerlerini tanımak gerekir. İşte her milliyetçiliğin içinde bulunduğu topluma özgü kültür ve yaşayış biçimlerini yüceltmek ve göklere çıkartmak çabası ve milliyetçilik akımları tarihinde dil bağımsızlığı konusundaki iddiaların yabancı duyuş, düşünüş, davranış modalarının baskı ya da hakimiyetine karşı direnmelerin önemi buradan gelir, ama bazı tarihsel durum ve siyasal yöneliş ayrılıklarına rağmen, bir kısım milliyetçiliklerin belli guruplarda toplanması da, yine bu yüzden mümkün olmaktadır. Özel çıkarların üstünde olan ulusal topluluğun temel dayanışmasının yüceltilmesi, doğrusunu söylemek gerekirse, özgün bir şey değildi.²¹ Bu açıdan, bir Kosova, bir Hırvatistan, bir Boşnak, bir Sırp Milliyetçiliği tanımlanabilir. Bunların her biri orijinal ve içinde olduğu uygarlığa özgü bir toplumsal, kültürel ve ahlaki düzende toplanmıştır.

Uygarlık alanlarının tanımlanmasında dinsel nedene, ve bunun milliyetçi ideolojinin belirtilmesinde oynadığı role özel bir önem vermek gereklidir. Gerçekten bazı milliyetçilikler, daha başlangıç noktalarında bir dinsel inanca sıkı sıkıya bağlı bulunabilirler. Bağımsızlık savaşı bir dinsel özgürlük mücadelesi, genişleme eğilimi bir haçlı seferi (savaşı), emperyalizm de bir mukaddes (kutsal) cihat halini alır. Ancak bazen milliyetçiliğin kendine özgü inanç kurallarını zorla kabul ettirmeye, başka bir deyişle, dinin yerine geçecek bir iman yerleştirmeye çalıştığı, bu yüzden de, zorunlu olarak geleneksel dinsel biçimlerle çatıştığı görülmektedir. Milliyetçiliğin kendisi mutlak ve manevi bir değer olunca, başka mutlak ve manevi bir değerleri reddedeceği şüphesizdir.²²

¹⁹ Tanlı Bora, **Milliyetçiliğin Provokasyonu**, İstanbul, Birikim Yayınları, 1991, s. 33.

²⁰ Girardet v.d., **A. g. e.**, s. 14-24.

²¹ Roger Bourderon, **Faşizm, İdeoloji ve Uygulamalar**, Çev. Kenan Somer, Ankara, Onur Yayınları, 1989, s.62.

²² Girardet v.d., **A. g. e.**, s. 14-28.

3. Toplumsal Davranış İfadesi

Bilindiği gibi, bir bağımlılık ve tehdit altında gelişen endişe veya sıkıntı milliyetçiliği, bir de ortak üstünlük ve zafer ikliminde oluşan tatmin edilmiş ya da tam sıhhatli milliyetçilik vardır. Ancak, muhafazakar toplumsal davranışlara bağlı milliyetçilikle, bir ret ve başkaldırma milliyetçiliğini de bir tutmamak gerekir. Bir yanda kurulu düzene, toplumsal kademeleşmeye ve hakim değerlere saygı, öte yanda, yalnız iktidarın varolan şekillerini değil, toplumsal yasakları ve geleneksel düşünüş biçimlerini de ele alan bir görüş vardır. Bu gözlem, milliyetçiliğin bir toplumsa canlılık amili olup olmadığı sorunu ile de ilgilidir. Gerçekte, bazı toplumlarda milliyetçilik bir fren vazifesi görürken, diğerlerinde kuvvetli bir kıpırdanma ve hızlanma unsuru olmaktadır. Onun yarattığı hamle ve baskı yeniliklere yönelen değişmelere yol açmaktadır.

Bazen tam aksine, iktisadi gelişmenin tehdit ettiği toplumsal gruplar arasında en geniş yerini bulur. Bazen, özellikle kurulu düzenden en çok yararlanan çevrede görülürse de, çok kez en derin yansımaları en yoksul sınıflarda olur. Sırp şovenizminin kabardığı 1988/89 da Bosna-Hersek yönetimini yaşanan ekonomik skandallarla çözülen yönetime karşı tepkisini yansıtmaya ve örgütlenmeye başlayan Müslüman halkta, anti-Sırp tepkilerle birlikte bağımsız bir Bosna Cumhuriyeti talebi dillenmeye başladı.²³ Hatta, çeşitli ve çıkarları pek farklı toplumsal grupların birleşmelerinden kuvvet alıp geliştiği de az rastlanan bir olay değildir: Şehir burjuvazisi ile yoksul köylü, büyük müteşebbis ile zanaatkarlar, seçkinlerle yeni proletarya gibi... Bunlar şaşırtıcı gözlemler de olsa, milliyetçiliğin incelenmesinde bazı toplumsal güçlere ayrı bir önem verilmesine engel değildirler. Bu toplumsal güçler ki, milli-devletin kuruluşlarından önce yada sonra çok kere imtiyazlı bir rol oynamışlardır, başta ordu olma üzere, eski savaşçılar birlikleri, kiliseler, okullar, gençlik kuruluşları, sendikalar ve diğer kuruluşlardır. Şüphesiz ki bu güçler, her yerde ve her zaman aynı rolü oynamamışlardır. Fakat incelenmeleri, milliyetçiliğin oluşunda ve gelişmesinde hareketli varlığının bulunduğu bir toplumun içindeki milliyetçi ideoloji olayının toplumsal temelleri sorununu gerçeğe oldukça yakın bir

²³ Tanlı Bora, **Yeni Dünya Düzeninin Av Sahası**, İstanbul, Birikim Yayınları, 1994, s. 124.

biçimde aydınlatacak ender araçlardan biri olacaktır. Örneğin 1992’de Yugoslavya’da çıkan savaş, Hırvatistan-Bosna Hersek-Sırbistan milliyetçiliği toprak mülkiyeti için savaşmıştır.

Gelişmekte olan toplumların çoğunda devletler arası iktisadi eşitsizliğin bilincine varma, günümüz milliyetçiliğinin anlam ve yönünü köklü olarak değiştirmiştir. Siyasal egemenlik deyimini ile tanımlanan gerçek bağımsızlığın yalnızca ilk aşaması olarak gösterilmektedir.²⁴ Bununla birlikte, söz konusu ülkeler bakımından henüz iktisadi gerekçe ve iddialar bütünü ile hukuki ve kültürel nedenler karşısında açık bir öncelik kazanmaktan uzaktır. Şüphesiz ki, çoktan sanayileşmiş ülkelerdeki milliyetçi ideolojiyi tutucu, sanayileşme yolundakilerde ise ilerici olarak gösteren bir varsayım çekici olmaktadır.

E. Kimlik: Kavramsal Yaklaşım

Psikoloji biliminde, kimliği nitelirmede en sık kullanılan kavram benlik (self) kavramıdır. Benlik, bireyin kendisinin saydığı ve bir değer atfettiği özellikler bütün olarak kim olduğunu tanımlama biçimini ifade etmektedir. Kendilerini milliyet, sınıf, cinsiyet, meslek ve din benzeri bir kategoriye dahil edenler ya da bunu paylaşan ve hissedenler aynı sosyal kategori ile belirlenmiş sosyal grubun üyesidirler.

Sosyoloji disiplini kimliği incelerken toplumsal bütünlüğü oluşturması açısından sosyalizasyon ve uyum davranışlarının oluşumlarını psikoloji ve sosyal antropoloji ile birlikte ortaya koymaya çalışır. Fakat amaç, toplumlar arası çatışmalar ve farklılaşmalar içinde bir toplumun kimliğini ortaya çıkarmak ise o zaman sosyolojinin yardımcısı tarih, siyaset, iktisat ve ilahiyat gibi ilim dalları olacaktır. Bu ilim dalarının yardımıyla ortaya konmak istenen sosyal kimlik, sosyal kategorizasyonları (milliyet, din, dil, ırk, ideoloji v.s.) farklı olan toplumların karşılıklı ilişkiler içinde farklılıklarını ortaya koyma talebi olmasının yanı sıra, sosyal kategorizasyonları benzeşen toplumların da birlikte hareket edip bütünleşme taleplerini ifade etmektedir.

²⁴ Girardet v.d., A. g. e., s. 25.

Hegel'e göre insani bilinç ve kimlik, bir başkasının kendisini tanıması isteğinden doğar. Bu ilkel aşamasında, her iki bilinç de kendilerine ait ayrı ayrı kendiler (self) için özel tanınma talep eder. Tarih boyunca karşıt şeyler arasında yaşanmış bu tanınma savaşı ırk, din, sınıf veya ideoloji temel alınarak belirlenmiş kimliklerdeki farklılıklardan doğabilir. Paradoksal bir şekilde “diğer”, ötekinden haberdar olmak için gereklidir. Fakat, bağımsız ve değiştirici bir gerçeklik olarak kendi bilinç ve otonomisini ileri sürebilmekten gerekli tanınma sürecinde kendi, ötekiyi yenmeli ve tasfiye etmelidir.²⁵

A. Smith'e göre, dini topluluklar, etnik kimliklerle de çoğu zaman yakından ilgilidir. Dünya dinleri, etnik sınırları aşmaya ve kaldırmaya çalışırken, belli etnik gruplar en dindar cemaatler haline gelirler. İnsanlık tarihinin büyük bölümünde bu dini ve etnik çifte kimlik dairesi, özdeş olmasa bile birbirine son derece yakın durmuşlardır. Balkanlar'daki milli oluşumlar da bu çerçevede değerlendirebilir. Balkan halklarından Slavlar, Yunanlar ve Bulgarlar milli kimliklerini ortaya koymada, ilk hareket olarak bağımsız kilise örgütlenmesi yoluna gitmişlerdir. Hatta Slavların kendi iç bölünmeleri de aynı şekilde gerçekleşmiştir. Slav olan Sırp, Sırp Ortodoks Kilisesi önderliğinde; Hırvatlar ise Hırvat Katolik Kilisesi önderliğinde milli kimlik bilinçlerine erişmişlerdir.²⁶

İnsan ve grup davranışları çeşitlilik ve farklılık gösterdiğine göre, farklı davranış kalıpları sergileyen çeşitli etnik grupların siyasal ve/veya sosyal bir birlik içinde asil millet olmaya hangi gerekçelerle direndiklerini araştırmak gerekir. Bu gerçekler kuşkusuz farklı etnik gruplar için aynı ya da benzer kavramlarla dile getirilebilir. Benzer kavramlarla ifade edilmek isteyen, “Kimsiniz?” biçimindeki aynı soruya bireyin ya da grupların birbirine benzer nitelikte ancak farklı yanıtlar veriyor olması kavramların kesiştiği bir ortak alanın da ifadesi olmaktadır. Örneğin, “Kimsiniz?” sorusuna yönelik bir araştırmada da, kişi kendisini içinde bulunduğu toplumun bir üyesi olarak tanımlar, aynı zamanda belirli bir bölge içerisindeki bir grubun, yine belirli bir ekonomik bölümü içerisinde de kendini ifade ederken hep aynı yöntemi sergiler. Bunun yanı sıra, bireyin ruhsal yaşamında da başkalarının

²⁵ Emel Fazlıoğlu, “Boşnak Kimliğinin Oluşumu”, İstanbul, M. Ü. Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Ens. Sos. ve Ant. An. Bilim dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 1999. s. 2-6.

²⁶ A. e., s. 17.

model, obje, yardımcı dost ya da düşman kişiler olarak her vakit rol oynadığı görülebildiğine göre benzeyen kavramlar burada da karşımıza çıkmaktadır.²⁷

F. Etnik Milliyetçilik

Etnik grup, ortak bir soy mitine inanan, aynı kültür unsurlarını paylaşan ve kendi içinde de belirli bir dayanışma ruhuna sahip grup. Bir grubun etnik grup olarak tanımlanabilmesi için varolması gereken başlıca altı kriter şunlardır: Grubu tanımlayan bir adın varlığı; grup üyelerinin ortak bir soydan geldiklerine inanması; grup üyelerinin, çoğunlukla mitler veya efsaneler yoluyla bir nesilden diğerine aktarılan ortak tarihsel anılara sahip olması; grubun, genellikle dile, dine, geleneğe, kurumlara, sanata, mimariye ve hatta giyim-kuşam tarzına dayalı olarak paylaştığı ortak bir kültürün varlığı; grubun bizzat üzerinde yaşadığı veya halihazırda yaşıyor olmadığı bir toprak parçasına bağlılığı; ortak bir etniklik duygusuna sahiplik yani grup içindeki insanların kendilerinin ayrı bir grup olduklarını düşünmeleri, bu konuda belirli bir bilince sahip olmaları.

Diğer gruplarla aralarındaki bariz kültürel farklar nedeniyle açıkça ayrı tutulabilen, ancak üyelerince ayrı bir grup olarak tanımlanmayan veya sahip olunan farklılıklara özel bir değer yüklenmeyen ve de bu farklılıklara dayalı olarak sosyal, ekonomik ve siyasal amaçlar gütmeyen etnik gruplar, etnik kategoriler olarak tanımlanmaktadır. Etnik grup, diğer etnik kategoriler gibi, nesnel kriterlerle diğer gruplardan ayrılabilen ancak onlardan farklı özne olarak da bu ayrımın bilincini taşıyan, ayrıca üstün bir grup olarak tanınma, statü edinme arzusunda olan ya da en azından diğer gruplarla eşitlik talep eden bir gruptur. Genelde etnik grupların varlığı bu grupları diğerlerinden ayıran nazik çizginin korunmasıyla mümkündür.²⁸

Etnik çeşitlilik günümüzde birçok ülkede karmaşık toplumsal yapının farklı bir yönünü oluşturmaktadır. Bir devletin sınırları içinde yaşayan halklar arasındaki etnik çeşitlilik, tarihsel bakımdan farklı etnik grupları tek bir devletin egemenliği altına almaya yönelik fetihlerin bir sonucudur. Ayrıca etnik çeşitlilik, emeklerinden

²⁷ Levent Ürer, “Ulusal ve Uluslararası Düzeylerde Etnik Gruplar ve Devlet”, İstanbul, Doktora Tezi, 1995, s. 3.

²⁸ Sönmezoğlu, A. g. e., s. 297.

ya da teknik iş ve becerilerinden yararlanmak üzere başka bölgelerden getirilen halkların, belirli bir bölgeye yerleştirilmesinin, geniş toplulukların yurtlarından sürülmesine neden olan siyasal ve dinsel baskıların, öteden beri var olan ekonomik nedenlere bağlı göçlerin yoğunlaşmasına yol açan sanayileşmenin de bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Bugün hemen hemen her yerde etnik ilişkilerin ortaya çıkardığı sorunlar bulunmaktadır. Bunlar, etnik azınlığı olmasa bile, bütün ülkelerin ilgilendikleri sorunlardır. 1960'ların başlarından itibaren olayların gelişimi, etnik, kültürel ayrımlar üzerine merkezleşerek, toplumlarda hızla yükselen bir olgu olarak kendini daha da çok hissettirmeye başlamıştır. Büyük sayılarda göçmen ve iltica hareketlerinin modern toplumlar olarak adlandırılan “Batı”ya doğru yönelmesi neticesinde etnik çeşitlilik ölçeğine eklendiğinde, türdeş nitelikteki bu toplumlar etniklik tartışmasında öncelikli konuma gelmiştir. Bu tür ülkeler içerisinde, göçmenlerin etnik dengeleri bozabilecek şekilde sayılarının artması sonucunda, kendi ülkelerinde azınlık konumuna düşebileceği kaygısı devletleri bir kısım tedbirler almaya itmiştir.²⁹

²⁹ Ürer, A. g. e., s. III.

II. BÖLÜM

ESKİ YUGOSLAVYA'DA MİLLİYETÇİLİĞİN TARİHSEL TEMELLERİ

A. Osmanlı Döneminden Sonra Balkanlarda Milliyetçilik

Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme döneminde Balkanlar'da yaşanan karmaşa, Yugoslavya'nın dağılması döneminde ortaya çıkan manzarayla benzerlikler göstermektedir. Biraz farkla, Yugoslavya'nın dağılmasında yaşanan savaşlar çok daha canice ve vahşice olmuştur. Osmanlılar, millete dayalı devletin rahatsız edici kurallarının aksine, kutsal olan ve olmayan, adil olan ve olmayan nedenlerden dolayı etnik grupların, değişik inançların ve sınıfların XIV. ile XIX. yüzyıl arasında birbirleri ile kaynaşmalarına müsaade etmişlerdir. Balkanlardaki halklar, Tuna nehrinden Nil nehrine kadar uzanan bir İmparatorlukta daha geniş bir dünyaya sahip olmuşlardır. Avrupa'nın güney doğusundaki köylerden getirilen Osmanlı bürokratları ve askerler kendilerini çok büyük bir sahnede göstermişlerdir. Mesela en meşhuru Sokolu Mehmet Paşa bir Sırp idi. Kabiliyetli kişiler toplum yönetiminde bile etkin olabiliyordu. Osmanlı yönetiminde Slavlar, Yunanlar ve Arnavutlar Mısır'ı yönetmişlerdir. Anlaşmazlıklar kanlı savaşlar ile değil, başkent İstanbul'da çözülmüştür. Barış Balkanlarda 500 yıl sürmüştür.

Yönetenler ile yönetilenler arasında anlaşılması zor olan ilişki zamanla bozulmuştur, aynı zamanda XIX. yüzyılda ulusal uyanışla birlikte batının desteğiyle, milliyetçilik, 1830 yılında Yunanlılar tarafından seçilen yol olmuş, 1868 yılında arkasından Sırbistan ve Bulgaristan'da aynı yolu seçmiştir. 1922 yılında Atatürk liderliğinde Türkler, laik milliyetçiliği kucaklamış ve İmparatorluğun bittiğini ilan etmiştir.³⁰

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1389 yılında Kosova Polje de Sırpı yenmesiyle, Balkanların fethinin yolu açıldı. Osmanlıların iktidarı Balkan yarım adasının büyük kısmından yaklaşık 500 yıldan fazla sürecekti. Ne var ki, bir ara

Viyana'ya kadar ilerlemesine ve Batı Avrupa'yı tehdit etmesine rağmen, Osmanlı İmparatorluğu, zayıflatmaya yönelik hareketler ve ekonomik durgunluk nedeniyle çöküş dönemine girmiştir. Tam bu sırada, Avrupalı büyük güçlerin desteğini de alan Balkan halklarının milli uyanışları gerçekleşti.

Ulusçuluk ideolojisi ve milliyetçi hareketler Balkanlara geç tarihte ulaştı. Balkanlarda milliyetçiliğin gelişmesi ve başarıya ulaşmasında iki ana faktör rol oynamıştır. Birincisi Osmanlı yönetiminin uyguladığı dinsel-geleneksel temelli millet sistemidir. İkinci faktör ise, gayri-Müslim azınlıkların Batılı büyük devletlerle işbirliğine girmeleri olmuştur. Sırp, Bulgar, Makedon, Yunan ve Romen halklar arasında gibi “Hıristiyan Ulusçuluğu” gelişmiştir. Arnavutların büyük çoğunluğu Müslüman olduğu için, Osmanlı Devleti'ne karşı gelişen Arnavut ulusçuluğunun din faktörü rol oynamamıştır. Ayrıca Osmanlı döneminde Arnavut ulusçuluğu, ayrılıkçı ulusçu bir hareket olmaktan çok özerklik yanlısı bir hareket olarak ortaya çıkmıştır. Arnavut ulusçuluğu XIX. yüzyıl Hıristiyan ulusçuluğuna tepki olarak doğmuştur.

Tüm milliyetçi hareketler, başarıya ulaşılması için örgütlenmeye, hareketliliğe ve meşrulaşmaya büyük önem verir. Balkanlardaki milliyetçi hareketler meşrulaşma olgusunu ön plana çıkarmıştır. Hıristiyan ulusçuluğunun meşruiyet kaynağı dışarıdan gelirken, Arnavut ulusçuluğu ise meşruluğunu iç kaynaklardan beslenerek kazanmıştır.³¹

Milliyetçiliğin artan etkisiyle çeşitli etnik gruplar, hem birbiriyle ve hem de merkezle ulusal haklar uğruna rekabet ediyorlardı. Balkan Savaşları sırasında Bulgar, Yunan ve Sırp çetelerine Makedon çetelerinin de katılmasıyla çok sayıda Türk öldürülmüştür. Ama sadece Türkler değil, Makedonya'da yaşayan diğer Müslüman topluluklar olan Arnavut, Boşnak, Torbeş ve Pomakların da toprakları ellerinden alınmış ve göçe zorlanmışlardır.³² Balkanlardan Türkiye'ye gerçekleşen göçlerin en önemli sebeplerinden biri de dini sebeptir. Çünkü, Rumeli Müslüman halkı, Ortodoks kiliselerine bağlanmaya çalışılıyordu. Zorla göç ettirilen Rumeli halkı çok zor şartlarda canını kurtarmak için her şeyini bırakıp geldikleri Anadolu topraklarına

³⁰ Jason Goodwin, *New York Times*, 16 Haziran 1999.

³¹ Nuray Bozbora, **Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğu**, İstanbul, Boyut Kitapları, 1997, Giriş Bölümü.

³² Yıldırım H. Armaoğlu, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Tarihi Göç**, İstanbul, Kum Saati Yayınları, 2001, s. 82.

geriye dönmüşlerdir. Göç esnasında bir çoğu bulaşıcı hastalıktan (kolera, çiçek hastalığı) hayatlarını kaybetmişlerdir. Göçler Türkiye Cumhuriyeti döneminde de devam etmiştir ve hala devam etmektedir. Balkan ülkelerinde sadece Rumeli halkına değil, diğer Müslüman halklara da aynı davranılmıştır. Bulgaristan’da Türklere yönelik komünist idarenin baskısı arttığı yıllarda bir çok Türk Türkiye’ye göç etmiştir. Benzer durum eski Yugoslavya’da da olmuştur. Romanya’dan da önemli miktar Türk nüfusu göç etmiştir. Türkiye Cumhuriyetine Rumeli’den göç hareketlerini inceleyecek olursak en fazla göç Bulgaristan’dan gerçekleşmiştir (850.000), sonra Yunanistan (500.000), Yugoslavya (300.000) ve Romanya’dan (140.000) göç gerçekleşmiştir. Bosna ve Kosova savaşları ile Kosova savaşları ile 2001 Makedonya olayları sırasında gerçekleşen göçleri ve hala devam eden göçleri hesaba alırsak, Türkiye’nin 1/5’i kadar nüfusunun Rumeli kökenli olduğu varsayımımızı ileri sürebiliriz.³³

B. Sırp – Sloven – Hırvat Krallığı Dönemi

1878 yılında bağımsızlığını kazanan Sırbistan’ın amacı, büyük bir Slav devlet kurmaktı. Yugoslavlar (Güney Slavları) için düşünülen topraklar, Makedonya’dan Slovenya’ya kadar uzanıyordu.

Sloven ve Hırvatlar 1915 yılında Londra’da “Yugoslavya Komitesi” adlı bir örgüt oluşturdular. Avusturya–Macaristan egemenliği altında Slovenler Germenleşme, Hırvatlar da Macarlaşma tehdidi altındaydı. Bunlar XIX. yüzyılda bağımsız bir devlet kuramamışlardı. Dolayısıyla Güney Slav halklarının birleşmesi, onlar için kimliklerini ortaya çıkarma işlevi görecekti.³⁴

Bosnalıların çoğunluğu ise geleceğe dair endişeleri ne olursa olsun, Avusturya-Macaristan devletine sadık kaldı. Müslümanlardan bazılarının Sırp ordusunda gönüllü olarak hizmet etmiş olmasına karşın çoğunun, Sırbistan’ın savaş sonrası genişlemesi sonucunda ülkelerinin yok olmasını görmeye niyeti yoktu. Gerçi önderleri, savaştan önceki 15 yıl boyunca, hükümetten belirli imtiyazlar kazanmak

³³ A. e., s. 84-344.

³⁴ “Yugoslavya’yı Kimler Parçaladı”, İstanbul, Yeni Avrasya Dergisi eki, 2000, s. 16.

amacıyla, Bosnalı Sırp larla taktik amaçlı ittifaklar kurmak konusunda istekliydiler. Ancak bu başka meseleydi.³⁵

Birinci Dünya Savaşı, Sırbistan ve Karadağ'ın dahil olduğu İtilaf devletlerinin galibiyetiyle sona ermekteydi. İtilaf güçleri de, savaşta yenilen tarafta yer alan Avusturya-Macaristan parçalanmasına ve boşta kalan Hırvatistan, Slovenya ve Bosna-Hersek'in Sırbistan'la aynı devlet çatısı altında bulunması formülüne destek verdiler. Batı'da Yugoslavya bileşiminin, Balkan sorununu çözecek uygun formül olduğuna inananlar epey fazlaydı.³⁶

1918 Haziranında, Sırbistan, Karadağ ve Avusturya-Macaristan'ın Güney Slav eyaletleri temsilcileri Korfu Paktı'nı imzalayarak, Karageorgeviç ailesinin hükümdarlığı altında bir birlik kurmaya karar vermişlerdi. 1918 Ekim'inde Zagreb'te Yugoslav (Güney Slav) Milli Konseyi kuruldu ve Kasım ayında da Karadağ Milli Meclisi Karadağ Kralı Nikola'yı tahtından indirerek Sırbistan'a katıldığını ilan etti.³⁷ Voyvodina'daki radikal milliyetçi Pan-Slav hareketi de birleşme kararı çıkartmayı başardı. Yugoslavya Krallığı, çöken Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'yla boy ölçüşecek kadar çok etkin çeşidi bünyesinde barındırıyordu.³⁸

Osmanlı Devleti açısından I. Dünya Savaşı, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın acı sonuçları ile başlayan ardından Balkan Savaşları ile zirveye ulaşan büyük tasfiye sürecinin son halkası olmuştur. Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkasya'da birçok cephede mücadele eden Osmanlı Devleti çok üstün ve gayretli mücadeleye ve milyonlarca insanını şehit vermesine rağmen mağluplar safında yer almıştı. Fakat Balkan Müslümanlarının Osmanlıya bağlılıkları I. Dünya Savaşı süresince de devam etmişti.

Balkan Savaşları'ndan yenilgi ile çıkan Osmanlı İmparatorluğu Sancak'ı boşaltmış, hemen akabinde I. Dünya Savaşı başlamıştır. Savaşta, Osmanlı İmparatorluğu ile yeni ittifak içinde yer alan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu kuvvetleri Sancak'ı işgal etmiştir. Sancaklı Boşnakların Osmanlı ile irtibatı kesilmiş olmasına rağmen, binlerce Sancaklı Sancak'taki adıyla 'Curumliye' yani gönüllüler

³⁵ Noel Malcolm, **Bosna'nın Kısa Tarihi**, Çev. Belkis Çorakçı Disbudak, İstanbul, Om Yayınevi, 1999, s. 257.

³⁶ Bora, **Milliyetçiliğin Provokasyonu**, s. 38.

³⁷ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, İstanbul, Alkım Yayınları, s.182.

³⁸ Bora, **Milliyetçiliğin Provokasyonu**, s. 39.

ordusuna yazılarak Galiçya'da Ruslara karşı Osmanlı saflarında çarpışmış hayatta kalanları Anadolu'ya geçerek, Kurtuluş Savaşı'na katılmış ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerine yerleşmiş, çok küçük bir bölümü ise Sancak'a geri dönmüştür.³⁹ Bu şekilde Çanakkale cephesine gelen ve sonrasında da mücadeleye devam eden 24 yaşından küçük tam 15.700 Bosna ve Sancaklı gönüllü bulunmaktadır.⁴⁰

Yeni Krallığın kuruluşundan itibaren etnik, dini ve kültürel farklılıklar mevcuttu. Paris Anlaşması'yla Yugoslav (Güney Slav) Krallığı'nda Almanlar, Macarlar, Arnavutlar önemli azınlıklar olarak belirlenmişlerdi. 1921 nüfus sayımına göre 10.000'in üzerinde nüfusa sahip ve ayrı bir dil konuşan 12 halk gurubunun varlığı ortaya çıkmıştı. Devletin resmi halklarının nüfusu ise 12 milyondtu. Burada Makedon ve Karadağlıların Sırp nüfustan sayıldığı, Bosna ve Sancaklıların ise Sırp ve Hırvatlar arasında paylaşıldığı hususunun altı çizilmelidir.⁴¹

Boşnaklar kurucu millet olmadıkları için statü olarak ikinci sınıf vatandaş muamelesine tabi tutuldular. Boşnaklara biçilen bu statü farkının sadece bu sebepten kaynaklanmadığı muhakkaktı. Sırpın gözünde Boşnaklar hain idiler. Önce Türkler, sonra da Avusturyalılar gibi iki ezeli düşmanları ile kendilerine karşı ittifak yaparak savaşmışlardı. Bundan dolayı onlara hiç güvenmiyorlardı. Hatta geçmişin intikamını almak için silahlı saldırılara dahi başlamışlardı. Bosna Hersek'in birçok şehrinde ve Sancak'ta Müslümanlar ya katlediliyor ya da linç ediliyordu. Müslümanlara yönelik kötü muameleler ve işyerlerinin yağmalanması günlük olağan olaylar haline gelmişti.⁴²

I. Dünya Savaşı sonrasında her yerde milli devletlerin kurulduğu bir Avrupa'da böylesine karışık bir halklar mozağine sahip Yugoslavya'nın etnik ve kültürel farklılık sorunu öylesine başattı ki, her halk, tarihi ve kültürel nedenlerden kendini yeni devlette yabancı hissediyordu.⁴³ Başkalarından kurtulmanın yolunu politik mücadelede gören Boşnaklar 1919'da Yugoslavya Müslümanlar Örgütü'nü (YMÖ-

³⁹ Curumliye (gönüllerin Ordusu), "**Bosna Sancak'tan Mektup**", sayı. 5, Ocak 1999. s. 6.

⁴⁰ Deliorman Altan, **Yugoslavya'da Müslüman Türk'e Büyük Darbe**, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, Nisan, 2001, s. 283.

⁴¹ Murat M. Taşar, **Bosna Hersek ve Post modern Ortaçağ'a Giriş**, İstanbul, Birleşik Yayınları, 1996, s. 37.

⁴² Necmettin Aklan, **Dağılan Yugoslavya Mozağında Bosna**, İstanbul, Beyan Yayınları, 1995, s. 21.

⁴³ Taşar, A. g. e., s. 37.

JMO), Saraybosna’da kurdular. Boşnak uleması da “el-Hidaye” adlı siyasi bir teşkilat kurdu. El-Hidaye’ye bağlı Genç Müslümanlar (Mladi Muslimani) ise İslami kimliğin yeniden kazanılabilmesi yönünde çalışmalar yapıyordu.⁴⁴

Sırp-Sloven-Hırvat Krallığı 1921’den itibaren tamamen Sırpların kontrolü altına girdi. Devleti merkezileştiren ve Sırp egemenliğini meşrulaştıran 1921 Anayasası, Hırvat ve Sloven partileri ile YMO’nun muhalefetine rağmen kabul edildi. Sonraki dönemde devletin kurucu halkları olan Hırvat ve Slovenler de, bu statüden yoksun Karadağlı ve Müslümanlar gibi Sırp baskısına maruz kaldılar.⁴⁵ 1920’li yılların başlarında Sırp-Sloven-Hırvat Krallığı’nda hiçbir halk grubu nüfusun %50’den fazlasına sahip değildi. İç politik olayları belirlemede nüfus önemli bir etkendi. Aşırı derecede politize olan halk gruplarının kaosu andırarak kadar çok partileri (40’tan fazla) vardı. Bu partilerin büyük çoğunluğunun bir Yugoslav düşüncesinden yoksun olmaları ve çabalarını kendi etnik veya dini gruplarının çıkarları üzerinde yoğunlaştırmaları iç politikayı daha da sıkıntılı hale sokmuştur. En önemli dört milliyetçi parti Sırbistan Radikal Partisi, Hırvat Cumhuriyetçi Köylü Partisi, Sloven Halk Partisi ve Yugoslav Müslüman Örgütü idi. Yugoslav düşüncesine dört elle sarılan partilere rastlamak da olası idi: Demokratik Parti ve Yugoslav Komünist Partisi gibi.⁴⁶

Karşılaşılan ikinci mesele Sırp-Hırvat çatışması oldu. Yeni Krallığın toprakları, Sırbistan, Karadağ, Hırvatistan, Slovenya, Dalmatsya (Dalmacija), Bosna-Hersek ve Banat’ın bir kısmından meydana gelmişti. Lakin bunların içinde, nüfusun yarısını teşkil eden Ortodoks Sırplarla, nüfusun üçte birini tutan Katolik Hırvatlar arasındaki geçimsizlik II. Dünya Savaşı’na kadar sürdü. Sırpların ve Hırvatların tarihi gelişmeleri birbirinden ayrı olmuştu. Hırvatlar yeni krallık içinde de Habsburg egemenliği zamanında olduğu gibi, tam bir muhtariyet istediler. Halbuki Sırbistan, Piyemonte’nin İtalya Birliği’nde oynadığı rolü oynamayı ve Güney Slavlar birliğinin kendi etrafında toplanmasını istiyordu. Hırvatlar istedikleri muhtariyeti alamayınca, politik hayata bir süre katılmadılar.⁴⁷

⁴⁴ Alkan, A. g. e., s. 22.

⁴⁵ “Yugoslavya’yı Kimler Parçaladı”, s. 16.

⁴⁶ Taşar, A. g. e., s. 38.

⁴⁷ Armaoğlu, A. g. e., s. 183.

Stepan Radić, 1925 seçimlerinden sonra rotasını uzlaşmacılığa çevirerek 1921 Anayasası'nı kabul ettiğini açıkladı. Sırp Radikal Partisi'nin zayıfladığı döneme denk gelen bu uzlaşma adamı, Yugoslav devletinin kuruluşundan beri ilk kez Hırvat-Sırp mutabakatına dayılı bir hükümetin kurulmasına zemin hazırladı. Kurulan hükümette Radić'le birlikte dört Hırvat Köylü Partili görev aldı. Radić'in radikal tutumunu sürdürmesi ve Sırp Radikal Partisi'nin yeniden güçlenmesi, mutabakatın ömrünü kısalttı. İki milliyetçi güç arasında Sancaklılar zor günler yaşıyorlardı. Sancak'ta yaşayan her bir katliam bölgeyi yeniden karıştırıyor, siyasi alandaki hareketlilik Sancak'ta katliam ve göç şeklinde yakın buluyordu.⁴⁸

1927'de Hırvat Köylü Partisi hükümetten ayrıldı. Muhalefetini sertleştirerek, "Sırplarla ancak bir federal cumhuriyet bünyesinde beraber yaşayabilecekleri noktasına dönen Radić 1928 Haziran'ında Skupština'da (Yugoslav Parlamentosu) bir tartışma sırasında Karadağlılar tarafından vurularak öldürüldü. Bunun üzerine bütün Hırvat milletvekilleri Skupština'dan çekilerek Zagreb'de bir Hırvat parlamentosu kurdular. Kral Aleksandar Hırvatlarla anlaşmak istedi. Hırvatlar, federal bir sistem kurulmasını isteyince Aleksandar bunu kabul etmedi ve 1929 yılından itibaren parlamentoyu feshederek diktatörlük rejimine başladı.⁴⁹

İki yıl sonra 1931'de yeni anayasa ilan edildi, ancak bu anayasa da faşist Hırvat örgütü olan Ustaşe'nin terörist eylemlerine son vermediği gibi parlamenter demokrasi yandaşlarının muhalefetini de engelleyemedi. Kral I. Aleksandar 1934'te Ustaşe örgütü tarafından Fransa'nın Marsilya kentinde öldürüldü. Öldürülen kralın 11 yaşındaki oğlu 2. Petar, Kral Naibi Pavel'in naipliği altında tahta çıktı. Pavel koalisyon hükümetleriyle devleti yönetmeye koyuldu. Ancak diktatörlüğe ve hükümetin dış politikasına karşı muhalefet gittikçe arttı. Çünkü Yugoslav Fransa'dan ve batılı devletlerden uzaklaşarak Almanya ve müttefiklerine yaklaşmıştı. 1939'da Dragişa Cvetkoviç başkanlığındaki Yugoslav Hükümeti, Bosna'nın bir bölümünü de vererek Hırvatistan'ı kısmen özerk bir beylik durumuna getirdi. Bu sıralarda Yugoslavya'nın en büyük sorunlarından biri de toprak sorunu idi. 1921'de feodal ilişkilerin tümü kaldırılmasına karşın toprak sorunları çözülememişti.⁵⁰

⁴⁸ Bora, **Milliyetçiliğin Provokasyonu**, s. 52.

⁴⁹ Armaoğlu, **A. g. e.**, s. 183.

⁵⁰ "**Yeni Yugoslavya**", Grand Master Genel Kültür Ansiklopedisi, cilt. 6, s. 1554.

Hırvatlara özerklik verilmesi ve hemen ardından Almanya ve İtalya ile Yugoslavya arasında üçlü pakt imzalanması, Sırlar arasında hoşnutsuzluk yarattı. General Dušan Simović liderliğinde Yugoslav Hava Kuvvetleri, anlaşmanın ardından bir askeri darbe ile Prens Paul yönetimini devirdiler. O dönemde 17 yaşında olan Velihaht Petar adına müttefik yanlısı bir hükümet kuruldu.⁵¹

I. Dünya Savaşı'nın bitişini simgeleyen Versay Anlaşması, II. Dünya Savaşı'nın da tohumlarını ekiyordu. Almanya, sömürgelerinin elinden alınışını ve dünya pazarlarından kovuluşunu bir türlü kabul etmiyordu. Savaşın sonra ödediği tazminatlara rağmen, yeniden güçlü bir ekonomiye sahip olmuştu. Bu durum, Almanya'nın yeniden bir paylaşım savaşına girme azmini körüklüyordu. 1. Eylül 1939'da Hitler'in Polonya'yı işgali yeni bir dünya savaşına sebep oldu. Alman uçakları 6 Nisan 1941'de sabah altıda Belgrad'ı bombalamaya başladı. İşgale karşı direnmeyen Yugoslav ordusu 17 Nisan 1941'de teslim oldu. Güney Slav uluslarının 1918 yılında Sırp-Sloven-Hırvat Krallığı'nın kurulması ile başlayan sorunlu beraberliklerinin birinci perdesi bu şekilde kapanmış oluyordu.⁵²

Hitler'in Yugoslavya'yı bu kadar çabuk ele geçirmesinde sadece Alman birliklerinin başarısının etkisi yoktur. Yugoslav halklarının birbirleriyle olan çekişmeleri burada da su yüzüne çıkar. Yugoslav ordusu bir anda dağıldı. Birçok Sloven, Hırvat, Arnavut ve Boşnak askeri emirlere uymamış ya da ordudan kaçmışlardır. Hırvat milliyetçiler ise, Almanlardan, ayrı bir Hırvat devleti kurulacağı sözünü almışlardır. Bu söz üzerine Zagreb 10 Nisanda çarpışmayı bıraktı.⁵³

Sırların hakimiyetindeki I. Yugoslavya'nın ömrü fazla uzun sürmedi ve nihayet 8 Temmuz 1941 tarihinde tekrar parçalandı. Savaş müddetince bölgeye adeta anarşi hakimi oldu. Bu kez Almanların himayesini alan Hırvatlar, "Bağımsız Hırvat Devleti (Nezavisna Država Hrvatska - NDH)"ni kurarak, Sırlara karşı terör estirdiler. Irkçılık ve din fanatizmi yine sahnede idi.⁵⁴

Bu gelişmeler karşısında iki direniş örgütü ortaya çıktı: Sırp hanedanı taraflısı General Draža Mihayloviç'e bağlı Çetnikler ve federatif sosyalist Yugoslav birliğini kurmayı amaçlayan Yugoslavya Komünist Parti lideri Josip Broz Tito'nun

⁵¹ "Yugoslavya'yı Kimler Parçaladı", s. 17.

⁵² A. e., s. 17.

⁵³ Taşar, A. g. e., s. 52.

Partizanları.⁵⁵ Başlangıçta birlikte hareket eden iki örgüt sonradan açıkça birbirine cephe aldı. Bosna'da üstlenen Tito'nun Partizanları, çoğu zaman Çetniklerce desteklenen Alman saldırılarını geri püskürtmeyi başardılar. 1942 yılında bir Antifaşist Ulusal Kurtuluş Örgütü (AVNOJ) kuruldu.⁵⁶ AVNOJ'un Yürütme Komitesi hükümet işlevleriyle görevlendirildi ve kurtuluş ordusunun genelkurmayı Yugoslav Komünist Partisi Merkez Komitesi idi.⁵⁷

II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla 6 Nisan 1941'de Sancak'ı Alman ve İtalyan orduları işgal etti. Bu dönemde Sancaklı Boşnaklar Akif Hadziahmetoviç'in liderliğinde işgalci güçler ile işbirliği yaparak, aldıkları tavizler sonucunda Sancak üzerinde hakim olmuşlardır. 1941 yılının ortalarında Sırlar, Bosna ve Sancak'ın Müslümanlardan temizlenmesini istemişlerdir. Fakat Kosovalı Arnavutların da desteği ile Sancaklılar, Sancak'ın kalbi olan Yeni Pazar kentinin Sırların eline düşmesini engellemişlerdir.

20 Kasım 1943'te Pljevlja'da politik ve yasal "Sancak Antifaşist Milli Meclisi (ZAVNOS)" oluşturulmuştur. ZAVNOS'un amacı, Yugoslavya'nın geleceğinde Sancak'ın tekrar özerk bölge statüsünü elde etmesini sağlamaktır.

AVNOJ ve Londra'daki Kralcı sürgün hükümeti arasında 1944 Haziran'ında Adriyatik Denizi'ndeki Viş Adası'nda (Tito'nun karargahı burada idi) bir antlaşma imzalandı. Burada, komünistlerin lideri ile sürgün hükümeti başbakanı İvan Subaşiç "bütün hainler ve işbirlikçiler" in yakalanması ve cezalandırılmaları konusunda anlaştılar. Ustaşaların olduğu kadar Mihayloviç'in Çetniklerinin de "hain" olduğu artık ortaya çıkmıştı. Tito'nun etkisi büyürken, Mihayloviç elindeki son birlikleri de tutmayı Partizanlara karşı işgalcilerle işbirliği yapmayı son şansı olarak görüyordu. Hükümetin kuruluş çağrısından sonra Tito ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler koptu. 20 Ekim 1944'te Partizanlar Karpatlar üzerinden harekete geçip Kızıl ordu'dan Belgrad'ı aldılar. Bu olay Tito'nun kesin zaferi anlamına gelmekteydi.⁵⁸

Partizanların Sancak'taki durumları ise şöyleydi: Sancak'taki Partizan birliği 4 Mart 1944'te kuruldu. Sancak'ta 2. Kolordunun bir bölüğünün bir kısmı savaşarak

⁵⁴ Alkan, A. g. e., s. 23.

⁵⁵ Catherine Samary, **Parçalanmış Yugoslavya, Bosna'da Etnik Savaş**, Çev. Bülent Tanatar, İstanbul, Yazın Yayıncılık, 1995, s. 151.

⁵⁶ "Yeni Yugoslavya", Grand Master Genel Kültür Ansiklopedisi, cilt. 6, s. 1554.

⁵⁷ Samary, A. g. e., s. 153.

Berane etrafında faaliyet gösterdi. Birlik, 1944 yılının Mayıs ve Haziran aylarında Lim ve Tara ırmakları arasındaki bölgelerde bulunduğu Nova Varoş, Priboy ve Rudo'yu aldı. 10 Ağustos'a kadar Mileşevski Çetnik Kolordusu, Zlatiborski Çetnik Kolordusu ve 4. Çetnik Saldırı Kolordusu gibi Çetnik grupların mağlup edildiği Zlatibor bölgesi çevresinde faaliyet gösterdi.

5-6 Eylül 1944'te birlik Nova Varoş'u aldı ve sonra Sancak Birliği, Batı Sırbistan ve Drina Vadisi'nde faaliyet gösterdi. Birlik, savaşlarda Priboy (1 Ekim 1944), Priyepole (29 Eylül 1944), Plevla (1 Ekim 1944), Vişegrad (9 Ekim 1944), Gorajde (11 Ekim 1944) ve Uzitse (1944 Ekim) kentlerini aldı. Sonra Batı Sırbistan'da Pojega'nın kasabalarında (14 Ekim 1944), Arila (15-16 Ekim 1944) ve İvanyitsa (21 Ekim 1944) kentlerinde seferberliğe devam etti.⁵⁹

Kasım 1944 – Ocak 1945 tarihleri arasında birlik, Sancak'ın alınmasında 21. Dağ Kolordu ve 91. Kara Kolordu ordusuyla savaşmıştı. Birlik Syenitsa–Nova Varoş yönünde yapılan ağır savaşlar sırasında Plevliya (18-19 Kasım 1944), Priyepole (10 Ocak 1944) ve Priboy (12 Ocak 1945) kentlerini aldı. Saraybosna'nın kurtuluşundan sonra Drin Vadisi, Kalinovik, Zelengora, Sutyaska bölgesinde kalan Çetnik birliklere karşı gerçekleştiren temizleme hareketinde yer aldı.⁶⁰

Almanların düzenli olarak çekilmesinden sonra Tito, Belgrad'a Sovyet askerleriyle birlikte girdi. Çetnik hareketi önderi Mihayloviç Bosna'ya çekildi. 1945 yılına kadar orada kalan Mihayloviç, Temmuz ayında idam edildi.

Savaş yıllarında faşist Sırplar (Çetnikler) adeta Müslüman avına çıkmışlardı. Almanların safında savaşmanın hesabını sorarmışçasına Foça, Gorajde (Goražde), Vişegrad, Srebrenitsa ve Rogatisa halkını kadın çoluk ayırımı yapmadan katlettiler. Bu süre içerisinde kesin olmayan rakamlara göre takriben 150.000 Müslüman Boşnak, Sırplar tarafından katledildi. Bu hesaplaşma 1945 sonlarına kadar sürdü.⁶¹ II. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru, Çetniklerin Boşnaklara yönelik katliamları durmuştu. Ancak bu kez işgalci güç ile olan işbirlikleri yüzünden Partizanlar Boşnaklardan intikam almaya başlamışlardı. Komünist ideolojiye ve yeni kurulmakta

⁵⁸ Taşar, A. g. e., s. 64.

⁵⁹ Çevrimiçi, <http://www.Geocities.com/kumbayaaa/yugopar37thsandzakdiv.html>, At Formation, on 4 March 1944 in the Sandzak, the Division Consisted of the Following Brigades, 14. 03. 2005.

⁶⁰ Çevrimiçi, <http://www.Geocities.com/kumbayaaa/yugopar37thsandzakdiv.html>, At Formation, on 4 March 1944 in the Sandzak, the Division Consisted of the Following Brigades, 14. 03. 2005.

olan sosyalist rejime karşı çıkanlar, Partizanlar tarafından yargılanmadan öldürülmüştür.⁶²

Savaş sona erdiği zaman, 800.000 kişilik tecrübeli ordusuyla Yugoslavya Balkanlar'ın en güçlü ordusunu bünyesinde barındırarak, Arnavutluk ve Makedonya üzerinde baskısını arttırmıştır. İtalya'dan Trieste kenti, İstria Yarımadası'nı; Avusturya'dan Carinthia'nın güney bölümünü istemiştir. Yugoslavya üzerinde, Yalta sonrasında İngiltere ve SSCB arasında yapılan %50-50 nüfuz paylaşımı anlaşması, Tito yönetimini SSCB'den uzaklaştırmış, Batı'ya yaklaşmıştır.⁶³

II. Dünya savaşı yıllarında Sancak, kendi özel idari birimlerini ve askeri örgütünü oluşturmuş, ancak 29 Mart 1945'te ZAVNOS dağıtılarak bölge halkının siyasi, ekonomik ve kültürel özerklik hakkı elinden alınmıştır. 1945'ten bugüne kadar⁶⁴ Sırbistan-Karadağ ittifakının kendi aralarında paylaşması sonucu Sancak, "Sırbistan Sancağı" ve "Karadağ Sancağı" olmak üzere ikiye bölünmüştür.⁶⁵

II. Dünya Savaşı sırasında Yugoslavya'da 1.000.000 civarı insan ölmüştür. En büyük kayıplar ise Bosna- Hersek ve Hırvatistan'da olmuştur. O zamanki Yugoslavya'nın toplam nüfusuna göre insan kaybı Bosna-Hersek'te %11, Karadağ ve Hırvatistan'da %7 ve Sırbistan'da (Kosova ve Voyvodina hariç) %5 idi. Bu kayıplar kendi nüfuslarına göre oranlandığı zaman (1948 nüfus sayımı göz önüne alınarak) Bosnalı Müslümanlar %8 kayıp ile en fazla kayıp verenlerdi (yaklaşık 150.000 Müslüman Boşnak bu vahşi savaşta hayatlarını kaybetmişlerdir), Sırlar %7, Hırvatlar ve Karadağlılar da %5 kayıp verdiler.⁶⁶ II. Dünya Savaşı'nda 1941-1945 yılları arasında sadece Sancak'ta 15.000 Boşnak Müslüman, birçoğu çeşitli işkencelere tabi tutularak katledilmiştir.⁶⁷

⁶¹ Alkan, A. g. e., s. 24.

⁶² Emir Türkoğlu, "Geçmişten Günümüze Sancak Sorunu ve Sırp Karadağ Anlaşmazlığının Boşnaklara Yansımaları", Stratejik Analiz, cilt 2, sayı 18, Ekim, 2001, s. 67.

⁶³ Caşın Mesut, "Bosna Hersek Savaşı", Avrasya Dergisi, cilt. 3, sayı. 3, Sonbahar 1996, s. 105.

⁶⁴ Sandzacke Novine, **Nek je sa srecom Ugljaninu-Uğurlar Olsun Uglanin**, 04.10.1996.

⁶⁵ Faruk A. Yanardağ, **Sancak ve Kosova Raporu**, İstanbul, Bosna, Kosova, Sancak Dayanışma Grubu, 1993, s. 12.

⁶⁶ Taşar, A. g. e., s. 64.

⁶⁷ "Raspad Jugoslavije i Sandzački Muslimani", Novi Pazar, MNVS, 1993, s. 13.

C. II. Dünya Savaşı Sonrası Dönemdeki Gelişmeler

Kasım 1945 seçimlerinde oyların %90'ını Komünist Parti yönetimindeki Halk Cephesi Koalisyonu aldı. Yeni meclis cumhuriyeti ilan etti (29 Kasım1945)⁶⁸ ve Tito'yu cumhurbaşkanı seçti. II. Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile bütün halkları bir araya getirerek Yugoslavya Federasyonu'nu kurmuş, Sırp'ların, Bosna'nın, Kosova veya Voyvodina gibi Sırbistan içinde bir bölge olması şeklindeki taleplerine karşın Bosna ve Herkes de Federasyonu kurucu cumhuriyetinden birisi olmuştur.⁶⁹

İkinci Yugoslavya'da altı cumhuriyet (Sırbistan, Hırvatistan, Slovenya, Makedonya, Karadağ, Bosna-Hersek) ve Sırbistan Cumhuriyeti içinde iki özerk eyalet (Voyvodina ve Kosova) vardı. Sırbistan ve Karadağ dışında, bu farklı cumhuriyet ve eyaletler Yugoslavya'nın kuruluşu sırasında devlet biçiminde mevcut değillerdi. Bu sınırlar, tabi oldukları imparatorluklar içinde değişik derecelerde bir idari özerkliğe sahip gerçek "tarihsel" bölgelere denk düşmüyordu.⁷⁰

Bu dönemde Sancak'ın liderleri öldürülmüş ve Sancak'a hiçbir özerklik tanınmamıştı. Diğer bir dikkat çekici nokta ise, 300.000 nüfuslu Karadağ egemen cumhuriyet olabilirken 1.000.000 nüfuslu Kosova'nın silik bir özerkliği bile zorlukla alabilmesidir.⁷¹

Yugoslavya I. Dünya Savaşı'nın sonrasında gönüllü bir birleşme girişiminin ürünü olarak ortaya çıkmıştı, yani sadece bir "Versailles ürünü" değildi. Yugoslavya'yı Sırp'ların araçlarıyla gerçekleştirilmiş Hırvat düşüncesi olarak tarif etmek daha yerinde olabilir.⁷²

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Yugoslavya'ya bir iç barış ve uzlaşma ortamı gelmiş olması nedeniyle, Tito genellikle toplumun büyük övgüsünü kazanmıştır. Ancak Tito için iktidar, uzlaşmadan çok daha önemliydi ve komünist iktidar, Yugoslavya'da çok ağır bir bedelle başa gelmişti. Bu gerçeğin artık en iyi bilinen örneği, Nisan ve Mayıs 1945'te Müttefiklerin denetimindeki Avusturya'ya sığınmış

⁶⁸ "Yugoslavya", Genç Larousse, cilt. 14, s. 4331.

⁶⁹ Tülay Sabutay, Cem Akgün, **Bosna-Hersek Ülke Etüdü**, İstanbul, İTO Yayınları, 1998, s. XVIII

⁷⁰ Samary, A. g. e., s. 171.

⁷¹ Mustafa Kahramanyol, **Kosova ve Sancak Üzerine**, İstanbul, Bosna-Sancak Kütür ve Yardımlaşma Derneği Bülteni, sayı. 3, Nisan 1998, s. 3.

⁷² Leo Tindemans, **Barışa Çağrı**, İstanbul, Sabah Kitapları, 1998, s. 53.

olan çeşitli Partizan karşıtı kuvvetlerden (ve üye sivillerden) geriye kalanlara reva görülen muameleydi. Dolayısıyla, Bosnalı Hırvatların, Sırpaların ve Müslümanların hepsi, bozguna uğramış askerlerden oluşan bu büyük yığınım içinde yer alıyordu. Tito'nun ısrarları üzerine, 18.000'den fazla asker, İngilizler tarafından Yugoslavya'ya geri gönderildi. Çoğu Yugoslav toprağına ayak basar basmaz, birkaç saat içinde katledildi. 1945-1946 dönemi zarfında, Tito'nun uygulattığı kitlesel cinayetlerde, zorunlu ölüm yürüyüşlerinde ve toplama kamplarında 250.000 kadar insanın öldürülmüş olduğu tahmin edilmektedir.⁷³

Yugoslavya, II. Dünya Savaşı'ndan 1980'a kadar Tito yönetiminde kaldı. Yugoslav siyasal yaşamında "İkinci Yugoslavya" olarak adlandırılan bu dönemde, sadece devletin yapılanması ve kurumları değil, aynı zamanda yönetimin ulus sorununa yaklaşımı da 1918-1941 evresinden farklıydı. İkinci Yugoslavya altı mit üzerinde oturuyordu. Bunlar; Tito, sosyalist ekonomi, özyönetim, federalizm, bağımsız dış politika ve 1941 Kulübü olarak sıralanmaktadır. En sonunda yer alan mit, Partizanların 1941 yılındaki ismidir. Bu grupta yer alanlar 1945 sonrasında yönetimde kilit noktalara yerleştirildi ve Yugoslavya Federatif Halk Cumhuriyeti Anayasası'nı hazırladı (31 Ocak 1946). Üye sayısı artan ve iktidarı pekişen Komünist Parti, aralarında Mihayloviç ve Monsenyör Stepinac'ın da bulunduğu rakiplerini tasfiye etti (1946).⁷⁴ 1946 Anayasası'na göre iki kesiminden oluşacak yasama meclisi, ülkede bulunan bütün ulusların ve azınlıkların temsiline imkan sağlayacaktı. Halk Meclisi adı veren birinci meclisin üyeleri, doğrudan yapılan seçimlerle belirlenecek, ikincisi olan Milliyetler Meclisi'nin üyeleri ise Cumhuriyetlerden gelen temsilciler tarafından oluşturulacaktı.⁷⁵

1946 Anayasası, Yugoslavya'nın inanç özgürlüğü ve Kilise ile devlet işlerinin ayrılması ilkelerini muhafaza edeceğini ilan eden birlik maddeleri içermekteydi elbette, oysa olaylar, yazılanların aksini gösterecekti.⁷⁶

1945-1947 yıllarında SSCB-Yugoslavya ilişkisi sağlam bir dayanışma görüntüsü veriyordu. 1947 ilkbaharında savaş ittifakı dağılarak kapitalist Batı ile SSCB kutuplaşırlarken, Yugoslavya kararlılıkla SSCB'nin yanında yer aldı. Eylül

⁷³ Noel Malcolm, **Kosova**, İstanbul, Sabah Kitapları, 1998, s. 305.

⁷⁴ "Yugoslavya", Genç Larousse, cilt. 14, s. 4331.

⁷⁵ "Yugoslavya'yı Kimler Parçaladı", s. 21.

1947’de, 1943’de lağvedilmiş bulunan Komintern’i ikame üzere oluşturulan Kominform’un (Komünist Partileri Enformasyon Bürosu) kuruluşuna katıldı.⁷⁷ 1948 yılında itibaren Yugoslavya ile SSCB’nin arası açıldı ve bu durum Stalin’in ölümüne kadar (1953) devam etti. Yugoslavya ve SSCB arasındaki temel sorunlar şunlardı: Diğer uydu ülkelerde olduğu gibi SSCB Yugoslavya’yı da tam manasıyla kontrollü altına almak istemiş fakat Tito buna müsaade etmemiştir. Çünkü Yugoslavya’nın kurtuluşu Rus askerleri yardımı ile değil Partizanların mücadelesi neticesinde gerçekleşmişti. Tito Yugoslavya’da kendi komünist rejimini kurduktan sonra Moskova’ya dayanmakla beraber, onun kendisine özgü tasarıları vardı. Tito Balkanlar’ın lideri olmak istiyor. Balkan Federasyonu ile ilgili olarak da Yugoslavya’nın Arnavutluk üzerinde kurduğu baskı Sovyetlerin canını sıkıyordu. İki ülke arasında doktrinler görüş ayrılıkları çıkmıştı. SSCB, Tito’nun Sovyet tarzı komünizmi tatbik etmesini istiyordu. Tito ise buna karşılık Yugoslavya tarzı komünizmi tatbik etme çabası içerisindeydi.⁷⁸

II. Dünya Savaşı’nın hemen bitiminde, yani Hitler Almanya’sı ile İtalya ve Japonya’nın bu savaştan mağlup çıkmasının hemen ardından, yaklaşık yarım asır sürecek olan “Soğuk Savaş” dönemi başladı. Soğuk Savaş dünyasında geleneksel güç kavramı kökünden yıkıldı.⁷⁹ Soğuk Savaş iki kutuplu dünyanın oluşumunu beraberinde getiriyordu. Bu kutuplardan ilki, askeri, ekonomik ve teknolojik açılardan çok güçlü bir konuma gelen ve liberal-kapitalist, serbest piyasa ekonomisine dayalı bir sistem izleyen ABD idi. İkinci kutupta da, askeri açıdan kuvvetli, ama ekonomik açıdan zayıf, merkezi planlamaya dayalı komünist sistem izleyen Sovyetler Birliği (SSCB) vardı. Bu iki güç, dünyanın birçok bölgesinde güç ve nüfuz elde etme mücadelesi verdi. Birbirine taban tabana zıt iki farklı ideolojik-ekonomik sistemin temsilcileri olmaları, bu iki gücü, sadece askeri-silahlanma alanlarında değil, ideolojik düzlemde de birbirlerine üstün gelme kavgası içine soktu. Sonuç, dünyada bu kadar çok sayıda emperyal güce yer olmadığının acı bir şekilde anlaşılması olmuştur. II. Dünya Savaşı’nı takiben kurulmaya çalışılan BM sistemi ve kolektif güvenlik düzeninin, yani Potsdam, Yalta ve San Fransisko sisteminin ne denli

⁷⁶ Malcolm, **Kosova**, s. 308.

⁷⁷ Bora, **Yeni Dünya Düzeninin Av Sahası**, s. 71.

⁷⁸ Armaoğlu, **A. g. e.**, s. 450-451.

dayanıksız olduğu da Kore Savaşı, Demirperde'nin oluşumu ve bloklaşma çerçevesinde kısa zamanda ortaya çıkmış, gerçek güvenlik dengeleri NATO ve Varşova Paktları arasında dehşet dengesi şeklinde belirlemiştir. Bunlara topyekün kollektif güvenlik anlayışı yerine geçen bloklar arası güvenlik sistemi demek uygun olacaktır.

Bloklar arası güvenlik sistemi devam ederken, bu stratejik temel genel içerisinde çevreleme, caydırıcı güç, barış içinde beraber yaşama gibi taktik yaklaşımlar zamanın akışıyla beraber gündelik veya kısa süreli politikalar olarak kullanılmış fakat hiç biri ABD ve Sovyetler Birliği, NATO ve Varşova Pakti ikilemelerini değiştirecek herhangi bir yenilik getirememiştir.⁸⁰

Soğuk Savaş'la ilk defa milletler arası münasebetlere doktrinler ve ideolojiler girdi. II. Dünya Savaşı sonrasında Almanya'nın çökmesiyle Orta ve Doğu Avrupa'da kısmen de Balkanlar'da ortaya çıkan boşluk, esas olarak Sovyetler Birliği tarafından doldurulmuştur. Batı Avrupa'da da Sovyet yanlısı eğilimlerin iktidara gelmesinden kuşku duyulmuştur. İtalya, Fransa, Belçika ve Hollanda gibi ülkelerde komünistlerin etkinlikleri engellenmeye çalışılmış ve Yunan iç savaşına İngiltere ile ABD müdahale etmiştir. Çin'de Mao'nun iktidara gelmesi (1949) ve Doğu Avrupa'da birbiri ardına kurulan komünist hükümetler II. Dünya Savaşı sonrası ABD ve SSCB arasında daha da belirginleşen bir kutuplaşmaya yol açmıştır. Bu kutuplaşma 1947 tarihinde Truman Doktrini'nin ilanı ile açığa çıkmış ve 1948-1953 arasındaki dönemde doruğa ulaşmıştır. ABD, Batı Avrupa'ya Marshall Yardımı ile ekonomik, NATO ile de siyasi ve askeri destek sağlamıştır.

ABD'nin Marshall yardımları ve NATO'suna karşı SSCB, Doğu Avrupa ülkelerine ekonomik destek sağlamaya yönelik Karşılıklı Ekonomik Yardım Konseyi (CEMECOM)'ni ve askeri destek sağlamak içinde Varşova Pakti'ni kurmuştur.⁸¹ Paktın amaçları arasında Tito gibi yeni asilerin çıkmasını önlemek de bulunuyordu.⁸² Pakt, Soğuk Savaş sonrası 1 Nisan 1991 tarihte dağıtıldı.

⁷⁹ Henry Kissinger, **Diplomasi**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Mart 2001, s . 7.

⁸⁰ Umut Arık, “**21. yy da Uluslararası Güvenlik Sistemi ve Türkiye**”, Avrasya Etütleri, cilt. 2, sayı. 4, Kış 1995-96, s. 2.

⁸¹ SSCB ayrıca 1947 tarihinde Kominform'u ilan etmiştir. Kominform SSCB, Bulgaristan, Çekoslovakya, Macaristan, Polonya, Romanya, Yugoslavya, Fransa ve İtalya komünist partileri tarafından oluşturulmuştur. 17 Nisan 1956 yılında SSCB tarafından dağıtılmıştır.

⁸² Tito Yugoslavya'sı 1948 yılında Kominfrom'dan ayrıldığını duyurdu. Bu nedenle Yugoslavya

Kamuoyunun SSCB'yi desteklememesinden yararlanan Tito, partiyi ve orduyu Stalinistler'den temizledi ve Sovyetlere direndi. Ekonomik bunalımın önüne geçebilmek için Batı'nın yardımını kabul etti. İşletmelerin yönetimi seçilen işçi konseyine, kamu hizmetlerinin yönetimi de sosyal yönetim komitelerine verildi. Ülke, özyönetim uygulayan büyük komünlere bölündü. Bu reformlar, Ocak 1953 Anayasası'yla onayladı. Komünist Parti'nin 6. Kongresi (Kasım 1952), Halk Cephesi'ni Emekçi Halkın Sosyalist İttifakı'na dönüştürdü. Komünist Parti, Komünistler Birliği adını aldı. Yugoslavya dış ilişkilerde komşularıyla ilişkilerini iyileştirdi. Trieste'yi İtalya'ya bırakırken, batı bölgesini ilhak etti (Londra Anlaşmaları Ekim 1954), Yunanistan ve Türkiye ile Ankara Anlaşması'nı (1953) imzaladı. Stalin'in ölümünden sonra kendine özgü bağlantısızlık politikasını sürdüren Batı tarafından sağlanan ekonomik yardımdan yararlanarak Doğu ile Batı arasında bir denge siyaseti yürüttü, daha sonra ülkesinin "Bağlantısızları Hareketi"ne katılmasını sağladı.⁸³ Bu arada ülke içerisinde özyönetim sistemini kurdu.⁸⁴ Tito 16 Mayıs 1967 yılında oybirliğiyle, beşinci kez cumhurbaşkanlığına seçildi.

Tito, Slav ile İlliryalıların katılımıyla bir Balkan birliği kurmayı hedeflemişti. Yugoslavya sistemi Sırplarla diğer milletler arasında hassas bir dengeye dayanıyordu. Zayıf Sırbistan güçlü Yugoslavya anlamına geliyordu.⁸⁵ Bunu sağlayabilmek için, daha önceden güney Sırbistan olarak bilinen Makedonya Sırbistan'dan ayrıldı. Kendisi bir Hırvat olan Tito, böylelikle hem Sırbistan'ın gücünü sınırlamış, hem de Makedonları Bulgar ırkının bir kolu olarak gören Bulgaristan'ın hak iddiasına karşı önlem almış oluyordu.⁸⁶

1963-1964'lü yıllar, milli çelişki etmenlerinin Yugoslavya siyasi gündemine olmaya başlaması açısından önemlidir. Nisan 1963'te yürürlüğe giren yeni Anayasa, ülkenin adını "Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti" olarak değiştirerek, cumhuriyetlerin devletin kurucu unsurları olduğu ilkesini belirginleştirdi.

Varşova Paketi'na hiç katılmayarak her iki blok dışı bir örgütlenme olan Bağlantısızlara katıldı.

⁸³ Yugoslavya Tito'nun cumhurbaşkanlığında "Bağlantısızlar" hareketinin öncüsü olmuş, ilk Bağlantısızlar Konferansı 1961 yılında Belgrad'da yapılmıştır.

⁸⁴ Aleksandar Popoviç, **İslam na Balkanu**, Beograd, Stanparija Mitopolje, 1995, s. 245.

⁸⁵ Mustafa Bereketli, **Berlin Anlaşması'ndan Günümüze Balkanlar**, İstanbul, Rumeli Vakıf Kültür Yayınları, 1999, s. 157.

⁸⁶ "**Kosova Raporu**", İstanbul, İHH İnsani Yardım Vakfı, 2002, s.17.

Yugoslavya'nın, Güney Slavların ulusal devleti olmadığı altı çizildi.⁸⁷ Yugoslavya'da rejime karşı örgütlü ve yaygın direnişin ilk örnekleri 1986 yılında görüldü. Kuşkusuz, bunda rol oynayan faktörlerin başında Sırp kökenli İstihbarat Teşkilatı Başkanı Aleksandar Rankoviç'in 1966'da görevden alınması geliyordu. Rejimin baskıcı niteliğinin ortadan kalkmasına paralel olarak bu dönemde ülkedeki sosyalist uygulamayı eleştiren Marksist akımlar kadar milliyetçi güçlerin de etkinliği arttı.⁸⁸

1986'da Avrupa'daki olayların yansıması olan gösterilerde Arnavutlar, cumhuriyet statüsü talep etiler. 1974'te yapılan Anayasa değişikliğiyle Kosova'nın federal yapı içerisinde yetkileri genişletildi. Düzenlemeye göre Voyvodina ve Kosova bölge yönetimleri Federal Başkanlığın sekiz üyesinden biri olarak federal düzeyde cumhuriyetlerle eşit statü elde ettiler.⁸⁹ Fakat ayrılma hakları yoktu.

1954'te Komünist Yugoslavya yönetimi, 1938'de yapılan anlaşmayı güncelleştirerek Müslüman Sancaklıların göçünü tekrar başlatmıştır. Bu yıllarda Sancak halkının önünde üç seçenek vardı: Sırp kimliğini kabul etmek, Türkiye'ye göç etmek, bunların kabul edilmemesi halinde ölümü göze almak.⁹⁰

1954 yılında Komünist Yugoslavya, Türkiye ile olan konvansiyonu tazelemiş ve buna "Centilmenlik Anlaşması"⁹¹ adı verilmişti. Bu koşullardan ve Aleksandar Rankoviç'in uyguladığı asker, polis teröründen ötürü binlerce kişi göç etmek zorunda kalmıştır. Birçok kişi Türkiye yolu üzerinde olan Makedonya'daki büyük şehirlere ve köylere yerleşmiştir. Örneğin Makedonya'da bulunan 29 köyün tüm nüfusunu Sancaklı Müslümanlar oluşturur. Sonraları komünist dönemde insan hakları ihlalleri ekonomiden eğitim ve kültüre kadar birçok alana taşmıştır.⁹²

Tito döneminde Boşnak Müslümanları ilk defa etnik olarak tanımlandılar. Tito, ülkedeki Sırp ve Hırvatları dengelemek için Boşnakları ülkeyi meydana getiren altı cumhuriyetten birisi olarak belirlediği gibi 1960'da da Boşnaklara özel bir etnik statü tandı.⁹³

⁸⁷ Bora, **Yeni Dünya Düzeni'nin Av Sahası**, s. 86.

⁸⁸ "Yugoslavya'yı Kimler Parçaladı", s. 26.

⁸⁹ A. e., s. 26.

⁹⁰ Taşar, A. g. e., s. 438.

⁹¹ Centilmenlik anlaşmaları diplomaside bir bağdaşma türüdür, özel bir anlaşma değil.

⁹² "Raspad Jugoslavlavije i Sandzački Muslimani", s. 13.

⁹³ Sabutay, A. g. e., s. XVIII

1970’te, nispi temsil uluslunun getirilmesinden, Bosna-Hersek nüfusu içinde en büyük orana (%43) sahip olan Müslümanlar zarar gördü. Özellikle dini kısıtlamalar ve bu gibi idari yetersizliklerin etkisiyle 80’li yıllara gelindiği zaman Müslümanlarda siyasi bilinçlenme konusunda önemli gelişmeler yaşandı.⁹⁴

Cumhuriyetlere tanınan yetkilerin zaman içinde artması, tüm uluslarda ulusçu yönelimlere ivme kazandırdı. Tito 4 Mayıs 1980 yılında Slovenya’nın başkenti Ljubljana’da (Lublana) bir klinikte 88 yaşında öldü. Böylece sosyalist Yugoslavya’nın sembolü politik sahneyi terk etti.⁹⁵

Tito sonrası Yugoslavya’ya geçiş dönemi olan 80’lerin ilk yarısı, milliyetçiliğe geçiş dönemi oldu.⁹⁶ Tito’nun ölümü ile birlikte, Yugoslav Devleti son 10 yılını teşkil eden yeni bir bunalım ve parçalanma sürecine girdi. Yugoslavya’nın parçalanabilir ve zayıf bir mozaik teşkil etmesi, bölgedeki çıkarlarını korumak isteyen büyük devletlerin mücadele merkezi ve geleneksel olarak ulusal düşmanlıkların mirasçısı olan bu ülkedeki ayrılıkçı ivmeyi tekrar harekete geçirmeye uygun bir ortam oluşturmuştur.

1980’lerin başında askeri işgale maruz kalmış olan Kosova’daki durum, Sırp milliyetçiliğinin yeniden canlanmasında önemli bir etken oldu.⁹⁷ Mart 1981’de Priştina Üniversitesi’nde öğrenciler bir gösteri düzenlediler. Gösteri kısa zamanda “Kosova’ya Bağımsızlık” sloganlarının atıldığı bir ayaklanmaya dönüştü. Polisin şiddet kullanması sonucu resmi rakamlara göre gösterilerde 9 öğrenci öldü, 250 kişi de yararlandı. Sırp yönetimi bu olaylara Kosova’nın mahalli parti organlarında temizlik yaparak cevap verdi. Kosovalılar ayaklanmalarını 1980’ler boyunca sürdürdüler. Yugoslavya içinde %8’lik bir nüfus oranına sahip olmasına rağmen, 1978-1988 yılları arasında siyasi nedenlerden dolayı tüm Yugoslavya’da hüküm giyenlerin %58’i Kosova’dandı. 1982-1988 yılları arasında yine siyasi nedenlerden dolayı ceza alan 1872 kişiden 1087’si Kosovalı Arnavut tu.⁹⁸ Bu dönemde Sırp’lar başlattıkları bir kampanya ile Arnavutların neden Yugoslavya içinde bir cumhuriyet sahip olmayacaklarını açıklamaya çalıştılar. Bununla ilgili olarak iki neden ileri

⁹⁴ A. e., s. 16.

⁹⁵ Taşar, A. g. e., s. 86.

⁹⁶ Bora, **Yeni Dünya Düzeninin Av Sahası**, s. 99.

⁹⁷ Malcolm, **Kosova**, s. 322.

⁹⁸ Taşar, A. g. e., s. 108.

sürdüler; birincisi iki Arnavut devletinin mevcut olmayacağı, ikincisi ise “azınlıkların değil halkların kendi kaderini tayin hakkına sahip olduğu” şeklindeydi.⁹⁹

Etkin baskı Kosova’da olduğu gibi Bosna ve Sancak’ta da devam etti. 1983’te Saraybosna’da yapılan bir duruşmada, “Müslüman milliyetçiliğinden kaynaklanan düşmanca ve devrim karşıtı faaliyetlerde bulunmak” suçuyla itham edilen 13 kişi yargılandı. Başlıca sanık, İslami Deklarasyon adı eserin bundan tam 13 yıl önce tamamlamış olan Aliya İzzetbegoviç idi. İzzetbegoviç ile sanıklardan üçü, II. Dünya Savaşı sonunda İslam üzerinde uygulanan Komünist saldırılara karşı çıkmış olan “Genç Müslümanlar” örgütünün üyeleri idiler. Bu durum aleyhlerinde kullanıldı ve hepsi birden bir “terörist” örgütün emellerini yeniden canlandırmakla itham edildiler. İzzetbegoviç ise buna ek olarak, Batı tarzında parlamenter demokrasi uygulanmasını desteklemekle suçlanıyordu. İzzetbegoviç temizde 10 yıla indirilen, 14 yıllık hapis cezasına çarptırıldı.¹⁰⁰

1980’lerde parti yönetiminde Stamboliç’ten Miloşeviç’e uzanan çizgi, pragmatik milliyetçilikten şovenizme giden bir çizgi oldu. 1980-1982’de hükümetin, 1982-1984’te Belgrad parti örgütünün, 1984-1986’da partinin birinci adamı olan İvan Stanboliç, Sırbistan’ı Yugoslavya Federasyonu’nun hegemonik cumhuriyeti yapmayı hedefleyen siyasi olarak merkezîyetçi bir politikacıydı.¹⁰¹

1986’da milliyetçilik dalgaları artık daha güçlü vurmaya başladı. Arnavutların, Sırların oturdukları yerleşim birimlerine yerleşmesi yasaklanmıştı. Aynı yıl içerisinde de 212 Sırp entelektüel, “Kosova’daki Arnavutlar tarafından Sırlara karşı yürütülen zulümleri” protesto etmek için bir genelge yayımlandı. Bunu takip eden yıllarda Sırp askeri ve polislerinin halk üzerindeki baskısı iyice arttı. Ayrıca bölgedeki Sırp asıllı görevlilerin sayısı da anormal derecede artırılarak, Sırp kontrolü ve nüfuzu daha da pekiştirildi. Bu ise beraberinde devlet terörünü getirdi. 1988’de Sırbistan’ın birçok şehrinde mitingler yapılarak, bütün Sırların Kosova’daki kardeşlerine yapılan zulümler karşısında birleşmeleri istendi.¹⁰² 19 Kasım 1988’de Belgrad’da yapılan ve bir milyondan fazla kişinin katıldığı bir

⁹⁹ “Kosova Raporu”, s. 20-21.

¹⁰⁰ Malcolm, *Kosova*, s. 326.

¹⁰¹ Bora, *Milliyetçiliğin Provokasyonu*, s. 109.

mitingde Milošević, Kosova'nın otonomisini kaldırmak yönünde bir anayasa değişikliğini planlandığını ve böylece Sırbistan'ın bütünlüğünün yeniden sağlanacağını söyledi. Bunun üzerine Kosova'da gösteriler yeniden başladı. 28 Haziran 1989'da Slobodan Milošević, Kosova Savaşı'nın 600. yıldönümünde, Komünistler Birliği'nin başındayken, Kosova Meydan Muharebesi'nin yapıldığı Gazimestan'da bir milyon kişiye seslendi ve Sırp'ları koruyup kollama sözü verdi, gerektiği zaman bu amaç için silah kullanacağını açıkladı. Bu konuşma Milošević'in ulusal lider olarak tanınmasında önemli rol oynadı.¹⁰³

Birbirini izleyen anayasalarda, Yugoslavya uluslarının her birinin ayrılma hakkı da dahil olmak üzere kendi kaderini tayin etme hakkından söz edilirken, dikkatli bir dil kullanılmıştır. Bu unsurların, II. Dünya Savaşında özgürce ifade edilmiş irade temelinde birleşmiş oldukları belirtiliyordu. Bunun anlamı, ulusların aldıkları bağımsızlık kararları Anayasal sistemden tam bir kopuşu doğurabiliyordu.¹⁰⁴ 1989'da ülkede siyasal parçalanma ve ekonomik bozulma en üst düzeye ulaşmıştır. S. F. R. J.'nin en büyük etnik grubunu oluşturan Sırp ve Hırvatlar arasında başlayan çatışmalar sonrasında ülke iç savaşa sürüklendi. 1990 yılında çok partili seçimlerin düzenlenmesi ise durumu düzeltmeye yetmedi.

Yugoslav yönetiminin Sırp ağırlıklı olması, Hırvatistan ile Slovenya'nın bağımsızlık kazanma arzularının en önemli etkeni olmuş, etnik gruplar arasında başlayan bu çatışmanın bir sonucu da, Hırvatistan'da yaşayan Sırp'ların otonomi ilan etmesi şeklinde ortaya çıkmıştır.¹⁰⁵ Bağımsızlık konusunda en süratli hareket eden cumhuriyet Slovenya oldu. Sırbistan, Slovenya'nın ayrılma iradesine karşı tutarlı ve inandırıcı bir gerekçe ileri sürmemiştir. Sırbistan'a göre ayrılma, hiç değilse, tek taraflı bir hareket olarak değil müzakere yoluyla ve ortak bir kararla gerçekleştirilmeli idi. Slovenya 25 Haziran 1991'de, Hırvatistan ise 26 Haziran 1993'te bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Federal ordunun Slovenya'ya müdahalesi kısa sürmüş, Hırvatistan'da ise Federal ordu ve Sırp'ların ortak hareketi çeşitli AT ve AGİK girişimlerine rağmen devam ederek Hırvatistan topraklarının yaklaşık üçte biri

¹⁰² Alkan, A. g. e., s. 26-27.

¹⁰³ "Kosova Raporu", s. 21.

¹⁰⁴ Hugh Poulton, **Balkanlar Çatışan Azınlıklar Çatışan Devletler**, İstanbul, Sarmal Yayınları, 1993, s. 16.

¹⁰⁵ Sönmezoğlu, A. g. e., s. 762.

Sırp kontrolüne geçtikten sonra BM katkılarıyla durdurulmuştur. 1992 Nisanında Bosna Hersek'te başlayan şiddetli savaş 1995 Kasımında imzalanan Dayton Antlaşması ile sona erdi ve 60.000 kişilik NATO kuvveti bölgeye yerleşti. Makedonya ise, 8 Eylül 1991'de yapılan referandumun ardından 17 Eylül 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan ederek kan dökülmeden ayrılmayı başardı.¹⁰⁶

Yugoslavya cumhuriyetleri geleceklerini ararken, geçmişlerine gömülmüşlerdir. Yugoslavya'nın dağılmasında en önemli faktörlerden biri milliyetçi duyguların yeniden ortaya çıkması oldu. 1990'da yapılan seçimleri milliyetçi partiler kazandı. Bu durum ayrılıkçı hareketi ve beraberinde de federasyon içinde federe birimler arasında silahlanma yarışını başlattı. Dağılmaya neden olan bir diğer unsur ise, ülkenein dinsel açıdan heterojen bir özellik taşıması idi. Ayrıca iktisadi gerileme ve istikrarsızlık da dağılma sürecini destekledi. Böyle bir ortamda Sırp milliyetçiliği Slobodan Miloçević'in liderliğinde doruğa ulaştı.¹⁰⁷

1. Sosyalist Devletler Arasındaki İlişkilerde Milliyetçilik

1945 ve 1949 yılları arasında birbirinden ayrı iki çeşit sosyalizme geçiş vardı. Birincisi Stalin tipi diye nitelendirilebilir ve Yugoslavya hariç, Doğu Avrupa Devletlerini kapsar.¹⁰⁸

1943'ten sonra Yugoslavya'da Tito tarafı, Londra'ya sığınmış olan Yugoslavya Hükümeti ile işbirliği yapmak yerine, milli bir kurtuluş komitesi kurarak kendilerine özgü bir yola yöneldiler. Sovyet orduları henüz tam olarak Yugoslavya'ya yerleşmeden Tito taraftarları iktidarı ele aldılar. Onların bu zaferi, kendilerinin seçtiği bir devrim stratejisinin, Stalin'in öğütlerini dikkate almadan başarıya ulaştığını, yani Moskova yönetimine karşı açığa vurulan bir bağımsızlık anlayışının başarısını gösterir. Yugoslav devrimini yalnız kendi taraftarları ile gerçekleştirmiş olmasından dolayı Tito, SSCB ile bağımlılık değil, eşitlik ilkesine dayanacak ilişkiler kurmak anlayışındadır. 1949 Çin ihtilali de Yugoslav örneğini

¹⁰⁶ Balkan Eren, **Balkanlar Ortadoğu ve Balkanlar İnceleme Vakfı**, İstanbul, Obix Yayınları, 1993, s. 251-257.

¹⁰⁷ Poulton, **Balkanlar Çatışan Azınlıklar ve Çatışan Devletleri**, s. 15-20.

tekrarluyordu. Çünkü ihtilal Stalin'in öğütlerinin karşısına çıkılarak yapılıyor, üstelik bütünü ile Çin, özgün bir stratejiye ve Moskova karşısında öteden beri bağımsızlıklarını savunmaya alışmış liderlere dayanıyordu.

SSCB'nin Avrupa Halk Cumhuriyetleri ve kendi içindeki milli cumhuriyetler üzerindeki hakimiyeti o devirde her türlü açık uyuşmazlığı önleyecek güçte idi ise de, Yugoslavya'nın özel durumu ve 1947-1948 yıllarındaki Yugoslav – Rus anlaşmazlığı, sosyalist milletler arasındaki ilişkiler sorununu tartışma ve ortaya koyma fırsatını yarattı. Kominfrom 1948 de önce Tito'yu Sovyetler Birliğine karşı olumsuz tutumu yüzünden suçladı. Titoculuk günahı sosyalist terminolojide böylece beliriyor ve bütün uydu ülkelerde aynı gerçeği milli komünist partilerinin kendilerine özgü bir sosyalizm yaratmasını tanımlamak ve Sovyet örneği ile onun ideolojik yönü karşısında belli bir bağımsızlığa kavuşmak isteğini belirtiyordu. Bu anlaşmazlık, milli anlayışları açık olarak karşı karşıya getiriyordu.

Nitekim daha 1959 yılında ortaya çıkan SSCB – Çin zıtlaşması bunu göstermektedir. 1960 Kasımında, 81 komünist partinin katıldığı konferansta, bu devletler arasındaki menfaat çatışmalarının içinden tatmin edici bir şekilde çıkmanın imkansızlığını ortaya koydu. Bu iki en büyük sosyalist ülke arasında sonradan çıkan tartışmalar, Sovyet – Yugoslav yakınlaşmasında olduğu gibi, şüphesiz ideolojik bir plandadır; ama yine de bu milletler arasında ciddi bir zıtlaşmanın olduğu kanısını da uyandırmaktadır.

1947 yılında Milovan Djilas şöyle yazıyordu: “Bugün milli – komünizm, komünizmin genel bir oluşumdur... Çeşitli derecelerdeki tüm komünist hareketler... milli komünizmle belirleniyor. Komünizm tek de olsa, her ülkede değişik biçimlerde gerçekleştiriyor... bu bakımdan, yaşayabilmek için milli olmak zorundadır”.¹⁰⁹ Halkların kendi özelliklerini, tarih ve kültürlerine bağlılıklarını komünizm içinde kaybetmeme arzusu ve iradesidir bu.

Marx'ın ve onu izleyenlerin, milliyetçilik sorununu ihtilalci bir strateji dışında reddetmeleri, bu sorunu iktisadi ve toplumsal verilere bağlı görmelerinden

¹⁰⁸ Savaşın başında Baltık Devletleri de aynı oluşum içindeydi. Ancak bu devletler Rusya'ya tarihsel bağlarla bağlı olduklarından, hemen hemen daima Rusya'dan bağımsız olmuş Doğu Avrupa Devletleri üzerinde düşünmek bize daha uygun gelmiştir, Stalin'in Baltık Devletlerinden söz ederken “onları yuttum” diyordu. Bkz. Milovan Djilas, **Stalinova Konferencija Slave**, Paris, Galimard, 1962. s. 192-193.

ileri gelmektedir. Yüz yıl sonra, sosyalizmin dünyanın bir kısmında yerleştiği bir sırada, milliyetçi oluşu, ilk Marksistlerin sandığından çok daha canlı gözükmekte ve bu sosyalizmi aşan yaşayış sosyalist dünyada yeni bir sorunu yaratmaktadır. Marksist kuramcılar bunu nasıl açıklıyorlar? Yugoslavlar 1948’de sosyalist devletler arası ilişkilerde kuramsal sorunu ortaya attılsa da, daha öteye gidemediler. Çünkü, bu teşebbüsleri, özellikle Rus milliyetçiliğini suçlama amacını taşıyordu. Bundan sonra da Çin–Rus tartışmaları, kuramsal bir uyuşmazlıkla hiç ilgisi olmayan bir düzeyde kaldı. Sovyetler Birliğinin şovenizmini ve onun filizlenmesini, ya da tersine olarak, Çinlilerin ırkçılık ve yeni Troçkici sapmalarını reddetmek, Çinlileri olduğu kadar Sovyetleri de aşan bir olayın Marksist yönden bir açıklaması değildir. Daha yüksek bir düzeyde, Sovyet kuramcılarını Çinlerin durumunu, Çin ihtilalinin içinde bulunduğu koşullar ve onların iktisadi gelişme düzeyine bağlarken, Çinliler de aynı şekilde Sovyetler Birliğindeki milliyetçiliğin direnmesini, bu ülkenin sosyolojik gelişmesi açısından inceliyorlardı.¹¹⁰

2. Yükselen Milliyetçilik Rüzgarı

Büyük ya da küçük devlet şovenizmi, iktisadi ya da askeri hegemonya isteği, zaman zaman ortaya çıkan prestij veya kabuğuna çekilme özlemi, beyaz ya da kara ırkçılık yolunda ve özellikle bloklar veya ittifaklar içindeki karşılıklı ithamlar yağmurunun ortak bir yanı vardır. Bu ithamlar değerlere, ideolojilere ve bir bakıma bu bloklarını, bu ittifakların veya bütünü ile günün milletlerarası evreninin tarihsel bilincine oranla bir endişeyi, bir karışıklığı ya da bir küçük görmeyi ifade etmektedirler. İdeoloji bunlardan birinin düşüncesi ise, milliyetçilik de, hiç değilse geçici olarak, çoğunlukla bir diğerinin politikasıdır. Bazıları, diğerlerini ikiyüzlülükle suçlayarak açıkça milliyetçi olduklarını söylemektedirler. Ama yine de milliyetçiliğin bugünkü haliyle günümüz dünyasında bir sorun halini aldığı belirler. Bazen milliyetçiliğe zafere ulaştırmak için, kabul edilmiş fikirlere, varolan gerçeklere, sanayi uygarlığının eğilimini belirleyen hususlara ve savaş sonrası

¹⁰⁹ Milovan Djilas, **Nova Klasa**, New-York, 1947, s. 181.

¹¹⁰ Ljubinka Trgovčević, **Naučnici Srbiye i Stvaranje Jugoslavije**, Beograd, Narodna Knjiga, 1986. s. 43.

milletlerarası düzenin yapısına ve nihayet, bu iki ideolojinin verdiği ortak ilhama karşı çıktıklarını inatla belirtmektedirler.

Bize kalırsa, işte bu noktadan işe başlanabilir. Gerçekten de liberal demokrasi ile komünizmin ortak yani nedir diye sorulursa, verilecek ilk cevap her iki ideolojinin de evrençi oldukları, ilk hareket noktalarının millet veya ırk değil, kişi ya da sınıf olmasıdır. Verilecek ikinci cevap ise, birinciye bağlı olarak, her ikisinin de taraftarlarının fiili davranışları ne olursa olsun, son bir çözümlemede barış, refah ve kişisel mutluluk değerlerini, geleneksel kavga, fedakarlık ve ortak zafer değerlerine karşıt olarak ileri sürdükleridir. Bunun da söz konusu ideolojilerin milliyetçiliğe zıt oldukları sonuncu çıkarılabilir. Gerçekten de bu görüşlerin, milletlerarası ilişkilerde açık ya da örtülü olarak yarattığı sonuçların, felsefi ve bazen de bilinçaltı kaynağı, evrensel bir toplum fikridir. Somut amacı ve açıklanmamış anlayışları ise, ister milletlerarası bir örgütün ve hukukun otoritesi altında bulunan çeşitli ve birbirlerinin haklarına saygılı demokratik cumhuriyetler, ister sosyal rejimleri dolayısıyla bencil tutkularından ve karşılıklı çekişmelerden sıyrılması gereken sosyalist devletler arasında olsun, bir çıkarlar ahengi düşüncesidir.

Bu ideolojilerin kabul edeceği veya bu siyasetin destekleyebileceği bir milliyetçilik biçimi varsa, o da, sömürgeleştirilmiş halkların, siyasal ya da iktisadi bir sömürülmeden kurtulma milliyetçiliğidir. Ki bu kurtuluşla, evrençi iki bloktan birine girebilme olanağı doğacaktır. Milliyetçiliğin bugün dünyayı saran ve gittikçe daha da canavarlaşan biçimleri, gittikçe artan felaketleriyle, 1945’lerde ideolojik bakımdan olduğu kadar, askeri yönden de yenilgiye uğramış görünüyordu.

Bir yandan üretim, haberleşme ve yıkıcılık tekniklerinin ilerlemesi, bir yandan da kuvvetlerin kutuplaşması ve içlerindeki alt-üst ilişkilerinin etkisi, birleştirici yönüyle liberal ve komünist ideolojiler bloklar içindeki geleneksel bölgesel ve etnik çatışmaları ortadan kaldırmakta ya da sindirmekte idi. Böylece milli-devletin varlığı bile tehlikeye giriyordu. E. H. Carr, 1945’te yayınlanan kitabında, Avrupa Birliğinin felsefesinin ne olacağını, milletlerarası ilişkilerde geleceği görebilmenin sınırlılığına da işaret ederek, çok açık bir biçimde ve oldukça kesin bir ifade ile belirtiyordu: *“Artık yirmi Devletli bir dünya kalmayacak ... Geçmişin büyüklü küçüklü çok sayıda, ve durmadan biçimsel eşitlik ve bağımsızlık*

*için birbiriyle didişen milletlerin yarattığı karışık durum, yerini, çok milletli büyük birliklere bırakacaktır”.*¹¹¹

Çeşitli milletlerin ve milliyetçiliklerin yer aldığı bu dünyada, tarihçi ve kuramcıların tereddüt ve zıtlaşmaları da devlet ve ideolojilerinkinden aşağı kalmamaktadır. Arnold Toynbee, milliyetçiliği, eski bölgecilik hakimiyeti müessesesi üzerinde demokrasi ve sanayileşmenin bozulmasının ve bu kuvvetlerin kaynaşmasının sonucu olarak düşünüp, bunun, çağdaş batı toplumunun siyasal yaşayışını zehirleyen, felaket yaratıcı bir baştan çıkarma aracı olduğunu bildiriyor. Orta Doğu konusunda bir incelemeyi dikkate alıp, Ali Sualî'nin 1870'deki bir kehanetini de hatırlayarak, Lord Acton'la birlikte tarihçi de yeni devletlerin milliyetçiliğe uyum gösteren tutumlarında bir Wilson'cu efsanenin, tatmin olmuş milliyetçilikler arasında kendiliğinden doğan bir ahengin öncüsünü görüyor. Lenin'in, milliyetçiliği belki başka ülkelerde kullanılacak, fakat kendi ülkesinde mutlaka önlenecek bir kötülük olarak görmesinin Wilson'a karşı haklı olduğunu belirtiyor. Yazar, “İster Avrupa, ister Afrika ve ister Asya'da olsun, günümüz dünyasının sorunlarına, milli egemenlik ve kendi kaderini tayin yolunun cevap veremeyeceğini anlamak için komünist ideolojiye bağlanmaya lüzum yoktur” sonucuna varıyor ve bildiğimiz biçimi ile milliyetçiliğin yalnızca bölücü ve yıkıcı olduğunu söylüyor.¹¹²

3. Eski Yugoslavya'daki Etnik Gruplar ve Milliyetçilik Akımları

Balkanlarda XIX. yüzyıldan başlayarak ulus duygusunu geliştirmenin kazandığı aciliyet, beraberinde, iyimser bir bakışla türdeş bir ulus-devlet oluşturma süreci önünde bir engel, kötümser bir bakışla düşman komşunun beşinci kolu gibi görünen azınlıklardan kurtulma isteğini getirdi.¹¹³ Balkanlarda ulusal bilinç Ruslar tarafından kazandırılmıştır. Güçlenen ulusalcı bilinç, Osmanlı İmparatorluğu'nu Balkanlardan kovacaktır.

¹¹¹ Girardet v.d., **A. g. e.**, s. 59.

¹¹² **A. e.**, s. 62-63.

¹¹³ Stefan Yerasimos, **Millet ve Sınırları, Balkanlar, Kafkasya ve Orta Doğu**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000, s. 35.

Avrupa’da 1780’de pek ya da hiç görünmeyen milliyetçi hareketlerin sayısının 1914’te gelindiği zaman çok fazla olduğunu görürüz. XIX. yüzyıl milliyet ilkesinin zafer kazandığı bir dönem olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sonunda Doğu Avrupa’da çok milletli imparatorlukların çöküşü yeni ulus-devletleri ve yeni ulusal azınlıkları üretti. Bu süreçten en fazla etkilenen Avrupa bölgesi Balkanlar oldu. Savaş sonrasında Balkanlarda milliyetçi bilinç ve hareketler daha da güçlendi.

Hırvatlar, ortak bir kültür dilini paylaştıkları Sırlardan dinsel açıdan ayrılıyordu: “Katolik Hırvatlar, Ortodoks Sırlara karşı”. Ayrıca bu iki millet arasında alfabe yönünden de bir farklılaşma vardı: “Hırvatların Latin alfabesi, Sırların Kiril alfabesine karşı”. Ön-milli unsurlardan din ile dilin rolü büyüktür.¹¹⁴ Mazzini’nin “*her millete bir devlet*” sözü Balkanlarda gerçek hayata uygulanınca çok sayıda masum insan katliamlara kurban oldu. Sırbistan’ın “Büyük Sırbistan” hayali, bu yolda önlerinde engel olarak gördükleri Boşnakları soykırım ve etnik temizliğe tabi tuttu. Miloşević liderliğindeki büyük Sırp milliyetçiliğinin ikinci hedefi ise Arnavutlar, üçüncü hedefi Hırvatlar olmuştur.¹¹⁵ Sırlara göre, Hırvatlar ve Boşnaklar, Katolikleştirilmiş ve Müslümanlaştırılmış Sırlardır. Arnavutluk etnik sorun din sorunuyla iç içe geçmiştir.¹¹⁶ Kosova’da yaşayan Arnavut çoğunluk ise etnik yönden Sırlardan farklıydı. Ayrıca bu insanların büyük çoğunluğu Müslüman idi. Dolayısıyla, “Büyük Sırbistan” sınırları içinde yer alacak olan Kosova’dan “temizlenmesi” gereken bir unsur idi Kosovalı Arnavutlar.¹¹⁷

Balkanlarda çıkan çatışmaların nedenleri araştırılırken milli veya dini nedenlere odaklanılır. Bazı milletler “dini” kimliğe öncelik verirken, diğer bazıları ise “milli” kimliğe öncelik verir. Kimin hangi kimliği üstte tuttuğunu belirlemek pek kolay bir iş değildir. Bu durum özellikle Balkanlar söz konusu olduğunda iyice zorlaşır. Balkan milletleri ve milliyetçi hareketleri için “milli” ile “dini” iç içe geçmiştir. Bunları birbirlerinden ayırt etmek mümkün değildir. Özellikle bu durum Yugoslavlar (Güney Slavlar) için geçerlidir. Hepsi etnik açıdan Slav oldukları için ve

¹¹⁴ Hobsbawm, A. g. e., s. 91, 131, 157.

¹¹⁵ Zivota İvanoviç, **Balkanski Rat**, Beograd, Filip Vişnjiç, 2001, s. 11.

¹¹⁶ Hamdiya Şarkinoviç, **Bošnjaci od Načertanija do Memoranduma**, Podgorica, MNVS, 1997, s. 233.

¹¹⁷ A. e., s. 239.

kullandıkları dil de hemen hemen aynı olduğu için, Güney Slav milliyetçilerinin tutunabilecekleri en önemli dal din haline gelmektedir.

4. Sırp Milliyetçiliği

Milliyetçilik ideolojisine giden yol rasyonel ve teorik bir araştırmadan geçmemektedir. Sevgi, tutku, acıma duygusuyla mit tarihini benimsemesiyle olmaktadır. Rejimin talimatı üzerine Sırp halkını nasıl duygulandırabileceğini bilen Sırp entelektüeller, 80'lerden sonra eski geçmişi ele alarak yeni geçmişi yaratmaya yönelmişlerdi. Bunu yaparken hiçbir argüman yada mantık kullanmalarına gerek yoktu, çünkü duygusallığın rasyonel düşüncenin en büyük engeli olduğu bilinen bir gerçektir. “Sırpın her zaman kendilerini savunma amacıyla savaşa girdikleri” ve akademisyen Dobrica Ćosić’in “savaşta kazananlar, barışta kaybedenler”¹¹⁸ parolası, Sırp halkının hem yeni geçmişi hem de yeni geleceğini belirlemede en çok kullanılan parolalar arasında yer almıştı. Sırp milliyetçilerine göre 1974 Anayasası, Sırpın savaşta kazandıklarını barışta kaybetmesi anlamına geliyordu. Ortaya çıkarılan yeni geçmiş ise, bir taraftan Sırp insanının özelliklerini yüceltiyordu, öbür taraftan Sırp milletini tarihte sürekli haksızlığa uğradığı öne sürülerek milletler arası nefret duygusu alevlendirilmeye çalışılmıştı. Arnavutların Balkanlarda en eski etnisite olduğu savın karşısında, Olga Lukoviç tarafından “Sırpın en eski millet” adlı kitabı çıkarılmıştı. Bu kitaba göre bugünkü Çin dilinde birçok Sırpça kelime, hatta Sibir’in adının Sırpçadan geldiği iddia edilmişti. Kitabın temel savı ise “Şiptarlar, (Sırpın Arnavutlar için kullandıkları küçümseyici ad) yaşadıkları toprağı, dünyada kendilerini tanıttıkları adını ve konuştukları dilin yarısını Sırpın borçludurlar”¹¹⁹ 1992’de yazılan Catena Mundi ansiklopedisi ise, Bizans İmparatoru Porifgorena’nın yazılarını kabul etmeyerek Sırpın Balkanlardaki varlığını Porifgorena’nın kaydettiğinden çok daha eskiye dayandığını iddia etmektedir. Aynı zamanda çoktan beri terk edilen XIX. yüzyıl fikirleri tekrar empoze edilmeye başlanmıştı. Bu fikirler XIX. yüzyılda bile komik bulunmuştu. Ancak XX. yüzyılın sonunda bu fikirler

¹¹⁸ Olivera Milosavljević, **U Tradiciji Nacionalizma**, Beograd, Helsinški Odbor Za Ljudska Prava u Srbiji, 2002, s. 84.

¹¹⁹ Milorad Tomanić, **Srpska Crkva u Ratu i Ratovi u Njoj**, Beograd, Mediska Knjizara Krug, 2001, s. 81.

romantik hikâyelerle karıştırılmasıyla kamu tarafından olumlu karşılanmıştı. XIX. yüzyılın bazı fikirlerine göre Büyük İskender, Belgrad'ı Sırlardan ele geçirdiği için ya da İsa'dan önce Sırp kelimesinden farklı olarak Slav kelimesi kullanılmaması sebebiyle, bütün Slavların atasının Sırlar oldukları iddia ediliyordu.¹²⁰

Bütün bu propagandanın amacı gelecek savaşların senaryosunun zeminini hazırlamaktı. Sırp rejimi ilk olarak Yugoslavya'nın dağılmasını önlemek amacıyla iki yeni öneri ortaya atmıştı. Buna göre bir taraftan Bosna-Hersek ve Hırvatistan'ın Sırp nüfusuna özerklik sağlamak amacıyla, kendi içinden ademi-merkeziyetçi yönetim biçimini kabul etmek, öbür taraftan bir insan-bir oy prensibine göre "modern federasyon" modelini oluşturmak önerilmişti. Merkezileşme ve ademi-merkezileşmenin kombinasyonu olan bu model Yugoslavya'daki Sırp nüfusun dominasyonunu öngördüğü için Bosna ve Hırvatistan yönetimince kabul edilmemişti.¹²¹ Bu aşamadan sonra ise, Sırların milliyetçilik ideolojisine uygun bir "demokrasi" biçimini oluşturmak amacıyla savaşa girilmişti. Bu demokrasi anlayışı, ancak yabancı unsurlardan arındırılmış ve bütün Sırları tek çatı altında toplamış bir Büyük Sırbistan'da gerçekleşebilecekti.

5. Milliyetçilik ve Siyasetin İç İçe Girmesi

I. Dünya Savaşından sonra imparatorlukların parçalanmasıyla yeni ulus devletler ortaya çıktı. II. Dünya Savaşı sonrası dönemde sömürgeler bağımsızlaştı ve ulus devlet Avrupa dışına çıktı. 1989 yılında Berlin duvarının yıkılması, 1990'ların başında Yugoslavya'nın ve Sovyet Birliği'nin dağılması, ulus devletlerin artmasına, milliyetçiliğin de daha etkili olmasına neden oldu. Milliyetçilik ve yeni milletler Hans Kohn'un belirttiği gibi birbirlerine tepki olarak ortaya çıktılar. Bu yeni bölgedeki toplumların gereksinimleri neyi gerektiriyorsa doğal olarak onu desteklediler. Milliyetçilik bütün Avrupa halklarını birbirine düşman etmek için başvurulan ve sömürülen bir numaralı kavram oldu. Aynı kavram statükoyu koruma (Avusturya-Macaristan, Rusya, Alman İmparatorlukları), sömürgecilik (İspanya,

¹²⁰ Milosavljević, A. g. e., s. 157.

¹²¹ Nenad Dimitrijević, **Slučaj Jugoslavija, Socijalizm, Nacionalizam, Posledice**, Beograd, Standart-2, 2001, s. 95-96.

Fransa, Portekiz) ve iktisadi yayılma (ABD) anlamlarına gelebiliyordu. Milliyetçilik Nazi Almanya’ında, Faşist İtalya’ında, Militarist Japonya’da emperyalist saldırıya arka çıkmıştır. Oysa milliyetçilik, XX. yüzyıl ikinci yarısında az gelişmiş ülkelerde anti-emperyalizm ile eş anlama gelmeye başladı. Ama adı değişmedi hep aynı kaldı. “Milliyetçilik” farklı siyasal işlevler görse de, farklı yorum ve anlayışlara yol açsa da her devletin farklı sosyo-ekonomik yapısı olduğu için, her devlet milliyetçiliği farklıdır.¹²²

Ama şuna dikkat etmeliyiz ki, büyük savaşlar milli bir duygu yüzünden çıkmamıştır. Bu savaşların hepsi hegemonya isteğinden doğmuştur. Şimdiye kadar, hiçbir zaman İsviçre savaş tehdidi görülmemiştir. Çünkü hiçbir zaman bir İsviçre hegemonyası söz konusu olmamıştır.

Gerçekten tehlikeli olan hegemonyacı milliyetçilikle, millete milli bilinç taşıyan/veren milliyetçilik arasında bir ayrım yapılmalıdır. Milli bilinç iradesi Alman milliyetçiliğinden çok İsviçre milli duygusuna yakındır, çünkü hegemonya isteğine yani savaş tehlikesine yol açmamaktadır. Ancak, bu ayrıma derhal bir ikincisinin de eklenmesi gereklidir; Bazı ülkeler yalnız kendileri ile ilgili hususlarda büyüktürler. Ama bazı ülkeler de yalnızca başkaları için büyük oldukları zaman büyük sayılırlar.

Bu ikinci ayrım, kabuğuna çekilmiş ya da kendini savunan bir milli bilinç iradesi ile evrensel bir milli bilinç iradesinin karşı karşıya getirmiş olur. Malraux’a göre Fransız milliyetçiliğini bu iki ayrımla da bağdaştıran nokta, gerçekte barışsever ve iyiliksever bir evrenselcilik düşüncesi ve verici emperyalizm ile alıcı emperyalizm arasındaki farklılıktır. Amaçları bakımından (vermek ya da almak) veya araçları bakımından (savaşçı ya da barışçı) diye evrenselcilik ikiye bölünebilir. Şüphesiz ki, bu iki şıkın dalları arasında bir ilgi düşünülebilir ve nitekim, almaktan çok vermek ülküsü ile hareket eden savaşçı evrenselcilikler gibi, savaşçı olmayan araçlarla vermekten çok almağa uğraşan barışçı emperyalizmler de görülmüştür.

Milletler arası ilişkilere etkileri bakımından iyi ve kötü milliyetçilikleri ayırt edebiliriz: Milli duygunun kabulü ya da önceliği, kabuğuna çekilmiş ya da evrensel milliyetçilik, bencil ve alıcı veya verici ve ülkücü evrenselcilik, savaşçı ya da barışçı evrenselcilik.

¹²² Oran, A. g. e., s. 43.

Ortaya üç klasik zıtlasma çıkmış. Birincisi terminolojik bakımdandır: Milliyetçilikle milli duyguları eş anlamda kullanan Anglosaksonları ile, bu iki terimi ayıran ve milliyetçiliği, ya milletin ateşli gösteri ya da öncelikle savunulmasına inhisar ettiren Fransızların kullanışı. İkincisi siyasal ve etki bakımındandır: Başka milletler ve milliyetçiliklerle olan ilişkilerde, kendi milletlerini koruyan milliyetçilikler ile yayılma eğilimindeki, hükmetme isteğindeki, başka milletler için bir tehdit teşkil eden milliyetçilikler. Üçüncü de tarihsel ve coğrafi bakımındandır: Belli bir millete bağlı olarak tanımlanan milliyetçilik ile millet olma peşindeki milliyetçilik.

Hans Morgenthau ise, dünün, bir milleti kurmaya dayanan ve aynı hakları herkese tanıyan milliyetçiliği ile bugünün, sınır tanımayan ve başka milletlere karşı güdülen milliyetçiliği karşı karşıya getiriyor ve diyor ki, “*bunlardan yalnız birincisi milliyetçilik sıfatına layıktır; ikincisi için milliyetçi bir evrenselcilik demek daha doğru olur*”.¹²³

Dünün milliyetçiliği ile bugünün sahte milliyetçiliğini karşı karşıya getirirken, Morgenthau, Avrupa menşeli totaliter emperyalizmleri düşünmektedir. Ama başka bir yazar, Jean Kautsky de buna benzer bir ayrımı yeni bağımsızlığa kavuşmuş ülkelere uygulamaktadır. Kautsky, dil, kültür ve siyasal varlığa katılış birliği biçiminde yaşayan gerçek Avrupa milliyetçiliklerinin karşısına az gelişmiş ülkelerin milliyetçiliklerini çıkarıyor. Ancak bu kez, yazara göre, kelime ters anlamda kullanılmaktadır. Çünkü ortada ne dil birliği, ne kültür birliği, ne siyasal bir varlık ve ne de millet vardır. Bu milliyetçilikler, sömürgeciye karşı girişilen sanayileşme ya da modernleşme biçimindeki evrensel bir teşebbüsle tanımlanmaktadırlar.¹²⁴

B. Akzin’in de belirttiği gibi “*Liberalizm, hümanizm ve evrenselcilik himayesinde ve başlangıçta kedi kaderini kendisinin tayin etmesi amacı ile de olsa, doğan bir milliyetçi bir akımın ileri bir tarihte saldırgan bir kimlik kazanmayacağı da garanti edilemez*”.¹²⁵ Demek ki, iyi milliyetçilikten kötüsüne doğru bir gelişme vardır.

¹²³ Girardet, v.d., A. g. e., s. 67,

¹²⁴ A. e., s. 68.

¹²⁵ A. e., s. 70.

Milliyetçilik, ancak başkalarıyla karşılaştırmaya gittiği ve hatta onlara karşı düşmanlık güttüğü oranda, kaynakları bakımından olduğu kadar, özü bakımından da milletlerarası politika içinde incelenebilir. Eflatun'dan Rousseau'ya kadar bütün filozofların hayali, bir çeşit şoven Robensonlar yaratmak olmuştur. Bunlara göre, vatandaşlar dışa ait tutkuları olamayan sitelerde yaşayacak ve dövüşmelerine de lüzum kalmayacak; fakat, uygarlıkları ve vatansever faziletleri ki, bunlar kişisel değerleri ve sitenin iç düzeni için vazgeçilmez unsurlardır, onları sitelerinin üstünlüklerine inandıracak yabancılara karşı bilenecektir. Aslında filozoflara göre bu bilinme ve savaşma faziletleri, siteler tek başlarına yaşadıkları için kullanılma alanı bulamayacaklardı. Fakat, gerçek dünyada bu fırsat bol bol bulunmaktadır. Çünkü, dünyada yalnız kalmanın olanağı yoktur. İşte milliyetçiliğin temeli ve dramı, budur.

Milliyetçilikler arası ilişkiler noktasını bulabilmek için, bize öyle geliyor ki, işe iki açıdan girmek gereklidir. Önce, söz konusu Devletle diğerlerinin dış siyasetleri üzerindeki etkileri incelemek üzere bir fikirler, değerler veya duygular bütün olarak milliyetçilikten hareket etmek lazımdır. Sonra da uluslararası ilişkiler ve bir dış siyaset teorisinin çeşitli unsurlarından başlayarak, bir dış siyasetin hangi kısıtlara göre milliyetçi sayılabileceğinin araştırılması ve bu tip davranışın, uluslararası düzen içinde, dış siyasetler arasında yarattığı yarışma, düşmanlık, ya da yardımlaşma üzerindeki etkisini incelemek gereklidir.

Milliyetçiliği bir ideoloji, bir davranış, bir tarihsel hareket olarak tanımlayabildiğimize göre, bir dış politikayı ne zaman milliyetçi olarak nitelendirebiliriz? Önce davranış ile bilinci, milliyetçiliğin kendisi ile vasıta milliyetçiliği ayırt etmek önemlidir.¹²⁶ Öte yandan da çağdaş anlamı ile millet olayının ve onun yarattığı duygusal, faal, entelektüel ve halkçı bağlılığın siyasal birimler arasındaki ilişkiler yeni bir boyut getirip getirmediğini anlamak gerekir.

Uluslararası ilişkiler gerçeği veya biliminin tanımındaki en klasik sorun bu noktada karşımıza çıkmaktadır: Uluslararası deneyimin anlamı. Bununla, genel olarak bir toprak parçası, bir halk, bir hükümetle tanımlanan siyasal birimler arasındaki ilişkiler anlaşılır. Şüphesiz ki, site ya da imparatorluk gibi milletin dışındaki birim biçimleri de bunun dışında kalmamakta, devletler arası niteliği aşan

¹²⁶ Bourderon, A. g. e., s. 9.

kişisel veya toplumsal ilişkiler de inkar olunmamaktadır. Uluslararası ilişkileri, tarihleri ve büyüklüklerinden soyut olarak, üstün ve ortak bir otorite altında bulunmayan özerk karar merkezleri biçimindeki siyasal birimlerin, bir arada yaşama, çatışma veya işbirliği ilişkileri olarak tanımlayabiliriz. Bu taktirde, bu birimlerin davranış, tutum ve politikaları, kendileri ve başkaları ile ilişkileri hakkındaki anlayışları bir anlam kazanabilir. Bu anlam kazanış, bağımsızlığa, hareket serbestliğe, kudretine ve kişisel siyasal birime tanınan öncelikten, kendilerini aşan veya sıkı devletler üstü ya da devletler altı ilişkilere ya da birimler arası bağlara, bir düzene, bir topluluğa veya ortaya koydukları birliğe tanınan önceliğe kadar giden iki kutup arasında olmaktadır.

Uluslararası ilişkiler düzeyinde yapılan bu soyut tahlille, milliyetçi ideoloji veya davranış anlamlarından biri tekrar karşımıza çıkmaktadır: Bir milleti başkalarından ayıran veya ayırt eden değerlerle, onun birliği, bağımsızlığı, üstünlüğü, kendine özgürlüğü konusundaki değerlere, güvenlik veya refah gibi başka değerlerden daha fazla önem vermek.

Uzun süredir çağdaş sorunlar ölçüsünde, askeri veya iktisadi bakımından milli bir devlet artık var olmadığı için, milliyetçilik aşılmıştır diye düşünülmüştü. Hem kurumsal hem de kapsamlı bir kamusal kültür anlamında, gelişmiş demokrasi sağlam bir biçimde yerleşir yerleşmez azınlık milliyetçiliklerinin gücü ve politik hareket yetisi ortadan kalkacak ya da en azından önemli ölçüde azalacaktır.¹²⁷ Fakat bu, uluslararası duruma erişmediğinden, milliyetçiliğin aşıldığını gösterdiği kadar, bir anlayış ve ideoloji olarak milliyetçiliğin de bu uluslararası işleyiş içinde yeni kuvvetler kazanarak yaşamaya devam edeceğini de ortaya koymaktadır. Milli devletin yakılışı, kıta devleti milliyetçiliğini hazırlayabilir. Ancak bu son durum da yeni bir dönüşümle aşılmıştır artık. 1945'ten bu yana, ideolojik, siyasal, askeri veya iktisadi bölgeciliğin zaferine tanık oluyoruz. Bu bölgecilik, geleneksel milliyetçilik-evrenselcilik çekişmesini geride bırakmıştır. Fakat bu gelişme kısmen, milliyetçiliği alttan, üstten, içeriden kemiren çeşitli sektörlerin, menfaatlerin, dayanışmaların ve uyumsuzlukların karşılıklı anlaşma veya çatışmaları sayesinde olmuştur. Tıpkı Avrupa iktisadi bütünleşmesi olayında açıkça görüldüğü gibi. Nitekim, ideolojik

¹²⁷ Kymlicka, A. g. e., s. 22.

bloklar veya ittifaklar da bugün milli devletlerle aynı kaderi paylaşmaktadırlar. Bir yerde egemen, bir yerde tutuklu, belli bir açıdan bir düşmanın müttefiki başka bir açıdan da müttefikinin düşmanı.

Artık sorun bir millet sorunu, hatta devletler veya siyasi birimler arasındaki ilişkiler sorunu değildir. Asıl sorun, belki de, bu siyasi birimlerin veya devletlerin özleri, daha doğrusu, çeşitli durum ve alanlara göre egemenlik, karar verme ve dayanışma konularındaki bölünmezlik ya da ayrılma yetenekleridir.

D. Soğuk Savaş Sonrası Dönemdeki Gelişmeler

Yugoslavya, Soğuk Savaş döneminin ender başarı öykülerinden biriydi. Dünyanın en stratejik bölgelerinden birinde, dört yıl Nazi işgali altında kalmış, tarihinde demokrasi tecrübesi çok az olan ve çok sayıda ırk ve dini bir arada ve hatta iç içe yaşadığı bir ülke ortaya çıkabilecek anlaşmazlıklar ve çatışmalar sosyalist kardeşlik ve paylaşım içinde ortadan kaldırılacaktı. Tito'nun 1980'de ölmesiyle ülke en önemli birleştirici unsurunu yitirdi. Bundan sora Yugoslavya Devlet Başkanlığı görevi, altı cumhuriyetin başkanları tarafından rotasyon sistemi ile yürütülmüş ise de, bu durum, Sırbistan'ın federal sistem içindeki egemen ve üstün durumunu etkilemedi.¹²⁸

1986 Martı'nda Sırp Bilim ve Sanat Akademisi, 1945'ten beri varolan ancak Tito döneminde seslerini çıkaramayan Sırp milliyetçilerinin bir manifestosunu yayımladı. Bu manifestoda özetle Sırp'ların Yugoslav Federasyonu içinde baskı altında tutulduğu ve ülke yönetiminde "Yugoslavya'nın gerçek sahipleri olan" Sırp'lara daha çok söz hakkı verilmesi gerektiği açıklanıyordu. Miloşeviç 1987 Aralık ayında gerçekleştirdiği bir iç darbeyle Sırp Komünist Parti'nin başına geçti. Ardından 1988'de Voyvodina'da 1989'da Karadağ Cumhuriyeti ve Kosova'da yerel hükümetler düştü.¹²⁹

Miloşeviç 1990'lı yıllar boyunca "Büyük Sırbistan" idealini işledi. Miloşeviç'in destek aldığı milliyetçi Sırp tarihçileri, "Büyük Sırbistan"ın sınırlarının tayininde mevcut nüfus yapısının değil, II. Dünya Savaşı öncesindeki sınırların esas

¹²⁸ Armaoğlu, A. g. e. s. 928.

alınması gerektiği kanısındaydılar. İllustrovana Politika dergisi, 1990'da bir "Büyük Sırbistan" haritası yayımladı. Sırp boyu olduğu savunulan gerçekten de Sırplarla tarihi ve kültürel "akraba" olan Karadağ ve Güney Sırbistan olarak tanımlanan Makedonya'nın tamamıyla dahil sayıldığı bu "Büyük Sırbistan"a, Sancak dahil olduğu gibi Bosna-Hersek'in büyük bölümü ve Hırvatistan'ın başta Dalmaçya olmak üzere bazı bölgeleri de dahil edildi.¹³⁰

1989 ve bu seneyi takip eden beş yılda 150.000 Arnavut işlerinden çıkarıldı. İnsanlar göç, asimilasyon ya da katledilme korkusu ile yaşamak zorunda bırakıldılar. Böylesi bir ortamda 2 Temmuz 1990 tarihinde Kosova Meclisi'nin 123 Arnavut üyesinden 114'ünün katılımı ile Kosova'nın Yugoslavya'nın diğer cumhuriyetleri ile eşit bir statüye sahip olduğu ilan edildi. Ancak bu tarihten 3 gün sonra Sırbistan, Kosova Hükümeti'ni ve Meclisi'ni feshetti. Sırpların baskıları Eylül 1990'da Zagreb'te kurulan "Kosova Cumhuriyeti Meclisi"ni engelleyemedi. 7 Eylül'de yeni devlet, bağımsız Kosova Cumhuriyeti'nin anayasasını Kaçanik şehrinde ilan edildi. Bir tür paralel devlet olarak hayata geçirilen "Kosova Devleti", stratejistler tarafından Yugoslavya'daki ilk savaş bölgesi olarak düşünülüyordu. Fakat savaş Boşnakların çatısına düştü.¹³¹

1980'de Tito'nun ölümünden sonra Komünist Parti zayıfladı. Nice otokritik lider gibi Tito da yerine güçlü bir halef yetiştirmemişti. Giderek etkinliği azalan merkezi cumhurbaşkanlığı görevi, altı yarı özerk cumhuriyet arasında yılda bir rotasyonla el değiştirmeye başlamıştı.¹³²

1989'dan itibaren etnik gruplar kendi partilerini oluşturmaya başladılar. Bosna'da kurulan Hırvat Partisi, Tudjman'ın Hırvat Demokrat Partisi (HDZ)'nin bir uzantısı idi. Temmuz ayında kurulan Sırp Demokratik Partisi (SDS) ise Hırvat Krayina bölgesindeki Sırpı kışkırtan parti ile aynı adı taşıyordu. Kendini Demokratik Eylem Partisi (SDA) olarak adlandıran Bosna'daki en büyük Müslüman partisi ise Mayıs 1990'da kuruldu.

¹²⁹ Sander Oral, **Siyasi Tarih – 1918-1994**, İstanbul, İmge Kitapevi, 2001, s. 557.

¹³⁰ Bora, **Milliyetçiliğin Provokasyonu**, s. 123.

¹³¹ Bulduk Zeki, **Kosova Kurtuluş savaşı**, İstanbul, İnsan Hak ve Hürriyetleri Dizisi Yayınları, 1998, s. 24.

¹³² Richard Holbrooke, **Bir Savaşı Bitirmek**, Çev. Belkis Çorakçı Disbudak, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1999, s. 45.

1990'da Bosna Hersek Parlamentosu üyelerinin belirlenmesi için yapılan üç ayrı seçimde ülkedeki üç etnik grubu temsil eden milliyetçi partiler başarılı olmuş, Boşnakları temsil eden SDA 86, Sırpı temsil eden SDS 72 ve Hırvatları temsil eden HDZ de 44 milletvekilliği kazanmıştır. Bosna Hersek Başkanlığı'nın yedi üyeliği de bu üç parti arasında paylaşılmış, Aliya İzzetbegoviç ise Cumhurbaşkanlığı Konseyi Başkanlığını üstlenmiştir.¹³³

1990'ın sonuna geldiği zaman Slovenya, Hırvatistan ve Bosna Hersek komünist olmayan hükümetlere sahipti ve Makedonya komünistlerin azınlıkta olduğu bir koalisyonla yönetiliyordu, yalnız Sırbistan ve Karadağ'da komünistler hala iktidardaydılar.¹³⁴ Bosna Hersek'te siyasal yaşam 1990 yılında Yugoslavya genelindeki gelişmelerin etkisiyle gergin bir aşamaya girdi. 1990 başlarında Sancak bölgesinin Yeni Pazar ve Bosna Hersek'in Foça şehirlerinde Müslümanlarla Sırp milliyetçileri arasında çatışmalar oldu.¹³⁵

Yugoslavya'daki etnik nefretleri her ne kadar tarih, özellikle de II. Dünya Savaşı'nın kanlı olayları körüklemişse de, o kıvılcımları tutuşturmak için Miloşeviç ve Tudjman'ın meşalesi beklenmiştir.¹³⁶ Ocak 1991'de Makedonya bağımsızlığını ilan etmiş, özellikle Hırvatistan'da bağımsızlık için yapılan referandumu boykot eden Sırplarla Hırvatlar arasında çatışmalar artmış ve gittikçe gerilen ilişkiler sonucu Mayıs 1991'de Slovenya ve Hırvatistan Yugoslavya Federasyonu'ndan bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Bunun üzerine Federal birliklerin Slovenya'dan çekilmesiyle birlikte, Hırvatistan'daki çatışmalar şiddetlenmiş ve Sırp Hırvatistan topraklarının neredeyse üçte birini ele geçirmişlerdir.¹³⁷

Aliya İzzetbegoviç, Sırp-Hırvat savaşı sürerken savaşın Bosna'ya da sıçrayabileceğinden endişe duyarak, Ekim 1991'de 2.000 BM barış gücü askeri gönderilmesi için başvuruda bulunmuş, fakat cevap olumsuz olmuştu. Kasım ve Aralık ayında Aliya, başta Sırp sınırı olmak üzere Bosna'ya acil askeri güç istedi.

¹³³ Çevrimiçi, <http://www.Foreigntrade.gov.tr/DUNYA/RAPOR/Bosna/2siyasi.htm>, Siyasi İdari ve Coğrafi Durum. 25.07.2005.

¹³⁴ Oral, A. g. e., s. 578.

¹³⁵ "Yugoslavya'yı Kimler Parçaladı", s. 54.

¹³⁶ Holbrooke, A. g. e., s. 44.

¹³⁷ Sömezoğlu, A. g. e., s. 762-763.

BM ise sadece Hırvat sınırına gözlemci göndermeyi önerdi.¹³⁸ 2 Mart'ta ise Karadzic taraftarları Saraybosna içinde barikatlar kurmaya başlamışlardı.¹³⁹

1992 Mart ayında Sırp kuvvetleri Yugoslav ordusunun da desteği ile kuzeydeki Boşnak ve Hırvatlara saldırmaya başladı. AT ve ABD ise Bosna Hersek'i tanıdıklarını duyurdular. Sırp ve Yugoslav birlikleri Saraybosna'yı kuşattılar. Artık savaş Boşnak-Sırp, Sırp-Hırvat ve Boşnak-Hırvat savaşları şeklinde irili ufaklı bütün yerleşim birimlerine sıçramıştı. Sırplar Ağustos 1992'de Londra Konferansı'nda kabul ettikleri bütün şartları çiğnediler. Wance-Owen Barış Planı Mayıs 1993'te Sırp liderce reddedildi ve Sırplar hiç bir bedel ödemek zorunda kalmadılar. Ülkenin üç ulus toprağına bölünmesi amacını taşıyan Owen-Stollterberg Planı da yine Sırplarca reddedildi.

Nisan 1994'te İngiltere, Fransa, Almanya, ABD ve Rusya'dan oluşan Temas Grubu kuruldu. Temas Grubu Planı, Sırlara bir ultimatom gibi sunuldu. Sırplar, işgal ettikleri toprakları federasyona devrini içeren bu planı da reddettiler. Aralık ayında plan biraz daha yumuşatıldı. Fakat Sırplar bunu da kabul etmediler. Amerikalı temsilci iki ay boyunca planı kabul ettirmek istedi. Fakat sonuç başarısızlıkta.¹⁴⁰ Çünkü Temas Grubu toplantılarının ilgili ayrıntıları gizlice Belgrat'a aktarılmaktaydı.¹⁴¹ Arkasında kuvvet bulunmayan diplomasi boş bir gösteriden öte bir şey değildir.¹⁴²

Güvenlik Konseyi Temmuz 1992'de, BM Koruma Gücü'nün (UNPROFOR) ağır silahların toplanmasına nezaret edeceğini duyurmuştu. Fakat Şubat 1994'e kadar bu anlamda hiçbir şey yapılmadı. Güvenlik Konseyi'nce Ekim 1992'de konan Bosna üzerindeki askeri uçuş yasağı yüzlerce kez ihlal edildi. NATO'nun, yasağın uygulanmasını dayatmak için harekatta bulunma önerisi de BM tarafından reddedildi. Batı'nın askeri kuvvet kullanma noktasında gösterdiği isteksizliğin en büyük sebebi BM ile NATO arasında yaşanan karmaşıklık ve çift başlılıktır. BM'nin uluslararası ölçekte ve zamanında harekete geçmemesinin sebebi birbiriyle çatışan

¹³⁸ Politika, **Bosna'dan Kosova'ya BM'nin Sabıkaları**, 11 Ağustos 1998, s. 2.

¹³⁹ Çevrimiçi, <http://www.famainternational.com>, The Fall of Yugoslavia, Fama International. June 1999. 20. 11. 2006.

¹⁴⁰ **Politika Gazetesi**, s. 2.

¹⁴¹ Holbrooke, **A. g. e.**, s. 111.

¹⁴² Leo Tindemans, **Barışa Çağarı**, İstanbul, Sabah Kitapları, 1998, s. 37.

ulusal perspektiflere bölünmüş olmasıdır.¹⁴³ “Bosna’da yaşananlar yüzünden inandırıcılığını kaybeden aktör BM olmuştur.” Bu sözler, Batılı uzmanlardan oluşan uluslararası komisyonun Balkanlar hakkındaki raporunda geçmektedir.

Bosna’da altı güvenlik bölgesinin (Saraybosna, Srebrenica, Tuzla, Gorazde, Bihaç, Zepa) ilan edilmesi, BM’nin Sırplarla ortak olduğu en büyük katliamlara zemin hazırlamıştır. Bu bölgelerin korunması için 37.000 asker gerekmesine rağmen 7.000 asker konuşlandırılmıştır. Güvenli bölgeler ilan edilmiş fakat bu bölgeler ne askerlerden arındırılmış ne de tecavüzler karşısında kuvvet kullanma dile getirilmiştir. Nitekim 1993 ve 1994 yıllarında güvenli bölgeler saldırıya uğradığında ve Srebrenica’da Müslüman Boşnaklar Sırp katliamına uğradığında burada 40.000 sivil bulunuyordu. Bu kent Sırp general Ratko Mladiç tarafından istila edildi ve Hollanda barış gücü askerleri dünyanın gözleri önünde esir edildiler.¹⁴⁴

BM tarafından Güvenli Bölge ilan edilen Srebrenica şehri, II. Dünya Savaşı’ndan bu yana Avrupa’da gerçekleştirilen en korkunç katliama sahne oldu.¹⁴⁵ 6-16 Temmuz 1995 tarihleri arasında Sırp, Srebrenica’yı ele geçirdikten sonra Müslüman aile fertlerini birbirinden ayırarak, 23.000 Müslüman kadın ve çocuğu şehirden sürmüş¹⁴⁶ ve yaşları 12-60 arasında değişen 8.000’den fazla erkeği de kurşuna dizerek, yakarak ve işkenceyle öldürerek sistematik bir katliama tabi tutmuş, birçok kadına ve çocuğa tecavüz etmiştir. Ardından diğer güvenli bölgelerde Tuzla ve Zepa’da bombalanmalar gerçekleşmiştir.¹⁴⁷

Sancaklıların, Bosna Savaşı’ndan en çok etkilenen topluluklardan olduğunu söylemek pek şaşırtıcı olmayacaktır. Bosna Hersekli Boşnakların çok zor durumda bulunduğu dönemde onların yardımına hem Bosna-Hersek’te hem Sancak’ta yaşayan çok sayıda Sancaklı koştı.¹⁴⁸ Saraybosna’da 110.000 civarında Sancaklı yaşıyordu¹⁴⁹ ve Saraybosna’nın 1.200 gün boyunca Sırp, İsrail ve diğer güçlere direnmelerinde önemli katkıları vardı.

¹⁴³ A. e., s.15.

¹⁴⁴ **Politika Gazetesi**, s. 2.

¹⁴⁵ Jan Willem Honig, Norbert Both, **Srebrenica Record of A War Crime**, Penguin Books, 1997, s. 19.

¹⁴⁶ A. e.

¹⁴⁷ Çevrimiçi, www.nethaber.com. İnsanlığın Bittiği Yer: Srebrenica. 23. 12. 2005.

¹⁴⁸ Harun Crnovršanin, Nuro Sadikoviç, **Sandzak Porobljena Zemlja**, Zagreb, Herausgeber, 2001, s. 680.

¹⁴⁹ Osman Karatay, **Ba’de Harabi’l Bosna**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1997, s. 40.

Savaşın başlangıcında en büyük çatışma Saraybosna için olmuştu. Sancaklıların genelde Saraybosna'nın dış kısımlarında yaşadıkları düşünülecek olursa, Sırpların karşısına ilk çıkan grubun da Sancaklı olması doğaldır. Saraybosna'nın etrafında son zamanda inşa edilen Sancaklı nüfuslu yerleşim yerleri, Saraybosna'yı zaptetmek isteyenlere ve yok etmek isteyenlere karşı doğal bir kale oldu. Sancaklılar gerçekten dillere destan bir direniş gösterdiler. Sancaklıların SDA ve Aliya İzzetbegoviç'e yönlenişleri 27.07.1990'da SDA'nın Novi Pazar'daki tarihi mitingiyle başladı. Bu miting Syenica, Priboy, Foça ve 400.000 kişinin katıldığı muhteşem Velika Kladuša mitingleri takip etti.

Bosna'daki savaşta Sancaklı 124 komutan görev almıştır. Bunlardan altı kişi generallik rütbesine yükselmiştir. 1992'de Bosna ordusunun kurulması aşamasından başlayarak 1993 Eylül ayına kadar Bosna Hersek Silahlı Kuvvetleri'nin başında Sancaklı Sefer Haliloviç bulunmuştu.¹⁵⁰ Sancaklı askerlerden beşi Boşnakların en büyük devlet nişanı olan "Zlatni Ljiljan (Altın Zambak)" almışlardır.¹⁵¹

Aliya İzzetbegoviç 12 Ocak 1994 tarihinde Saraybosna'da SDA yönetim kurulunda yaptığı konuşmada; Boşnakların yeni gelenler köylüler (Sancaklılar) ve şehirliler şeklinde bölünmeye çalışıldığını ve bunun büyük bir aldatmaca olduğunu belirterek, *"gidin ve Saraybosna civarında gömülü olan Sancaklı askerlerin mezarlarını sayın. Ayırmak isteyen yazıklar olsun! Sancaklılar bizimle beraber savaştılar. Nihayetinde onlar, Berlin Kongresi'nden daha az şanslı kısmına mensuptular... Sancaklılar kimi zaman burada kendilerini sıkışmış hissederler. Şöyle bir düşünün kim bu ülke için çalışıyorsa iyidir. Diğerler kötüdür..."* şeklinde konuşarak halkını bozgunculara karşı uyarılmış, Sancaklıların fedakarlıklarından bahsetmiştir.¹⁵²

"Temkinli Kuvvet" adını taşıyan hava hareketi ve Boşnaklar ile Hırvatların ortak saldırıları ile Eylül 1995'te Sırp toprakları %70'den %50'ye inince daha ağır yenilgiden korkan Sırp barış masasına oturmuştur. Boşnakların kayıpları 200.000 civarındadır. Ayrıca 175.000 yaralı ve 1.150.000 Boşnak mülteci bulunmaktadır. Boşnakların evlerinin %40'ı tahrip edilmiş, sanayi tesisleri de aynı miktarda tahrip

¹⁵⁰ Sefer Haliloviç 2003'te Lahey'deki Savaş Suçları Mahkemesi'nde yargılandı. Fakat tüm suçlamalardan beraat etti.

¹⁵¹ Crnovrşanın, A. g. e., s. 680-681.

görmüştür. Bosna nüfusunun %80'den fazlası insani yardıma muhtaç hale gelmiştir.¹⁵³

Yugoslavya'da dört yıl süren savaşın ardından ilk defa, taraflar savaşı sona erdirmek, adaleti ve barışı temin etmek üzere Dayton Anlaşması ile bir araya getirilmiştir. Bu barış, Avrupa'nın II. Dünya Savaşı'ndan sonra görülen en büyük vahşeti sona erdirmeye umudu ve Avrupa'nın sürekli kaynayan bu bölgesinde daha yaygın ve daha kötü bir savaşı engelleme fırsatı olarak görülmüştür.

Bu anlaşma Bosna Hersek'e, komşuları tarafından hakimiyeti tanınarak tek bir devlet olarak hayatını devam ettirme hakkı vermektedir. Taraflar, devlet başkanlığı, iki meclisli parlamento ve anayasa mahkemesinin de dahil olduğu etkin federal kurumlar kuracak olan Bosna Hersek anayasası üzerinde fikir birliğine varmışlardır.

Anlaşma, savaşa sebep olan toprak sorunlarını karara bağlayarak, Bosna Hersek Federasyonu'nun ülke topraklarının %51'ini idare edeceğini bildirmektedir. Saraybosna, Bosna Hersek Federasyonu içinde tekrar birleştirilecektir. Şehir ülkenin bütün insanlarına açık olacaktır. Kontrol noktaları ve kapalı köprüler artık şehri ve şehirdeki aileleri ayrılmayacaktır. Brčko'nun durumu, her iki tarafça seçilen hakemlerin kararıyla belirlenecektir.

Anlaşmaya göre, Sırbistan, Hırvatistan ve Bosna Hersek devletleri, savaş suçlarını ve uluslararası insan hakları kanunu ihlallerini araştırma ve takip etme konusundaki uluslararası faaliyetlere katılacaklardır. Mülteciler ve yerlerinden edilen insanlar, evlerine dönme ya da sadece tazminat elde etme hakkına sahip olacaklardır ve iddiaları karara bağlayacak olan bir "mülteciler ve yerlerinden edilenler komisyonu" kurulacaktır.

Dayton Anlaşması Aliya İzzetbegović'in de belirttiği üzere, adil bir barış değildir. Nitekim içinde Srebrenica'nın da bulunduğu nüfusunun çoğunu Boşnakların oluşturduğu Doğu Bosna bu anlaşma gereği Sırlara bırakmıştır. Bu hareket, Sırp katliamlarının bir anlamda ödüllendirilmesi olmuştur. Zira savaş sonrası durum neredeyse Dayton Anlaşması ile resmileşmiş, Bosna'nın %34'ünü oluşturan Sırlara ülkenin %49'u bırakmıştır.

¹⁵² Aliya İzzetbegović, **Çudo u Bosni**, Sarajevo, Salfu, 2002, s. 43.

Ülke içerisinde halkı göç ettirme ve bölme aracı olarak savaşa ihtiyaç duyuluyordu. Etnik olarak temizlenen bölgeler savaşın sonucu değil esas amacı idi; toplama kampları, Saraybosna kuşatması, katliamla örgütlenmiş yağmalar, Srebrenica, Gorajde ve daha onlarca bölgedeki toplu cinayetler, ateşe verilmiş, kasabalar, Dubrovnik'in yıkımı, tahrip edilmiş köprüler ve altyapı, tecavüze uğramış kadınlar, kültürel, tarihi ve dini kimliğin tahribi, çökmüş ekonomi, öksüzler, medya savaşı, etnik temizlik ve Sancaklıların katledilmesi.

Slobodan Miloşeviç ve onun milliyetçi yönetimi eski Yugoslavya'nın her tarafında savaşın çıkmasına sebep oldu ve bu savaşları bizzat yürüttü: 1991'de ilk hareket Slovenya'da, ikinci hareket Hırvatistan'da, 1992'de üçüncü hareket Bosna-Hersek'te ve büyük final de 1999'de Kosova'da gerçekleşti.¹⁵⁴

¹⁵³ Sabutay, A. g. e., s. 25-26.

¹⁵⁴ Çevrimiçi, <http://www.famainternational.com>. The Fall of Yugoslavia, Fama International, June 1999. 20.11. 2005.

III. BÖLÜM

ESKİ YUGOSLAVYA'DAKİ MİLLİYETÇİLİĞİN SOSYOLOJİK TEMELLERİ

A. Boşnak Kimliğinin Oluşumu ve Eski Yugoslavya'nın Sosyo-kültürel, Sosyo-ekonomik Yapısı

Kimlik olgusu olarak da ifade edilen, toplumsal kişiliğinin tanımlanma süreci, çeşitli kültürlerin birbirleriyle çatışması ya da çakışması ile kimlik sorunu biçimine dönüşür. Kimlik duygusu, belirli bir grubun, kendi farklılığını inşa etmek üzere kendisi için bir referans kaynağı olarak kolektif bir geçmiş, bir miras olarak çok çeşitli şeylerle (biyolojik, kültürel, din, dil gibi) doldurulabilmektedir. Grupların, kolektif geçmişin öğelerini algılamaları ve benimsemeleri sonucunda, temsil ettikleri kimliği tanımlamaları, daha sonraki taleplerinin de yönünü belirleyecektir.¹⁵⁵

John V. A. Fine, Bosnalı Müslümanların o dönemde inançlarını tam olarak nitelendirilebilecek bir Katolik inancına sahip olduğunu düşünmektedir. Bu sava göre, Macaristan, onları bu sapkın inançtan kurtarmak ve Hıristiyanlaştırmak için buraya akınlar düzenlemiştir. Boşnaklar ise ayrı bir kilise kurarak buna direnmişlerdir. Fine'a göre bu Bosna Kilisesi'dir. Ancak bu kilise, XV. yüzyılda Osmanlının bölgeyi fethi ile ortan kaldırılmış ve Bosna'da yaşayanlar Katolik ve Ortodoks Müslüman olmuşlardır. Bu tez, Boşnak Müslümanların bugünkü Sırp ve Hırvatlar ile aynı kökenden geldiğini iddia etmektedir.¹⁵⁶

Osmanlılar kendi dinlerini tanıtmanın yani sıra yönetim biçimi olarak "Millet Sistemi"ni kurdular. Bu sistemde bir millete üyelik, ortak dil, toprak, tarih ve etnik kökenle değil dini bağlılıkla değerlendirilmekteydi.¹⁵⁷

¹⁵⁵ Sabutay, A. g. e., s. 10.

¹⁵⁶ Francine Friedman, **The Muslim Slavs Of Bosnia And Herzegovina** (With Reference To The Sandzak Of Novi Pazar) **İslam As National Identity**, Nationalities Papers, cilt. 28, Mart 2000, s. 165.

¹⁵⁷ Carl L. Brown, **İmparatorluk Mirası: Balkanlar'da Osmanlı Damgası**, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000, s. 43.

Osmanlı Devleti'nde halkın çoğunluğunu, Müslümanlarla birlikte Hıristiyan nüfusu da kapsayan reaya oluşturmuştur. Fiilen daha önce de var olan reaya, 1453 yılından sonra millet sistemi olarak tabir edilen yapıda millet adıyla resmi olarak organize edildi. Bu yapı başlangıçta gayrimüslimler için düşünülmüş olsa da, zamanla Müslüman nüfusu için de Müslüman Milleti tabiri kullanılmıştır. Osmanlı döneminden sonra da halklar birbirinden ulusal-dini cemaatler olarak farklılaşmıştır. Bu anlamda Sırp, Hırvatlar ve Müslümanlar üç ana grubu oluşturdular. Sırp ve Hırvatlarla kıyasla, dinin oynadığı rol Müslümanlarda çok daha ön plandaydı.¹⁵⁸

Osmanlı döneminde nüfus bilgileri neredeyse yalnızca dini temel alarak işlenmişti. Bu nedenle Osmanlı nüfus sayımı sonuçları Müslüman nüfusun “milli” oluşumu hakkında çok az bilgi vermektedir. Osmanlı'da nüfusun bölünmesinde temel alınan en önemli nokta etnik ya da milli kimlik değil de din unsuruydu.¹⁵⁹ Türklerle aynı dinden oldukları için Müslüman Boşnak halk, kendilerine Türk dedikleri gibi bazen Türklerden ayırt edilmek amacıyla Boşnak ismini de kullanmışlardır. Özellikle bu sonuncusu XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren giderek yaygınlık kazanmıştır.¹⁶⁰

Boşnakların kimlik oluşumlarında “Müslüman” kavramı önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca Balkanlar'daki Müslüman azınlıklara dair tartışmaların önemli bir bölümü de “Müslüman” kavramının kullanılmasıyla alakalıdır. Bu kavramın anlamı ve önemi zamanla değişikliğe uğramıştır. Müslüman kavramı özellikle milli ya da dini bir kimlik ya da her ikisi için dilden kullanılmıştır.

Millet sistemi içinde Bosnalı Müslümanlar, Bosna ve Sancak'ta devleti omuzlayan unsur olarak Osmanlı İmparatorluğu'yla özdeşleşmiştir. Boşnaklar Osmanlı Devleti'ne pek çok sadrazam vermiştir. İmparatorluğun son dönemlerinde diğer dini inançlara sahip topluluklar merkezi iktidara karşı bağımsızlık mücadelesi verirken, Boşnak Müslümanlar kaderlerini Osmanlı İmparatorluğu'yla birleştirmiştir.¹⁶¹ İmparatorluğun iskan politikası dahilinde bölgeye yerleştirilen

¹⁵⁸ Aydın Babuna, **Geçmişten Günümüze Boşnaklar**, İstanbul, Tarih Vakfı Y. Yayınları, Ekim 2000 s. 14-15.

¹⁵⁹ Peter Mentzel, **Introduction Identity Confessionalism and Nationalism**, Nationalities Papers, ağabeyngdon, Mar 2000, s. 56.

¹⁶⁰ **“Bosna Hersek”**, T. D.V. İslam Ansiklopedisi, cilt. 6, s. 297.

¹⁶¹ Babuna, A. g. e., s. 15.

Türkler baskılar sonrasında geri döndüklerinde ise Boşnaklar bölgelerinde daha da belirgin bir şekilde ortaya çıkmışlardır.¹⁶²

Osmanlı'nın bölgeye getirdiği huzur, idari teşkilatın iyi işlediği 1683 tarihine kadar devam etmiştir. Osmanlı'nın Viyana kapılarında geri dönüşüyle birlikte, merkezi otoritede çatlaklar, güvenlik ortamının zayıflamasıyla da huzursuzluklar baş göstermeye başlamıştır. Bu aynı zamanda Müslüman Boşnak tarihinde, fetih dönemi sonrasında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun ilhakına kadar sürecek olan ikinci dönemin de başlangıcını belirlemektedir.¹⁶³ Boşnakların kimlik bilinçlerinin olgunlaşması süreci bu dönemde (XVII. yüzyılın sonları) başlamıştır.¹⁶⁴

Boşnaklar 1737'de Avusturyalılar karşısında önemli bir direniş ortaya koydular. Benzer bir şekilde 1769'da Hekimoğlu Ali Paşa komutasında Belgrad'da yeni bir zafer daha elde ettiler. Savaş meydanlarındaki bu müspet sonuçlar Boşnakların kimliklerinin farkına varmalarını sağladı. Travnik'te yapılan Ayanlar Şurası bu fark edilmenin ardından gerçekleşti. XVIII. ve XIX. yüzyılların başlarında Osmanlı evraklarında Boşnak milleti ve kavmi terimleri bulunabilir. Fakat Boşnak ismi için zirve noktası hiç şüphesiz Hüseyin Kapetan Gradaşeviç'in 1831 tarihli Osmanlı karşıtı ayaklanmasıdır. Bundan sonra Boşnaklar Balkan ve Avrupa sahnesine bir millet olarak çıkmaktadır.¹⁶⁵

Millet sistemi içerisinde, Bosnalı Müslümanlar kendilerini diğer Müslümanlardan ayırmıştır. Resmi Osmanlı belgelerinde Bosnalı Müslümanlar "Müslümanlar" ifadesinin yanı sıra "Boşnaklar", "Boşnak tairesi", "Bosnalı takımı", "Bosnalı kavmi" gibi ifadelerle de tanımlanmıştır. "Boşnjaci (Boşnaklar)" adı ya da "Bosnalı halkı" tanımlaması ise, Osmanlılara karşı başlatılan ayaklanmanın önderi olan Hüseyin Kapetan Gradaşeviç'in Avusturyalı makamlara ve Sırbistan Prensi Miloş Obrenoviç'e gönderdiği mektupta kullanılmıştır.¹⁶⁶ Gradaşeviç, 1831 ayaklanmasındaki avantajlı durumu Boşnakların ulusal sorunlarını çözme noktasında

¹⁶² Bieber Florian, **Muslim Identity İn the Balkans Before The Establishment Of Nation States**, Nationalities Papers, Cilt. 28, Mar 2000. s. 13.

¹⁶³ Fazlıoğlu, **A. g. e.**, s. 35.

¹⁶⁴ Çevrimiçi, <http://www.ifbosna.org.ba./engleski/paradigma/sazetak/prvi/mmemic.htm>, Bosniaks of Sanjak and The Bosniak, National Being. 20. 01.2006.

¹⁶⁵ Crnovrşanin, **A. g. e.**, s. 616.

¹⁶⁶ Babuna, **A. g. e.**, s. 16.

değerlendiremeyerek sadece askeri bir başarı olarak görmüştür. Yeni oluşan sınırlar ise ancak iki sene kadar korunabilmiştir.¹⁶⁷

Boşnak terimi XIX. yüzyılda Bosna ve İstanbul'da Osmanlı Türkleri karşısında Sırbo-Hırvatça konuşan Boşnak Müslümanları kastetmek için yaygın olarak kullanılmaktaydı. Boşnakların kendi öz kimlikleri İmparatorluktaki en karmaşık kimliklerden biriydi.¹⁶⁸ Öte yandan Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Müslümanlar, gayrimüslim komşularıyla bir çok ortak kültürel özelliği de paylaşmaktaydı. Mesela Boşnaklar Hristiyan komşularınkine benzer dilde konuşuyorlardı. Balkan Müslümanları arasında yaygın olan dervişlik sistemi de farklı din ve uygulamaların birleşimine öncülük ediyordu. Bu şekilde Osmanlı fetihlerinden önceki bazı yerel gelenekler hem Hristiyan hem de Müslüman tebaanın dinlerinde sürdürülmüştü.¹⁶⁹

Boşnakların kültürel kimliği tam bir siyasi bilince dönüşmedi. Çünkü çok küçük bir Müslüman azınlık dışında kendi sınıflarından öteye ulaşamadılar.¹⁷⁰ Devletin gerilemeye başladığı dönemlerde, Bosnalı Müslümanlar, merkeze sadakat yerine vatanseverliğin çıkarlarına daha uygun olduğunu düşündüler. Bu vatanseverlik, Boşnakların kullandığı terminolojide gözlemlenebilir: Boşnak Müslümanlar kendilerini Osmanlı Türklerinden ayırmak için “Boşnjaci (Boşnaklar)” ismini kullanmışlardır. Fakat, bu bilinç onları saldırgan bir milliyetçiliğe götürmedi.¹⁷¹

Bu şartlar altında ortak dini inanç, Müslümanlara ortak bir siyasi ideolojiyi sunmanın yanı sıra, kültürel birlikteliğin de temelini oluşturdu. Hristiyan komşularla yaşanan çatışma ve ihtilaflar Boşnakların “Müslümanlık”, Osmanlı idaresine karşı gösterilen direniş ise “Boşnaklık” bilinçlerinin artmasına neden oldu. Bu iki kutuplu mücadele ortamında belli bir kimlik ve dayanışma bilinciyle kendine ait çıkar ve talepleri olan bir Müslüman etnisitesi gelişti.¹⁷² İktisadi ve siyasi olarak bağımlı

¹⁶⁷ Crnovrşanin, **A. g. e.**, s. 616.

¹⁶⁸ Misha Glenny, **The Balkans**, London, Viking, 2000, s. 78.

¹⁶⁹ Mentzel, **A. g. e.**, s. 67.

¹⁷⁰ Glenny, **A. g. e.**, s. 78.

¹⁷¹ Mentzel, **A. g. e.**, s. 87.

¹⁷² Balkan Müslüman azınlıkları arasındaki bir başka önemli farklılık da coğrafi çeşitliliktir. Bu azınlık gruplarının büyük kısmı üç gruptan birine girmektedir. Birincisi sınır azınlıklarıdır; bunlar kendi milliyetlerinden insanların çoğunluğu oluşturduğu bir yönetim altında sınır bölgesinde yaşayan azınlık nüfustur. Balkan Müslüman azınlıklarının çok azı bu guruba girer. Bunların en önemlileri

gayrimüslim köylülerden farklı olarak, Müslüman halk değişik sosyal tabakalardan oluşuyordu: Sipahiler, ulema, çeşitli zümrelerden oluşan kent halkı ve köylüler.¹⁷³

Berlin Kongresi'ne göre Sancak, Bosna vilayeti içerisinde ayrı bir idari birim olarak kabul edilmiştir. Bu bölge, I. Balkan Savaşı'nın sonunda Sırbistan ve Karadağ arasında paylaştırılmıştır. Bu ayırım ile Sancaklı Müslümanların ulusal kimlikleri göz ardı edilmiştir. Ancak Sancaklılar, kendilerini Bosnalı Müslüman olarak tanımlamaya devam etmişlerdir. Sancaklılar, Bosna'nın doğusuna yerleşerek Bosnalı olma bilincine dair çok sayıda eser neşretmişlerdir. Sancaklı ve Bosnalı Müslümanlar arasındaki farklılıklar da böylelikle ortadan kalkmıştır.

“Bosna milleti” politikasının hazırlığı daha öncelere dayansa da, Avusturya-Macaristan işgalinden ancak 10 yıl sonra somut bir şekil aldı ve sonrasında doğrudan ve açık şekilde uygulandı. 10 yıllık hazırlık dönemi boyunca Avusturya-Macaristan Hükümeti Boşnaklar için “naş narod (halkımız)” ifadesini kullandı.¹⁷⁴ Ülke halkı “Boşnak” olarak nitelendiriliyor ve bu halkı sadece Sırp ya da Hırvat olarak tanımlanmanın imkansız olduğu düşüncesine dayandırılıyordu. Böyle bir çaba her iki tarafın da direnişiyle karşılaşacaktı. Avusturya-Macaristan Devleti Ortak Bakanı Benjamin Kallay'a göre, halk kendini o şekilde tanımladığı ve bu ad tarihsel açıdan da bir geleneğe sahip olduğu için halka “Bosnalı” denemezdi.¹⁷⁵ Araştırmacı Gaston Gravier bir makalesinde Osmanlı idaresinin son dönemindeki Sancak üzerine şunları söylemekteydi:

“Peşter-Rozaje bölgesi, yani uç güneydoğu hariç, Sancak'ın nüfusu hep bir ırktan müteşekkildir ve bu Balkan ülkesinde etnik birliğe çok önem verilmektedir.

Arnavutluk sınırları içinde veya yakında olup Karadağ ve Makedonya'daki Arnavut azınlıklarla Kosova'daki Arnavutlardır.

İkinci grup azınlıklar ise “ada” grubudur. Ada nüfusları adlarından da anlaşılacağı üzere başka milli gruplarca tam olarak çevrelenmiş tek bir millete ait nüfusun bulunduğu sıkışmış gruplardır. Bunun önemli bir örneği Batı (Yunan) Trakya'daki Türk nüfusedir. Bu nüfus ülke nüfusuna oranla çok büyük olmasa da ve diğer milli gruplarca (çoğunlukla Yunanlar ve Bulgarlar) çevrilmiş olsa da bölge nüfusunun ezici kısmını teşkil eder.

Üçüncü grup ise “karma” nüfustur. Bu Balkanlar'daki Müslüman azınlığın genel durumudur. Müslüman nüfus nadiren birbirine bağlı ve yakın bölgelerde yoğunlaşmıştır, aksine geniş bir alana yayılmış, gayrimüslimlerle karışık halde bulunmaktadır. Bu, büyük ölçüde Osmanlı'nın millet sisteminden kaynaklanmaktadır. Fakat bu aynı zamanda Müslümanların kasabalarda yaşamaya olan sosyoekonomik eğilimlerinin bir sonucudur. Balkan kasabaları (XVIII yüzyıla kadar) genellikle Hıristiyanlarca çevrilmiş Müslüman adalar olarak kalmıştır. Kaynak; A. e., s. 98.

¹⁷³ Babuna, A. g. e., s. 20-21.

¹⁷⁴ A. e., s. 137.

¹⁷⁵ A. e., s. 138.

Sırp tipinde ve dilinde olduğu gibi, kan yönünden de Bosna gibi, bir taraftan Müslümanlar diğer taraftan Ortodoks Hıristiyanlar olmak üzere (Katolikler için bu daha az geçerlidir) tamamen farklı parçalara ayrılmıştır. Bu taraf kendine Türk derken, ötekiler Sırp demekte; bir taraf Bosna dilini konuştuğunu söylerken, ötekiler Sırpça konuşmaktadır. Müslümanlar ekilebilir toprakların hemen hemen tümünün sahibidirler, Hıristiyanlar onlara kira ödemekteler. Müslümanlar tercihen şehirlerde oturmakta, Hıristiyanlar genellikle taşralı olarak kalmaktadırlar. Bu arada Sancak'ın doğusunda olanın aksine, Hıristiyanları Müslümanlardan ayırmak, özellikle Lim'in solunda, genellikle çok zordur, çünkü her ikisi de neredeyse birbirinin aynı kıyafetleri giymektedirler. Sadece yürüyüş şekillerinden ve oturdukları yerlerden ayırt edilebilmektedirler. Dahası, muhtemelen Avrupa Türkiye'sinin hiçbirinin olmadığı kadar fanatik olmalarına ve yine muhtemelen "vlah"¹⁷⁶ için küçümseme ve antipatiyle dolu olmalarına rağmen, Sultanın dini otoritesine duydukları saygı hariç, kendi ırklarından olmayan birince işgal edilmiş bütün ara otoritelere karşı güvensizlik ve antipati duymakta; kapılarına kadar dayanıp bölgelerini ele geçiren komşularına derin bir kin ve nefret beslemektedirler.”¹⁷⁷

Müslümanların, diğer bir dine mensup Sırp'lardan başka bir şey olmadıklarına dair Sırp iddiası, işgalden 10 yıl sonra giderek daha yüksek bir sesle dile getirilmeye başlandı. Sırp edebiyatının babası Vuk Karadziç kaynaklı olan bu düşüncenin işgalden önce de Sırp aydınları arasında taraftarları bulunuyordu. Sırp aydınları, Hırvat ve Müslümanların yavaş yavaş doğru bir bilince, “yani Sırp ulusal bilinci”ne sahip olacaklarına inanıyorlardı. Sırp milliyetçiliğinin bu yükselişi Müslümanlar, varlıklarının en büyük teminatı olarak gördükleri dinlerine daha fazla önem gösteriyorlardı. Müslümanlar, Sırp milliyetçiliğinin her türlü kazanımının kendi aleyhlerine olacağına inanıyorlardı. Sırp milliyetçiliğinin güçlenmesi, Hırvatlar üzerinde Müslümanlarınkinden biraz daha farklı bir etki gösteriyor ve misilleme olarak “Büyük Hırvatistan düşünesi” eğilimlerini güçlendiriyordu.¹⁷⁸

¹⁷⁶ Latinleşmiş Balkan yerlileri.

¹⁷⁷ Popoviç, A. g. e., s. 218.

¹⁷⁸ Babuna, A. g. e., s. 97.

Osmanlı'nın Balkanlardan geri çekilmesinin ardından, bölgede kalan Müslümanların kimliği üzerinde yürütülen tartışmalar günümüze dek devam etmiştir. Yabancı kaynaklarda Müslümanlar genel olarak Osmanlı döneminde zorla İslamlaştırılmış Slav kökenliler olarak tanıtılmaktaydı. Günümüzün Balkanlarında yaşayan Müslümanlar ise genel olarak etnik azınlık değil, dini azınlık muamelesi görmektedir. Bunun sebebi, Hıristiyan çoğunluğa sahip olan bölge devletlerinin, Müslüman azınlığı kendi milletlerinin kökenlerine dayandırmalarıdır. Bu anlamda Boşnaklar Hırvatlar göre Hırvat kökenli, Sırlara göre ise Sırp kökenlidir. Sırp milliyetçileri sadece Boşnakları değil, Karadağlıları da komünist dönemin “uyduruk milleti” olarak görmektedir.¹⁷⁹ Aslında Sırp ve Hırvatların Müslüman Boşnaklara karşı bu tarz bakışlarına tezat bir şekilde, 1912 senesine kadar Sancak Müslümanları “Boşnak” olarak adlandırılmaktaydı. Hatta Sırp yazarlar eserlerinde Boşnaklardan sıkça bahsetmekteydiler. Boşnak entelektüellerin Sancak'ta edebiyat ve siyasi alanda bıraktığı izler de Boşnak kimliği açısından değerli çalışmalardır.¹⁸⁰

1914 yılındaki Osmanlı-Sırp Anlaşması'nda Boşnakların etnik, dini ve kültürel haklarından hiç söz edilmediği için onların hakları garantiye alınmamıştı.¹⁸¹ 1 Aralık 1918 tarihinde kurulan yeni devletin adından da anlaşılacağı gibi, Sırp-Sloven ve Hırvat Krallığı, Boşnak Müslümanları kimliklerini saptamada mecburi bir seçime itiyordu: ya Sırp milletinden ya Hırvat milletinden yana olmak!¹⁸² Rejim Sırpların, Slovenlerin ve Hırvatların dışındaki halkların kimliğini (yani Makedonların, Karadağlıların, Boşnakların, Arnavutların) yadsıyordu. Birinci Yugoslavya kısa sürede her türlü federalist projeye karşı çıkan merkezîyetçi ve diktatoryal bir Sırp monarşisinin egemenliğine geçmişti.¹⁸³ Bu devlette Sırp Müslümanların varlığını bile kabul etmemiş, milli kimliklerini tanımamışlardı. İslam, Sırplığın tarihteki en büyük düşmanı olan Osmanlı'nın hatırasıydı ve bu kimliğe sahip olan Boşnaklar, o en büyük düşmanın birer uzantısı olarak görülüyorlardı. Belgrad'da işte bu nedenle “Müslümanlar Sorunu”nun katliam yoluyla çözülmesi yönünde fikir jimnastikleri sıkça yapılıyordu. Bu ortamda Müslümanlara sessiz bir

¹⁷⁹ Çevrimiçi, http://www.rumelidernegi.org/balkanlardan_haberler.htm #, “Balkan Müslümanlığı ve Etnik Kimlik Tartışması” Erhan Türberdar. 17. 05.2006.

¹⁸⁰ Crnovrşanin, A. g. e., s. 618.

¹⁸¹ Taşar, A. g. e., s. 40.

¹⁸² Popoviç, A. g. e., s. 225.

biçimde dinlerini ve kimliklerini korumaktan başka yapacak bir şey kalmıyordu. Şubat 1919'da kurulan YMÖ ve onun dirayetli lideri Mehmet Spaho ve arkadaşları 1940'lı yıllara kadar sürecek olan bu fırtına öncesi dönemde ellerinden geleni yaptılar.¹⁸⁴

Parti yönetimi Yugoslavlık politikası sayesinde, Sırp ya da Hırvat olduklarını beyan eden bazı kişi ve siyasi çevreleri de parti içinde birleştirerek Boşnaklar arasındaki olası bir parçalanmayı engelleyebilmişti. YMÖ net bir ulusal çizgi izlememesine rağmen, kendi tarihleri, gelenekleri, kültürel ve sosyal özellikleriyle ayırt edici niteliklerini vurgulayarak, Boşnakların ulusal bilinçlerinin gelişmesine önemli katkılarda bulundu. Boşnaklar, Sırp ve Hırvat milliyetlerine tabi olmayı kabul etmiyor ve Yugoslavlık adı altında benliklerini devam ettirmeye çalışıyorlardı.¹⁸⁵

Müslüman Boşnaklar, II. Dünya Savaşı sırasında zorla Bağımsız Hırvatistan Devleti'ne dahil edildiler. Hırvatlar, Müslüman Boşnakları "saf Hırvat" olarak kabul ettiler. Hırvat milliyetçilere göre, Boşnak sorununu çözmenin yolu onları Hırvat olarak kabul etmektir. Bu nedenle, İslam bir Hırvat dini olarak kabul gördü. Hatta, Hırvatlar, Müslümanlara, eğitim alanında, kültürel ve dini faaliyetlerde daha geniş haklar vermeye hazırlanıyorlardı. Ancak Müslümanlar, bu şekilde tanımlanmaktan hoşnut değildiler.¹⁸⁶

II. Dünya Savaşı'nın hemen akabinde, Nisan 1945'te, Boşnaklar Yugoslavya Federe Devleti'ne katıldılar. Müslüman Boşnaklar için bu katılım, tarihi bir dönüm noktası oldu. Eski yapılarını terk ederek komşuları ile komünist Yugoslavya'ya entegre olacaklardı. Hırvatlar ve Sırplarla bütünleşerek yeni bir millet haline geleceklerdi, yani "Yugoslavlaşacaklardı".

Boşnakların entegrasyon sürecinde değinilmesi gereken en önemli konulardan birisi, Yugoslavya'yı oluşturan milletler arasında görülen karma evliliklerdir. Yeni bir millet oluşturmada önemli bir etken olan bu tür evliliklerin, Bosna-Hersek'teki oranları ise 1987-1988'lerde %12'lere çıkmıştı.¹⁸⁷

¹⁸³ Samary, A. g. e., s. 40.

¹⁸⁴ Harun, A. g. e., s. 34.

¹⁸⁵ Friedman, A. g. e., s.168.

¹⁸⁶ A. e., s. 198.

¹⁸⁷ Alkan, A. g. e., s. 46.

Boşnakların “Yugoslavlştırılmasında” başvuru olan ikinci yöntem, oluşturulan sistem içerisinde gerek eğitim gerekse kültür alanında tahrifat yapılmasıydı. Boşnak toplumu içerisinde varolan ve nesilden nesile aktarılan tarihi ve dini değerleri tahrif edebilmek için, bunları hafife alan, küçümseyen ve artık geçerli olmadığı yönünde bilgilerin verildiği dersler okullarda yıllarca okutuldu.¹⁸⁸

II. Dünya Savaşı’nın bitiminden sonraki ilk Komünist Parti Kongresi’nde, Bosna’nın Sırbistan ve Hırvatistan arasında bölünmeyeceği, bunun nedeninin de Sırp ve Hırvatların ülke çapında iç içe birlikte yaşamaları kadar, ulusal kimlikleri konusunda henüz bir karara varmamış olan Müslümanların da aynı topraklar üzerinde yaşamakta olduğu belirtilmişti. Burada sözü edilen ulusal kimlikler konusunda bir karara varmak, kendilerini Sırp ya da Hırvat olarak tanımlamak konusunda bir karara varmak anlamında kullanılmıştı. Parti üyelerine, kendilerinin bu ikisinden biri olduğunu açıklamaları konusunda baskı yapılmaktaydı.¹⁸⁹

1948’de Boşnaklar üç kategoride sayılarak kaydedilmişlerdi: Bunlar ya Müslüman Sırp, ya Müslüman Hırvat ya da milletini açıklamak istemeyen Müslüman şeklindeydi. 1948’deki nüfus sayımında Boşnakların %90’ı üçüncü kategoride, yani milletini açıklamak istemeye Müslüman adıyla kaydolmuşlardı.¹⁹⁰ 1953 yılında yapılan bir sonraki nüfus sayımından da benzer bir netice çıktı. Bu kez, benimsenen resmi politika, bir “Yugoslavcılık” ruhunun gelişimini teşvik etmekte. Sayımındaki “Müslüman” kategorisi bütünüyle çıkarıldı. Fakat insanlar “ulus beyan etmemiş Yugoslav” olarak kendilerini kütüğe yazdırabiliyorlardı.¹⁹¹ 1960 ve sonrasında ise Hırvat ve Sırpların Boşnak Müslümanları kendilerinden göstererek nüfuslarını yüksek tutma çabaları, Tito’nun Yugoslavlar ve Sırp lar arasındaki rekabeti sona erdirmeye çabaları şeklinde karşılık buldu.¹⁹² Önceden birbirleri ile çatışan grupların huzur ve refah içerisinde birlikte yaşayabilmeleri ve “yeni bir Yugoslavya yaratmak” Tito’nun rüyasıydı.¹⁹³

¹⁸⁸ A. e., s. 47.

¹⁸⁹ Malcolm, **Bosna’nın Kısa Tarihi**, s. 310.

¹⁹⁰ Alkan, A. g. e., s. 49.

¹⁹¹ Malcolm, **Bosna’nın Kısa Tarihi**, s. 352.

¹⁹² Hugh Poulton, **The Muslim Experience In The Balkan States, 1919-1991**, Nationalities Papers, cilt. 28, Mar 2000, s. 45.

¹⁹³ Bringa Tone, **Being Muslim The Bosnia Way**, New Jersey, Princeton University Press, 1995, s. 23.

1961 seçimlerinden sonra Müslüman Boşnaklara etnik anlamda “Müslümanlar” denemeye başlandı.¹⁹⁴ Bu hakkın verilmesindeki amaç Müslümanların istikrar sağlayıcı bir unsur olarak görülmesiydi. 1965 yılında gerçekleştirilen Bosna Komünistleri Birliği’nde yapılacak görevli seçimleri için hazırlanan belgelerde, insanlar Sırp, Hırvat veya Müslüman olarak kaydedilmişlerdi.¹⁹⁵ Buna karşın, Müslümanlara bir millet sıfatı verilmesi henüz gerçekleşmemiştir. Ancak, aşağıdaki beyanati içeren bir tebliğin çıkarıldığı, Bosna Merkezi Komitesi’nin Mayıs 1968 tarihli bir toplantısında başarı sağlandı: “Ulusal bakış açısından Müslümanların Sırp veya Hırvat olarak adlandırıldığı o ilk dönemlerden beri yaşayan tecrübeler, değişik baskı şekillerinin verdiği zararı göstermiştir. Mevcut sosyalist uygulama, Müslümanların ayrı bir millet olarak kabul etmektedir”.¹⁹⁶ Bu önemli kararın yanı sıra Yugoslavya’nın “Bağlantısızlar” a üyeliği, örgüt içinde bulunan Müslüman ülkelerin varlığı nedeniyle Müslüman unsurlara karşı bir yumuşama da getirmişti. Hatta Yugoslavya İslam Birliği yetkilileri zaman zaman çeşitli unsurlar arası konferanslara katılmayı da başarmışlardı.¹⁹⁷

Milliyetler sorununun Stalinist bir anlayışla yorumlanması, Müslüman nüfusun çoğunluğunun savaş sırasındaki pasif tutumu ve Büyük Sırbistan emelleri, yönetimin Müslümanlara karşı sergilediği tutumun en önemli nedenlerini oluşturuyordu. 1960’lı yıllarla birlikte Yugoslav Komünistler Birliği, Yugoslavlık anlayışından uzaklaşmaya başladı. 1968 yılında ise Müslümanlar, Bosna parti liderliği tarafından “Ulusal anlamda Müslümanlar” olarak tanındı.¹⁹⁸

Sırp, Hırvat, Slovenler, Makedonlar, Karadağlılar cumhuriyetin kurucu milli unsurları sayılmışken, Makedonlar ve Karadağlılardan yüksek, Slovenlerle aşağı yukarı aynı nüfusa sahip bulunan Arnavutlar ve Müslüman Boşnaklara “kurucu millet” statüsünün tanınmaması kasıtlı bir tutumdur. Slav olmayan azınlıklar

¹⁹⁴ Poulton, **The Muslim Experience In The Balkan States, 1919-1991**, s. 46.

¹⁹⁵ Profesör Muhammet Filipoviç’in entelektüel önderliğinde ve Atif Purivatra gibi Komünist memurların desteğiyle.

¹⁹⁶ Malcolm, **Bosna’nın Kısa Tarihi**, s. 313.

¹⁹⁷ Yugoslavya İslam Birliği yetkilileri 1965’te Mogadişu’daki “Uluslararası İslam Konferansı”, 1970’te “SSCB Müslümanları Kongresi”, 1971’de Trblus’taki “İslami Gençlik Kongresi”, Cezayir’deki “İslam Düşünce Sepoziyumları”, 1975’te Bağdat’taki “İslam Alimleri Kongresi”, ve yine aynı yılda Mekke’deki “Cami ve Toplumdaki Rolü” gibi uluslar arası toplantılarda Yugoslavya Müslümanlarının seslerini duyabilme imkanı elde edebilmiştir. Kaynak; **“Günümüz Dünyasında Müslüman Azınlıklar”**, İstanbul, İSAM Yayınları, 1998, s. 192.

(Macarlar, Ulahlar, Türkler, Almanlar, Çingeneler) cumhuriyetin “esas sahipleri”nden sayılmadıkları telakkisine zaten sahiptiler.¹⁹⁹ Sosyalist Yugoslavya’da gerek Müslüman toplumun gerekse İslamiyet’in üzerinde 1960’lara dek baskı vardı. Müslüman kimliği yok sayılıyordu. Boşnaklar ancak 1971 tarihli nüfus sayımında Müslüman bir ulus olarak kabul edildiler.²⁰⁰ Bundan sonra Bosna-Hersek 1974 Anayasası’nda, kendisini oluşturan üç halkın (her biri anayasayla eşit etnik-ulusal statüye sahip Sırp, Hırvat ve Müslüman halkların) devleti olarak tanımlanarak²⁰¹ siyasal bir cumhuriyet statüsü kazandılar. Son olarak Boşnaklar 1987 Anayasası’nda da bir ulus olarak tanımlandılar.²⁰²

Bahsedilmesi gereken diğer gelişmelerden biri de Aliya İzzetbegoviç’in “İslam Beyannamesi”ni ilan etmesiydi. Beyannameyi takip eden yıllarda İzzetbegoviç ve 12 arkadaş 14 yıl hapse mahkum edildiler ve mahkumiyetleri 1989’a kadar sürdü. Yayınlanan Beyanname’nin önemi ise, “*Müslümanların İslam’a dönüşünü vaz edip, İslam’ı hayatın her alanında, birey, aile ve topluma hakim kılmaktan söz edilişle; 1960’lı yıllarda uluslar arası İslamcı düşüncüyü ve literatürü kaplayan yeniden Müslümanlaşma sürecinin bir versiyonu*” olmasıydı. Örnek bir İslam toplumunun ve sisteminin kurulmasının gereğine işaret eden İzzetbegoviç, şu tespitlerde de bulunmaktaydı; “*Böylece bir sistem aynı zamanda din ile bilim, siyaset ile ahlak, birey ile toplum, maddiyat ile maneviyat arasındaki ilişkinin doğrulanması olacaktır*”.²⁰³ Bu fikirler şüphesiz Bosna ve Sancak’ta ciddi taraftar buluyor ve Boşnak kimliğinin yeniden uyanışına ve 1990’lı yıllara yeniden damgasını vuracak Aliya İzzetbegoviç’in geniş kitlelerce tanınmasına olarak sağlıyordu.

Komünizmin çöküşüyle 1990’lı yılların başında dini azınlık muamelesi gören Balkanlar’daki Müslüman topluluklar, etnik kimliklerini ön plana çıkarmak için daha uygun bir ortam buldular. Ve bu topluluklardan bir kısmı, daha önce tanınmış mevcut bir kimliğe ait olduklarını deklare ettiler.²⁰⁴

¹⁹⁸ Babuna, A. g. e., s. 195.

¹⁹⁹ Bora, Milliyetçiliğin Provokasyonu, s. 82.

²⁰⁰ Poulton, *The Muslim Experience In The Balkan States, 1919-1991*, s. 88.

²⁰¹ Samary, A. g. e., s. 165.

²⁰² Poulton, *The Muslim Experience In The Balkan States, 1919-1991*, s. 90.

²⁰³ Alkan, A. g. e., s. 50.

²⁰⁴ Çevrimiçi, http://www.rumelidernegi.org/balkanlardan_haberler.htm#. 17. 05. 2006.

Ekim 1993'te Tüm Boşnaklar Meclisi'nde (Sveboşnjački Sabor) yapılan görüşmeler sırasında "Boşnaklık" kavramı, Boşnak halkının ulusal kimliği olarak tanındı. Bir nevi danışma organı işlevi gören bu halk meclisinde, özellikle "Boşnaklık" kavramına yakınlık duyan siyasetçi, sanatçı ve din adamlarından oluşan 349 delege yer aldı. Bu meclis, Muhammet Filipoviç tarafından vurgulandığı üzere, "Boşnak" isminin resmen kullanıldığı ilk meclis oldu. Hükümet partisi olan SDA ile Boşnak ifadesinin esas savunucuları arasında bu konuda sağlanan uzlaşmayla, yalnızca mevcut şartlar altında milliyet sorununa bir çözüm bulunmuş olmuyor, aynı zamanda Müslüman Boşnakları tanımlamak için eskiden olduğu gibi hem Müslüman hem de Boşnak adları ya da "Müslüman Boşnak" olarak ikisi birlikte kullanılmaya devam etti. Bu konuda bir adım daha atılarak Bosna Cumhuriyeti Meclisi'nin 30 Mart 1994 tarihli oturumunda, ulusal tanımlama olarak Bosna-Hersek Anayasası'ndaki "Müslüman" tanımının "Boşnak" tanımıyla değiştirilmesine karar verildi.²⁰⁵

Son olarak bölgedeki Müslümanların bir kısmının komünizmin yıkılmasından sonra da dini kimliği ön planda tutmaya ve kendini sadece "Müslüman" olarak tanıtmaya devam ettiğini belirtmek gerekir. Örneğin Sancak bölgesindeki bazı Boşnakların, "Boşnak" adının sadece Bosna-Hersek sınırları içerisinde yaşayan Müslümanlara özgü olduğunu düşünerek kendilerini eskisi gibi "Müslüman" olarak tanımlamayı tercih ettiklerini görmek mümkündür. Burada İslam, hem milli hem de dini kimlik olarak algılanmaktadır.²⁰⁶ Sancak'taki bazı Boşnaklar ise "Boşnak" ismini fazlaca tartışmadan kabul etmişlerdi.²⁰⁷

Müslümanların büyük bölümü "Boşnak" terimini kullanırlar. Çünkü bu terim çok uzun bir süredir kullanılmaktadır. II. Dünya Savaşı'ndan önce ve savaş süresince kendini Bosnalı olarak nitelendiren Sancaklı, Bosnalı, Makedonyalı Müslümanlar tarafından Türkiye'de ve Kosova'da, Boşnak mahallelerinin olduğu bölgeler var. Bunlar Bosnalı değil, II. Dünya Savaşı'ndan önce ve sonra Sancak'tan gelmiş Müslümanlardır. Bunlar kendilerini I. Dünya Savaşı'ndan önce dahi Boşnak olarak nitelendiriyorlardı. Fakat terim, iki savaş arasında kullanılmamaya başlanmıştır.

²⁰⁵ Babuna, A. g. e., s. 203.

²⁰⁶ Çevrimiçi, http://www.rumelidernegi.org/balkanlardan_haberler.htm#. 17. 05. 2006.

²⁰⁷ Çevrimiçi, <http://mediafilter.org/mff/Mon.43.2.html>, Balcan Media/Policy Monitör,

Eski Yugoslavya'daki bir çok Müslüman, Boşnaklar için Titocu bir terim olan “Müslüman” ifadesinin kullanılmasının sorunlu olduğunu düşünmektedir. Çünkü terim hem dini inancı, hem de milli kimliği ifade etmektedir. Boşnak Müslümanlar bu sorunu, kendileri için bir Boşnak kimliği ve Sırpça-Hırvatça ile Türkçe kökenli birçok kelime, yerel deyim ve Bosna'yla Sancak'a özgü genizden çıkan ifadelerden oluşan bir dil oluşturarak çözmüşlerdir.

Sırbistan'da 2002 Nisan ayında bir nüfus sayımı yapılmış, fakat devlet ya da yerel yönetimler için etnik yapıya yönelik hiçbir veri açıklanmamıştır. Boşnak siyasetçiler Müslümanları kendilerini Boşnak olarak kaydettirmeye ikna etmek için oldukça çaba harcamışlar, ancak Sancak'ın Sırbistan'da kalan bölgesinde başarılı olmalarına rağmen Karadağ kısmı için aynı şeyleri söylemek mümkün olamamıştır. Karadağ'da yaşayan Müslümanların etnik kimlikleri, Plav, Gusinje ve Bar çevresinde yaşayan Sırpça konuşan asimile olmuş Arnavutlar sebebiyle daha da karmaşıktır. Bu Müslümanların çoğu kendisini Boşnak olarak değil, Müslüman ya da Müslüman İliryan Slav olarak görmektedir.²⁰⁸ Bu durum Sancak'ın Karadağ kısmında kimlik meselesini daha da karmaşık hale gelmektedir.

Dönemin Sırbistan Cumhurbaşkanı Koştunica, dönemin Azınlıklardan Sorumlu Sancaklı Bakanı Rasim Layiç ile görüşmesinde Sırbistan-Karadağ sınırları içerisindeki Boşnakların etnik kimlik isimleriyle ilgili olarak Müslüman ismi yerine Boşnak isminin kullanmasının kabul edildiğini belirtmiş ve böylece Boşnak milli kimliğinin tanınmasının Sırp yönetimince de kabul edildiği, 21 Ocak 2003 tarihli Sırp-Karadağ basınında deklare edilmiştir. Bu durum, Sancaklı Boşnaklar dahil eski Yugoslavya'daki tüm Boşnaklar için geçerlidir.²⁰⁹

B. İnsan Hakları İhlallerinin Milliyetçiliğe Etkisi

Savaşlar dünya tarihindeki büyük değişikliklerin çıkış noktasını oluşturmaktadır. İnsanlığın 7.000 yıllık bilinen tarihine baktığımız zaman, insanoğlu

October/November 1996. 23. 06. 2006.

²⁰⁸ Çevrimiçi, http://www.Geocities.com/bosnjaci_sandzaka/, Bosniaks in Sandzak Region Seek Autonomy, Jolyon Naegele (Radio Free Europe / Radio Liberty).14. 03. 2005.

²⁰⁹ Çevrimiçi, <http://www.mfa.gov.tr/turkce/gruph/hk/01/1/03.htm>, T. C. Dışişleri Bakanlığı Ocak Ayı Dış Politika Gelişmeleri, 02. 07.2006.

her yüz yılın 87'sini savaş, 13'ünü barış içinde geçirmiştir. Üstelik savaşın etkinliği, yaygınlığı ve yıkıcılığı, medeniyet geliştikçe azalacağı yerde artmaktadır.²¹⁰ Savaşlar, baskıcı rejimler, ötekini yok sayma eğilimi yoğun bir şekilde insan hakları ihalelerini ortaya çıkmıştır. İnsanlığın içinde yaşadığı bugünkü uluslararası düzen, müreffeh bir yaşam yerine, geçişe göre daha çok toplu katliamların, sürgünlerin, akıl-mantık sınırlarını aşan insan hakları ihlallerinin, tahammül edilemez insanlık suçlarının işlendiği bir dünya sunmuştur.

“İnsan Hakları”, kelime anlamı olarak, insanın sadece insan olması nedeniyle sahip olduğu haklar demektir. Günümüzde, bir bütün halinde toplumsal yaşamı düzenleyen siyasal rejimlerin ve hukuki düzenlerin meşruluk kaynağı olarak algılanan insan hakları, temelde, insanlığın tarihsel süreç içerisinde meydana gelmiş olduğu kültürel değerlerin bir birikimini yansıtır. İnsanlığın “insan hakları” için verdiği mücadelelerin tarihi çok eskilere dayanmakla beraber, terim olarak, “İnsan Hakları”nın kullanılması oldukça yenidir. “İnsan Hakları” ifadesi II. Dünya Savaşı’ndan sonra yaygınlık kazanmıştır.

1948 yılında Birleşmiş Milletler Teşkilatı Genel Kurulu, Evrensel İnsan Hakları Bildirisi’ni kabul etmiştir. Ayrıca, 1950’de Avrupa Konseyi de, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ni onaylamıştır. Bu itibarla, insan haklarının mutlak ve evrensel bir nitelik kazanmasının ve bir insan hakları standardının oluşmasının, milyonlarca masumun öldüğü II. Dünya Savaşı’ndan sonra ortaya çıkan uluslararası sistemin ürünü olduğunu belirtmek mümkündür.²¹¹ 10. 12. 1948 tarihli Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirisi şöyle demektedir:

“İnsanlık ailesinin tüm üyelerinde bulunan saygınlığı ve bunların eşit ve vazgeçilmez haklarının tanınmasının özgürlüğün, adaletin ve dünya barışının teberli olduğu,

İnsan haklarının tanınmamasının ve hor görülmesinin, insanlık vicdanını isyan ettirici vahşiliklere neden olduğu, dehşetten ve yoksulluktan kurtulmuş insanların, söz ve inanç özgürlüklerine sahip olacakları bir dünyanın kurulmasının, insanoğlunun en yüksek amacı olarak, açıklanmış bulunduğu,

²¹⁰ Oral, A. g. e., s. 594.

²¹¹ Çevrimiçi, <http://www.dicle.edu.tr/dictur/suryayin/khuka/ihvr.htm>, “İnsan Hakları Ve Kültürel Rölativizm” Arş.Gör. Vahap Coşkun. 24. 03. 2005.

*İnsanın istibdat ve baskıya karşı, son çare olarak ayaklanmak zorunda kalmamasından, insan haklarının bir hukuk düzeni ile korunmasının zorunlu olduğu, Uluslar arasında dostça ilişkilerin geliştirilmesini özendirmenin önem taşıdığı...*²¹²

İnsan hakları karşısında takınılan tavır, bir devlet düzeninin anlaşmasında ya da bir rejimin değerlendirilmesinde, belirleyici rol oynar. İnsan haklarına gösterilen saygı, rejimlerin meşruluğunun temel ölçütlerinden biridir. İnsan haklarına saygı göstermeyen bir rejim, insanın değerini, dolayısıyla kiminin insan olma özelliğini hiçe saymış demektir. Bunun toplumun genel çıkarları ya da bir başka şey için yapılması, o rejime ahlaki meşruluk sağlamaz.²¹³ İnsan olmaktan kaynaklanan haklar, yeryüzünün hangi bölgesinde yaşarsa yaşasın herkes için aynı olmalıdır.

Devletlerin insan hakları konusundaki asıl sorunu uygulama ve anlayış sorunudur. Baskıcı ve totaliter rejimler dahi insani yönü yüksek kişilerin yönetiminde belirli ölçüde de olsa insan haklarına saygılı davranabilirken, demokratik rejimler liyakatsiz insanların yönetimine girdiği zaman insan hakları rahatlıkla çiğnenebilmektedir. Bu anlamda yönetimin demokratik olması insan hakları ile ilgili sorunları ortadan kaldırmamaktadır. Bu yönü itibariyle insan hakları daha çok söylem, yasa ya da teori sorunu değil, uygulama ve anlayış sorunudur.²¹⁴

Boşnak Müslümanlığı, milli kimliğin dini kimlik üzerine inşa edilmesinin modern örneklerinden biridir. Müslümanları, “soy bilincini yitirmiş akraba” sayan Sırp milliyetçiliğinde Müslümanlara “soy kökenlerine dönme” kapısını kapatan bir ezeli düşmanlık eğilimi çok güçlüdür. Çünkü Sırp milliyetçiler, Müslümanları Büyük Sırp İmparatorluğu’nu yıkın ve yıllarca Sırpı esaret altında tutan Osmanlı egemenliğinin mirasçısı saymaktaydılar.

Fransız Devrimi’nin ulusçuluk dalgası, Balkanlar’a XIX. yüzyılda ulaşmıştır. Bu durum, bölgede daha önceleri ulusçu yönetimlerin olmadığını göstermez. Burada

²¹² Muharrem Balcı, Gülden Sönmez, **Temel Belgelerde İnsan Hakları**, İstanbul, Danışman Yayınları, Nisan 2001, s. 93.

²¹³ Gökçen Alpkaya, **İnsan Hakları**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2000, s. 14.

²¹⁴ Çevrimiçi, <http://www.turkiyevesiyaset.com/sayi9/0908.htm>, “İnsan Hakları Paradigmasının Arkaplanı Üzerine” Doç. Dr. Özcan Yeniçeri. 07.08.2006.

bulunan Slav ulusları, Osmanlı Devleti ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu döneminde ulusçu taleplerini belli aralıklarla gündeme getirmişlerdir.²¹⁵

1980'li yıllar Tito'nun ölümü, Kosova'daki etnik hareketlilik ve bunun Sırp tarafından sertçe bastırılması süreci ile başlamış ve Yugoslavya bombasının fitili bir kez daha tutuşturulmuştu. 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren, gelecek 10 yılı cehenneme çevirecek olan Miloşević dönemi başlamıştır. 1988 ve 1989 yıllarında düzenlenen mitinglerin ve Kosova ile Voyvodina'nın özerkliklerinin kaldırılarak sıradan birer Sırp idari birimi haline getirilmelerinin şüphesiz 1389'a uzanan temelleri ile büyük Sırbistan ideali ile güçlü bağlantıları vardı. Büyük Sırbistan'ın felsefi özü "Bütün Sırp tek bir devlete" cümlesinde toplanmakta, yani Sırp'ların yaşadığı her yer Sırbistan sınırları içinde veya olmaya aday kabul edilmekteydi. Bu coğrafya Kosova'yı örttüğü gibi bütün Bosna'yı, Sancak'ı ve Hırvatistan'ın yaklaşık üçte birini de içinde alıyordu.²¹⁶

1389 Kosova yenilgisinin yıldönümü törenleri büyük bir katılım ile 28 Haziran 1989 yılında Priştina yakınındaki Gazi Mestan Ovası'nda yapıldı. Törenler başlamadan önce kilisede kalabalık bir ayin icra edildi. Törenlerin öncekilerden ayrılan taraflarından biri de devlet tarafından resmi olarak düzenlenmesi ve Devlet Başkanı Miloşević'in de programa katılmasıydı. Miloşević buradaki konuşmasında, Sırp ırkçılığını ön plana çıkararak, Sırp halkının 600 yıldan beri ilk kez kendi devletini ve haysiyetini yeniden kazandığını söylüyordu.²¹⁷

Bunun için adeta bütün Sırp'lar Kosova'ya akmişti. Kürsüde Miloşević konuşmasında açıkça Yugoslavya'nın artık sona erdiğini söylüyordu ve Sırp devleti ve hakimiyeti döneminin başladığını işaretlerini veriyordu sanki. Yugoslavya gerçekten Sırp haline dönüşüyordu. Ordunun %80'i Sırp ve Karadağlılardan oluşuyordu. Bu durum Kosova konusunda sessiz kalan Sloven ve Hırvatları nihayet, kendi çıkarları açısından, harekete geçirdi.²¹⁸

Bir Karadağlı Ortodoks rahip ve aynı zamanda aristokrat olan Petar Petrović Njegoş'un yazdığı savaş destanları, Sırp milli edebiyatının en ünlü örneklerindedir. Bu destanların içinde fanatik Müslüman düşmanlığı körüklenmektedir. Njegoş'un

²¹⁵ "Yugoslavya'yı Kimler Parçaladı", s. 36-37.

²¹⁶ Osman Karatay, **Ba'de Harabi'l Bosna**, s. 39.

²¹⁷ Alkan, **A. g. e.**, s. 29.

şiiirleri arasında “*camileri ve minareleri parçalayın*”, “*Türkleşmiş olanları yok edin*” gibi ifadelere rastlanır. Njegoş’un *Gorski Vijenac* (Dağların Çelengi) adlı ünlü şiiri, Bosnalı Müslümanlara yapılan bir katliamın övülmesinden ibarettir. Njegoş’un bu şiiri, daha sonra Sırp lar ve Karadağlılar tarafından Müslümanlara uygulanan tüm soykırım ve baskılara ideolojik temel hazırlamıştır. Bu şiirin bir yerinde Njegoş, Osmanlı sultanı I. Murad’ı Kosova Savaşı’nın sonunda savaş alanında bıçaklayarak öldüren Miloş Obiliç’e atıfta bulunarak şöyle der:

“*Öyleyse parçalayın tüm minareleri ve camileri... Size sesleniyorum ey Miloş Obrenoviç’in nesli, Taşdığımız bu güçlü silahlar ve kana bulanmış inancımız ile. İyi olan kazanacaktır, çünkü Ramazan ve Noel, asla bir arada yaşayamaz.*”²¹⁹

Sancaklı Boşnaklar Büyük Sırbistan idealinin merkezi ve en yakın hedefiydi. Bunun için yapılacaklar uzun dönem Sırp politikası olarak devam ede gelen üç şeydi: Ya katlet, ya göç ettir, ya da asimile et. Sırp lar bir devlet olma şuuruna erdikleri XIX. yüzyılın başından başlayarak 200 yıl boyunca bu politikalarını devam ettirdiler. Slobodan Miloşeviç’i, Vojislav Şeşelj’i, Radovan Karadziç’i, Ratko Mladiç’i bu anlamda tefsir etmek taşları daha da yerine oturacaktır.

Sırp şarkiyatçıların politikleşmesi ve toplumsal rolleri, 1980’lerde, Sırp milliyetçi hareketinin yükselmesiyle birlikte güçlenmiştir. Bugün de oldukça etnik olan Sırp Sanat ve Bilimler Akademisi (SANU) 1986’da bir memorandum yayımlanmıştır. Sırp entelektüelleri tarafından kaleme alınan bu memorandum, eskiden beri var olan Büyük Sırp milliyetçiliğinin yeniden uyanmasını sağlamıştır. Fakat, memorandumun bu şekilde uygulanması toprak bakımından genişlemeyi ve etnik seçkinciliği ihtiva ettiği için, şiddetin ortaya çıkmasına da önayak olmuştur.²²⁰ Böyle bir durumun Yugoslavya’daki diğer toplumların temel güvenliklerini ve hatta varlıklarını tehdit etmesi kaçınılmazdı. Eski Yugoslavya’da Sırp olmayan toplulukların, memorandumun ileriye yönelik uygulamalarını pasif bir şekilde kabul etmeleri ihtimalinin dışında bu memorandum ancak güç kullanmak yoluyla

²¹⁸ Osman Karatay, **Kosova Kanlı Ova**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1998, s. 107.

²¹⁹ Harun, **A. g. e.**, s. 19-20.

²²⁰ SANU 1974 Anayasası ile Kosova ve Voyvodina’ya özerklik tanınmasını Sırbistan’ın zayıflatılması ve parçalanmasına yönelik tasarıların bir parçası olarak değerlendirmektedir. Kaynak: Mustafa Bereketli, **Berlin Anlaşması’ndan Günümüze Balkanlar**, İstanbul, Rumeli Vakfı Kültür Yayınları, 1999, s. 160.

uygulamaya konulabilirdi.²²¹ Bu manifestoda özetle Sırların Yugoslav Federasyonu içinde baskı altında tutulduğu ve ülke yönetiminde “Yugoslavya’nın gerçek sahipleri” olan Sırlara daha çok hakkı verilmesi gerektiği açıklanıyordu.²²²

Nitekim Bosna başta olmak üzere eski Yugoslavya topraklarının birçok yerinde yoğun ve sistematik bir şekilde insan hakları ihlalleri yaşanmıştır. İnsan hakları ihlallerinin çok büyük bir kısmının sebebinin etnik temizleme isteği olduğu düşünülmektedir. Etnik temizlik uygulanmasında taciz ederek, eziyet etmek, ayırım yapmak, dövmek, işkence etmek, ırza geçmek, yargısız infaz yapmak, bölgeden çıkarmak, sivil halkın bulunduğu bölgeleri bombalamak, insanların yerlerini zorla değiştirmek, mallarına el koymak, evlerini, ibadet yerlerini ve kültürel müesseselerini tahrip etmek gibi fiiller de dahil olmak üzere çeşitli yöntemler kullanılmaktadır.²²³

Yugoslavya’nın bir mucize, etnik kazan, ya da saçmalık olduğu yorumlarının ayrı ayrı gerçekliği vardır. Bunun bir cesaret ya da umursamazlık yollu yorumları da dikkate değerdir. Fakat daha birkaç sene evvel Yugoslavya’da 300.000 Müslüman’ın katledilmesinin nasıl açıklanacağı konusu oldukça karmaşıktır ve bu ihmal uluslar arası konjonktür ya da iç savaş basitleştirmesinden çok öte bir şeydir.²²⁴

C. Sırbistan Ve Karadağ’ın Sosyo-kültürel Ve Sosyo-ekonomik Yapısı

Yugoslavya’da yapılan 1991 nüfus sayımına göre ise Sırbistan, Karadağ, Voyvodina, Kosova ve Sancak’ın toplam nüfusu 10.394.267’dir. Bu rakamın %33,7’sini Sırp olmayan topluluklar meydana getirmektedir. Sadece Arnavutlar, Macarlar ve Sancaklı Boşnaklar ise bu nüfusun %23’ünü oluşturmaktadırlar. Ayrıca

²²¹ Norman Cigar, ”Sırbistan’ın Şarkiyatçıları ve İslam”, Avrasya Dosyası, cilt3, sayı 3, Sonbahar, 1996, s.133.

²²² Oral, A. g. e., s. 577.

²²³ “BM Kararlarında Eski Yugoslavya ve Bosna-Hersek”, Dayanışma Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 71.

²²⁴ İzzetbegoviç, A. g. e., s. 57.

Kosova'da 66.189, Voyvodina'da da 5.851 Boşnak Müslüman olduğu kaydedilmektedir.²²⁵

1. Voyvodina

Sırbistan'ın en kuzey sınırlarında yer almaktadır. Yüz ölçümü 21.506 km²'dir. Voyvodina ekonomik olarak Sırbistan'ın en gelişmiş bölgesidir. Ekonominin temel ürünlerini tarımsal ve endüstriyel faaliyetler oluşturmaktadır. Gayri safi milli hasılasının %28'ini tarım, %39'unu endüstri teşkil etmektedir.²²⁶ 1981'de yapılan nüfus sayımına göre %56,6'si (1,15 milyon) Sırlar ve Karadağlılardan oluşan yaklaşık 2.000.000'lük Voyvodina nüfusunun geri kalan %43,4'lük kısmı Macarlar, Hırvatlar ve Romenlerden oluşturmaktadır. Sırp olmayan nüfus, özellikle 1991'den sonraki baskılar sonucunda bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştır. 2002 verilene göre, Voyvodina'da yaşayan Macar toplumun nüfusu 385.000'den 295.378'e düşmüştür.²²⁷ Bu düşüşün nedeni Miloşević rejiminin uyguladığı baskıcı politikalarla, Voyvodina'da yaşayan azınlıklar 1990 sonrasında çeşitli baskılarla karşı karşıya kalmışlardır. Macarların iki ay içerisinde bölgeyi terk etmeleri tehdidini içeren broşürler de dahil olmak üzere pek çok yöntemle Macar azınlık bölgeyi terk etmeye zorlanmıştır. Yapılan korkutma ve sindirmelerin yanı sıra Macar, Hırvat, Ruthenyali ve diğer etnik gruplara mensup kişiler şiddetle maruz kalmışlardır. Bu dönemde şiddet en yoğun olarak Doğu Voyvodina'daki köylerde ve özellikle Hrtkovci köyünde yaşanmıştır. Bu dramatik düşüşü, askere alınmak istenen askerlik çağındaki Macar gençlerin ülkelerini terk etmesi takip etmiştir.²²⁸ Hırvatistan ve Bosna'daki savaş sırasında on binlerce genç taraf olmadıkları bir savaşa katılmak için askere alınmak istenmiş, bu nedenle pek çok Macar Voyvodina'yı terk etmek zorunda kalmıştır.

²²⁵ Çevrimiçi, [http:// www.etnickatolerancija.org.yu/population.html](http://www.etnickatolerancija.org.yu/population.html), Population Of Serbia and Montenegro, Statistical Yearbook of Yugoslavia, 1995, Federal Statistical Office, Belgrad. 09. 07.2006

²²⁶ Çevrimiçi, www.Vojvodina.Srbija-info.yu. Vojvodina, 13. 08. 2006.

²²⁷ Dorde Vukadinović, **Vojvodansko Pitanje**, Beograd, Grafički atelje Kum, 2005. s.34.

²²⁸ Beenet Cristopher, **Yugoslavia's Bloody Collapse**, London, Hurst Company, 1995, s.210-211.

Slobodan Milošević'in iktidara gelmesinden önce Yugoslavya içinde özerk statüye sahip olan Voyvodina'nın özerkliği yeni Yugoslavya Anayasası ile birlikte kaldırmıştır. Özerk statüye sahip olduğu yıllarda federal düzeyde temsil hakkı, Merkez Bankası, emniyet ve adalet sistemi ve kendi parlamentosuna sahip olan Voyvodina, bu statüsünü kaybettikten sonra çok ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bölgede yaşayan Macar azınlık, Milošević'in ana dilerinde eğitimi yasaklayıp Sırpçayı tek resmi dil olarak benimsemesi ve gençleri zorla askere almaktan istemesinden şikayetçi olmuştur. 1990'lı yıllarda 50.000 Macar genci askere gitmemek için ülkeyi terk etmiştir.²²⁹ Voyvodina'da yaşayan Macarların partisi Voyvodina Macar Demokratik Birliği (VMDK-Democratic Community of Voyvodina Hungarians) 14 Şubat 1990'da Novi Sad'da kuruldu. Siyasi sürece eşit katılım, yönetim ve yargı birimlerinde yeterli temsil ve eğitim alanında Macar dilinin kullanılması ilkelerinden yola çıkan parti, 29 Eylül 1990'da ilk kongresini gerçekleştirdi. 20.000 üyeyi temsil eden 4.000 vekilin katıldığı kongrede Voyvodina için kültürel özerklik talebinde bulunuldu. Voyvodina da Kosova, Karadağ ve Sancak gibi çatışma potansiyeli taşıyan bir bölgedir. Kosova'ya yapılan NATO Harekatının ardından Kosova'nın bağımsızlık yolunda ilerlemesinden cesaret alan Macar azınlık da harekete geçti. Bölgede Batı yanlısı Macar azınlık liderleri, Kosova'dan göç eden Sırp'ların bu bölgeye yerleştirilmesine karşı çıkarken "Özel özerklik" adlı bir sistem talep ettiler. Bu sisteme göre azınlıklar, hükümetin farklı kademelerinde oransal olarak temsil edilecekti. "Özel özerklik" planı, Voyvodina Macar Demokrat Partisi Lideri Andras Orban tarafından açıklandı. Başbakan Orban, planı NATO ülkelerine sunarak "*Voyvodina'daki azınlık haklarının korunması, krizin çözümünde özel bir yere sahiptir*" demekteydi.²³⁰ NATO üyesi Macaristan'ın, Voyvodina'da yaşayan Macarların haklarının korunması konusundaki talepleri, Macaristan ile Sırbistan arasında çıkabilecek Voyvodina probleminde NATO'yu Sırbistan karşısında bir taraf olma pozisyonuna sokacaktır. Macar nüfusunun yoğunluklu olarak bulunduğu Voyvodina konusunda çıkması muhtemel Sırp-Macar çatışması Macaristan'ın NATO üyesi olması dolayısıyla artık bölgesel bir sorun

²²⁹ Bora, **Milliyetçiliğin Provokasyonu**, s.238.

²³⁰ **Blic Novine**, Svet-Dünya, 28. 06. 1999.

olmaktan çıkarak bir NATO - Sırp çatışmasına dönüşecektir.²³¹ Voyvodina Meclis Başkanı Nenad Çanak'ın belirttiği gibi; “*Voyvodina sorunu sadece bir Macar sorunu değildir; Sırp sorunudur aynı zamanda*”. Voyvodina’da yaşayan Macarlar, Miloşeviç tarafından ellerinden alınan haklarını geri istemektedirler.²³² Voyvodina’nın otonomisi iade edilmedikçe ya da Voyvodina’ya Yugoslav Federasyonu içinde makul bir statü verilmedikçe sorun çözülmeyecektir. Bugün Voyvodina halkının %75’i ya tamamen bağımsızlık, ya federal Sırbistan içinde cumhuriyet statüsü ya da otonomi istemektedirler. Miloşeviç tarafından Voyvodina’nın özerkliğinin kaldırılması insanları bağımsızlık isteme noktasına getirmiştir. Dolayısıyla bu noktada Sırbistan’daki Sırplarla Voyvodina’daki Sırpların çıkarları farklılaşmaktadır. Sırbistan’ın petrol tüketiminin dörtte biri Voyvodina’dan karşılanmaktadır. Voyvodina Meclis Başkanı Çanak “*Voyvodina kendi bütçesine ve kendi kaynaklarını kullanma hakkına sahip olmalıdır. Bugün Voyvodina bütçesi Sırbistan bütçesinin bir parçasıdır. Sırbistan Voyvodina’nın parasını almakta fakat karşılığında çok az şey vermektedir. Bizim istediğimiz bağımsız bir eğitim sistemi, savunma ya da para politikası değildir. Bizim istediğimiz hangi dilin kullanılacağına ve buğdayımızın fiyatının ne olacağına bizim karar vermemizdir. Voyvodina’nın tarım politikası Voyvodina meclisinde belirlenmelidir*”²³³. demiştir.

Voyvodina’daki siyasi partilerin çoğunu içine alan koalisyon, 2003 yılı Ağustos ayı içerisinde Sırp Anayasası’nın hazırlanma süreci sırasında üzerinde ısrar edeceği ve bölgeye tam özerklik garantisi verecek ilkeleri sıralayan bir belgeyi onayladı. Voyvodina İttifak Prezidyumu’nun oybirliğiyle kabul ettiği ilkeler daha sonra basına açıklandı. Belgede, Voyvodina’nın kendi özgür iradesiyle Sırbistan’ın ve onunla birlikte Sırbistan-Karadağ devlet birliğinin bir parçası olmayı kabul ettiği ilan ediliyor. İttifak, Sırbistan’ın, kurucu özerk Voyvodina bölgesiyle birlikte çok etnikli bir yapaya sahip bir devlet olarak tanımlanması gerektiğini öneriyor. “*Voyvodina için kabul edilebilir asgari çözümü, bölgenin Sırbistan’ın kurucu bir parçası olarak tanımlanması olup, Sırbistan’ın ‘ayrılmaz’ veya ‘tümlşik’ parçasıdır gibi yaklaşımlar kabul edilemez,*” ifadelerinin yer aldığı belge aynı zamanda,

²³¹ Hürriyet, **NATO’nun Yeni Strateji Arayışları ve Kosova**, Nisan 1999.

²³² Nenad Çanak, “**Voyvodina i Serbija**”, İzveštaj Bosna, Bosanski Institut, January-May 2001.s.5.

²³³ A. e., s. 7.

Sırbistan'ın yetki alanlarının savunma, dış politika, devlet güvenliği, mali ve gümrük politikalarıyla sınırlı olması gerektiğini öne sürüyor. Belge ayrıca, Sırp Meclisi'nin Vatandaşlar Meclisi ve Özerk Bölge Halkları Meclisinden oluşan iki yasama organlı bir yapıya sahip olması gerektiği çağrısında da bulunuyor.²³⁴ Voyvodina'daki siyasi taleplerle Sancak'ın taleplerinin birbirine ne kadar yakın olduğunu, statü konusunda sıralanan maddelerden anlayabiliyoruz. Bugün için her iki birim de Sırbistan devleti içerisindeki rahatsız edici belirsiz statü durumunun sancılarını çekmekte ve Karadağ'ın ayrılması sonrasında yeniden şekillenecek olan yeni Sırbistan yönetiminin nasıl bir politika izleyeceğini beklemektedir. Bu durum aynı zamanda Sancak ve Voyvodina liderlerini birbirine yaklaştıran ve statü konusunda ortak tavır almaya iten bir durum oluşturmaktadır.

2. Karadağ Sırları

Karadağ'da yaşayan Sırlar ve Karadağlılar arasındaki kimlik sorunu tarih boyunca tartışma konusu olmuştur. Meselenin temelinde, Sırlar ve Karadağlıların birbirinden farklı etnik kimliğe sahip olup olmadıkları yatmaktadır. Osmanlı bu bölgeyi fethettiği zaman Arnavutların büyük bir kısmı İslam dinini kabul ettiler. Ancak Sırlar ve Karadağlılar Ortodoks Kilisesi'ne bağlı kalmaya devam ettiler. Karadağlılar zaman içerisinde Sırp Ortodoks Kilisesi'nden ayrılarak kendi kiliselerini kurdular. Bu tavırlarını, 1993 Ekiminde Sırlardan bağımsız bir ruhani lider seçerek, Sırp Ortodoks Kilisesi'nden farklılaşarak, bir kez daha teyit ettiler.²³⁵ Sırp ve Karadağlı kimliği ayrımı nüfus sayımlarına da farklı şekillerde yansdı. 1981'de yapılan nüfus sayımında Karadağ'da yaşayanların %68,5'i kendilerini Karadağlı (Montenegrin) olarak tanımlarken, %3,3'ü de Sırp olarak tanımladı. 1991'de yapılan nüfus sayımında ise bu oran %61,8'lik Karadağlı nüfusa karşılık %9,3 Sırp nüfus olarak değişiklik gösterdi. Son olarak 2003 yılı Aralık ayında yapılan nüfus sayımı ise oldukça ilginç bir sonuç ortaya çıkardı. Bahsedilen nüfus

²³⁴ Southeast European Times. "Voyvodina Özerkliğe ve Kendi Anayasasına Kavuşacak mı?".25.08.2003.

²³⁵ Sönmezoğlu, A. g. e., s. 763.

sayımına göre Karadağ'daki Sırp nüfus %30'ları bulmaktaydı.²³⁶ Bu sonuç şüphesiz 2002 yılında akdedilen gevşek yapılı Sırbistan Karadağ birlikteliğinin 2005 yılında dağılma olasılığına karşı Sırp tarafın verdiği güçlü bir mesajdı.

Karadağ'daki Sırp'ların Sırbistan-Karadağ Devleti'nin ayrılması ile ilgili tavrı uzun zamandır bellidir: Sırp'lar Yugoslavya'nın son kalıntısı olan bu yapının parçalanmamasını istememektedirler. Anavatan Sırbistan ile bağların daha da kuvvetlenmesi ve Sırbistan'ın gölgesinin daima üzerinde olması bölge Sırp'larına güven vermektedir. Bu anlamda Momir Bulatoviç'in Karadağ'ın cumhurbaşkanı olduğu 1990'lı yılların ilk yarısı, Miloşeviç-Bulatoviç ikilisinin tam koordinasyon ile çalıştıkları ve bölge Sırp'larının yönetsel açıdan sorun yaşamadıkları bir dönem olmuştur. Sırp'ların bu tavrı paradoksal bir şekilde Sancak'ın da işine gelmektedir. Zira Sancak da böyle bir Sırp-Karadağ ayrılığının korkusunu duymaktadır. Bununla birlikte bölge Boşnakları ile Sırp toplumu arasında bir birlikten bahsedilmez. Bu durum sadece konjektürel gözükmektedir.

3. Karadağ Arnavutları

Karadağ'da yaşayan Arnavut nüfus, toplam 672.656 olan Karadağ nüfusunun %4,3'ünü oluşturmaktadır.²³⁷ Eylül 1990'da başkent Podgritsa (Podgorica) yakınlarındaki Arnavutların çoğunlukta bulunduğu Tuzi'de Karadağ'daki ilk Arnavut Partisi olan Demokratik Karadağ Birliği kurulmuş ve partinin merkezi Ultsin (Ulcinj) olmuştur. Parti kendine İbrahim Rugova'nın Kosova'daki Demokratik Ligi'ni örnek almıştır. Daha sonra Arnavutlara ait üç parti daha kurulmuştur. Bunlar, Sosyalist Demokrat Parti, Liberal Karadağ Birliği ve Sosyal Demokrat Parti'dir.²³⁸ Karadağlı Arnavutlar ilk olarak Karadağ'daki statülerinin belirlenmesini talep etmektedirler. Arnavutlar çok uluslu yapıya sahip Karadağ'da ülke yönetiminde aktif rol almayı istemektedirler. Sırbistan ile birlik yanlısı Sosyalist Halk Partisi (SNP) Karadağ'ın bağımsızlığı söz konusu olduğu zaman, Karadağ'da yaşayan Arnavutların da "Büyük

²³⁶ Çevirimiçi, <http://www.setimes.com/htmlz/turkish/031221-Ivan-002.htm>, Karadağ Nüfus Sayımından Sürpriz Sonuçlar, 07.08. 2006.

²³⁷ Jovan Nikolaidis, **Federalna Republika Jugoslavja**, Beograd, y.y. 1993, s. 453.

²³⁸ Çevirimiçi, <http://www.helsinki.org.yu/hcs/HCSreport20010508.htm>, Albanians in Montenegro. 01.06. 2006.

Arnavutluk” için Karadağ’dan ayrılacağı konusunda açıklamada bulunmuştur.²³⁹ Karadağ’da en büyük Arnavut partisi olan Arnavut Demokrat Birliği lideri Mehmet Bardi ise, kendileri için Karadağ’ın bağımsızlığından çok Karadağ’da yaşayan Arnavutların haklarının verilmesinin önem taşıdığını, Arnavutlar olarak Karadağ siyaseti ve ekonomisinin dışında kalmak istemediklerini açıklamıştır. Karadağlı Arnavutları, kendi anayasal statüleri ile ilgili bir memorandumu Karadağ hükümetine sunmuşlar fakat Karadağlı otoriteler kendilerine ilgi göstermişlerdir. 2000 Kasımında ise, Karadağ Hükümeti’nin, ülkedeki etnik topluluklar için kendi yönetimleri ile ilgili yasal çerçeveyi sunmaları ile birlikte yapacakları pek bir şey kalmadı.²⁴⁰ Bununla birlikte Karadağ’da yaşayan Arnavutlar, 22 Nisan 2001 Parlamento seçimlerinde bağımsızlık yanlısı Cukanoviç’i desteklemişlerdir. Bu desteğin sebebini, Karadağ’ın bağımsızlığının bu yolda ilerleyen Kosova’nın bağımsızlığını da müspet yönde etkileyebileceği beklentisi ile açıklayabiliriz.

Karadağ’da yaşayan Arnavutların çoğu işsizdir. Arnavutların yoğun olarak yaşadığı Tuzi’de yapılan bir araştırmada sadece birkaç Arnavut’un çalışacak bir işi olduğu sonucu çıkmıştır. Burada yaşayan Arnavutlar kendilerine karşı ayrımcılık yapıldığını, etnik aidiyetlerinden dolayı iş bulamadıklarını söylemişlerdir. Bölge Arnavutları genellikle yurtdışında yaşayan akrabalarının gönderdiği nakdi yardımlarla geçimlerini temin etmektedirler.

4. Sancak

Sancak bölgesi Balkan yarımadasının merkezinde, Sırbistan ve Karadağ Cumhuriyetleri arasındadır. Kuzeybatıda Bosna-Hersek, güneydoğuda Kosova, güneyde ise Arnavutluk ile komşudur. Bölge topraklarının bir bölümü Sırbistan, geri kalanı ise Karadağ içindedir. Sancak’ın merkezi (başşehri) olarak nitelendirilen Yeni Pazar (Novi Pazar) Sırbistan Cumhuriyeti sınırları içindedir. Sırlar tüm Sancak’ı

²³⁹ Nikolaidis, A. g. e., s. 458.

²⁴⁰ Çevrimiç, <http://www.sandzak.com>, Ethnik Changes in the Raška Region, Vujadin Rudiç, Milomir Stepic, Univesity of Belgrade, Publisher Faculty of Geography, Belgrade 1995. 07. 09. 2006.

1991'den itibaren Raška Bölgesi olarak tanımlanmaktadır.²⁴¹ En son yapılan 1991 nüfus sayımına göre Sancak'ın nüfusu 440.000 olup bunun 253.000'i Boşnak Müslümanlar ve 187.000'i de Sırlar, Karadağlı ve Arnavutlardan oluşturmaktadır.²⁴² Katliamlar, bugün de devam eden asimilasyon politikaları ve baskılar nedeniyle olan göçler Boşnakların demografik yapısını etkilemiştir. Bugün sadece Türkiye'de 1.000.000'un üzerinde Sancaklı Boşnak'ın olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca yapılan nüfus sayımlarında sorunlar var. Bunun en bariz örneği Sancak'ın başşehri Yeni Pazar'da görülmektedir. Bugün Yeni Pazar'da bulunduğu halde sayımlarda gözükmeyen (kayıt dışı yaşayan) 15.000 civarı Boşnak bulunmaktadır.²⁴³ Başta güvenlik nedeniyle olmak üzere ekonomik ve diğer sebeplerle 1991'den itibaren 10 senelik dönem içerisinde 80.000 civarında Boşnak Sancak'ı terk etmiştir.²⁴⁴ Daha yakın bir zamanda yaşanan Kosova savaşında ise NATO bombardımanı nedeniyle 27.000 Sancaklı, Bosna ve Türkiye'ye göç etmiştir.²⁴⁵ Özellikle Yugoslavya'nın parçalanması ve Hırvatistan, Slovenya, Bosna-Hersek ve Makedonya gibi yeni cumhuriyetlerin ortaya çıkmasından sonra göç hızlanmıştır. Sırların etnik temizlik politikası altında kalan ve memleketlerini terk etmek zorunda kalan Bosna-Hersek'li Boşnakların yaklaşık 20.000'i Türkiye'ye sığınmıştır. Bunlardan büyük çoğunluğu İstanbul'un Pendik ve Bayrampaşa ilçelerinde akrabalarının yanında ikamet etmişlerdir. Diğerleri ise Kırklareli'ndeki kampa yerleştirilmiştir. Göç eden bu insanlar üzerinde yapılan bir saha çalışması neticesindeki elde edilen bulgulara göre, Müslüman ülke olması nedeniyle Türkiye Boşnaklar tarafından güvenli bir ülke olarak nitelendirilmektedir. Gelenlerin büyük çoğunluğu kadın ve çocuklardır. Türkiye gelen Boşnaklar sığınmacıların karşılaştıkları ana sorunla bilinmeyen bir dil ve çevre, parasızlık, evsizlik, işsizlik ve uyum zorluğu olmuştur. Sığınmacılar bu güçlüklerin çözümünde öncelikli olarak akrabaların, resmi kuruluşların ve derneklerin yardımlarını almışlardır. Birçoğunun

²⁴¹ Çevrimiçi, [http://www.humanrights.coe.int/minorities/Eng/Framework Convention/State Reports/2002/FRY%20art 19%.to %20 end. Htm](http://www.humanrights.coe.int/minorities/Eng/Framework%20Convention/State%20Reports/2002/FRY%20art%2019%20end.htm) Bosniaes/Muslims, 27. 08. 2006.

²⁴² Çevrimiçi, <http://www.access.online.bg/bn/reports/96-nov-ok.htm>, Muslims. 22. 07. 2006.

²⁴³ Çevrimiçi, <http://hyu.edu.> "Bosniak in Sandzak and interethinc Tolerance in Novi Pazar. Safet Biševac", 20.08.2006.

²⁴⁴ Çevrimiçi, [http://www.iwpr.net/indev.pl? Archive/bcr/bcr_19990813_3_eng.txt](http://www.iwpr.net/indev.pl?Archive/bcr/bcr_19990813_3_eng.txt), Sandzak's Black-Marbet Bugle Boys, 26. 06. 2006.

²⁴⁵ Rasim Muminović, **Srbizam i Stradaništvo Bošnjaka**, Sarajevo, İzdavaç MNVS, Mart 1994. s. 35.

eğitimli kalifiye iş gurubundan olmalarına rağmen Türkiye’de kendi statülerine uygun iş bulamamaları önemli bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. 1996 yılında imzalanan Dayton Antlaşması ile barış kısmen sağlanmış, sorunlar halledilmeden sadece ABD’nin her iki tarafa yaptığı baskı neticesinde geçici olarak dondurulmuştur. Savaşın sona ermesi ile birlikte, Avrupa’nın diğer ülkelerine göç etmiş olan Boşnaklar gibi Türkiye’ye gelenler de memleketlerine geri dönmüşlerdir. Görülen odur ki, Sancak’taki nüfus, güçlü doğum oranına rağmen, göç nedeniyle azalmaktadır. 2003 yılı nüfus sayımına göre 672.656 olan Karadağ nüfusunun %59,4’ünü Karadağlı olmayan Sırp, Boşnak, Arnavutlar ve diğer etnik gruplar oluşturmaktadır. Bunlar içerisinde Sırp %30 nüfusa sahipken Boşnakların oranı %9,4’tür. Bölgede %4,3’lük oranları ile, Kosova ve Arnavutluk sınırlarında yaşayan ve çoğunluğu Müslüman olan Arnavutlar da ciddi bir yekun teşkil etmektedir.²⁴⁶ Tüm Karadağ’daki Müslüman nüfus ise yine 2003 verilene göre %20,9’dur. Belirtilen rakamlarda Boşnak ve Arnavutların nüfusları toplam %13,7 etmesine rağmen Müslüman nüfusun %20,9 olması, Boşnak ve Arnavut nüfusun ciddi bir kısmının kendilerini Karadağlı Müslüman olarak kayıt ettirmelerinden kaynaklanmaktadır. 1991 seçimlerine göre nüfusun %0,7 oranında azalması ise göçlerle açıklanabilir.

D. Karadağ’ın Sırbistan’dan Ayrılması ve Etkileri

Nüfusu 650 bin civarında olan Balkanlar’ın küçük ülkesi Karadağ, 21 Mayıs 2006’da tarihinin dönüm noktalarından birini yaşadı. Sırbistan ile olan 88 yıllık beraberliğinin ardından Karadağ, belirtilen tarihte gerçekleştirdiği halkoylaması neticesinde, bağımsız olmayı başardı. Katılımın % 86,5 gibi yüksek bir oranda gerçekleştiği halkoylamasında Karadağlılar, kendi bayrakları altında daha parlak bir geleceğe adım atacaklarına inandıklarını ortaya koydu. Sonuçta, tarihte defalarca kere olduğu gibi, Balkanlar haritası yeniden değişti.

Karadağ ve Sırbistan tarih içinde kardeş ülkeler olarak tanınmışlardır. Ortak dilleri ve dinleri, benzer tarihleri ve gelenekleri yüzünden, Sırpı ve

²⁴⁶ Çevrimiçi, <http://www.Montenet.org/religion/islam.htm>, “İslam in Montenegro”, 21. 09. 2006.

Karadağlıları birbirinden ayırmak zordur. “Balkan Kasabı” olarak tanınan eski Sırp lider Slobodan Miloşeviç’in babası Karadağlıdır. Karadağlıların Sırplardan tek ayrı noktası, tarih içinde farklı yöneticilere sahip olmalarıdır. Karadağlılar, kendi siyasi örgütlenmelerinin temelini, VII. yüzyılın başlarında, “*Duklja*” isimli toplumsal örgütlenmenin belirmesiyle atıldığını savunmaktadır. Sırp lar ise bu yöndeki Karadağ tarihini “sonradan üretilmiş” olarak görmektedir. *Duklja* 1042 yılında Bizans tarafından bağımsız devlet olarak tanınmıştır. Daha sonra “*Zeta*” olarak adlandırılan bu devletin en meşhur yöneticisi, 1082-1101 yılları arasında iktidarda kalan Bodin’dir. Bodin’in dışında Balşiç, Crnojeviç ve Petroviç Hanedanlıkları, Karadağ’ın tarihteki en önemli yöneticileridir.²⁴⁷

“Karadağ” kelimesinin tarihteki ilk kullanımına 1276 yılında rastlanıyor ise de, *Zeta* XV. yüzyılın sonlarında Karadağ olarak adlandırılmıştır. Bu ülkenin bağımsızlığı ise, 1878 yılındaki Berlin Kongresi’nde tanınmıştır. 1910 yılında Karadağ Krallık olarak ilan edilmiş, ancak pek uzun ayakta kalamamıştır. Zira 6 Kasım 1918’de, Karadağ’ın başkenti Podgorica’daki Büyük Millet Meclisi, Kral Nikola I. Petroviç Njegoş’un tahtına son vermeyi ve Karadağ’ın Sırbistan ile bir devlet içinde bütünleşmesini kararlaştırmıştır.²⁴⁸ 1 Aralık 1918’de Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı’nın kurulmasıyla, Karadağ hem devletini hem de milletini yitirmiştir.

1945’ten itibaren Karadağ, kurulan federal Yugoslavya cumhuriyetlerinden biri olarak tekrar anılmaya başlanmıştır. Komünist lider Josip Broz Tito’nun kurucusu olduğu Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti’nin (YSFC) parçalanmasının ardından, Sırbistan ile beraberliğe devam eden tek cumhuriyet Karadağ olmuştur. 1 Mart 1992’de Karadağ’da düzenlenen halkoylamasında, oy hakkını kullananların % 95,5’i Sırbistan ile bir arada kalınmasını talep etmiştir. Bunun üzerine 27 Nisan 1992’de Miloşeviç Yugoslavya Federal Cumhuriyeti’ni (YFC) ilan etmiştir.

²⁴⁷ Zivko M. Andrijevic, Serbo Rastoder, **İstoriya Crne Gore od Najstarijih Vremea do 2003**, Podgoica, Centar Za İseilenike Crne Gore, 2005, s. 48.

²⁴⁸ Söz konusu Meclisin demokratik olmayan şartlarda oluşturduğunu belirtmek gerekir. Karadağ’ın bağımsızlığını savunanların Mecliste yer almamaları doğrultusunda yoğun Baskılar yapılmıştır. Kaynak: Hodimir Sirotkovic, Lujo Margetic, **Povjest Drzava i Prava Naroda SFR Jugoslavije**, Zagreb, Skolska Knjiga, 1988, s. 136.

Sırp lider Slobodan Miloşeviç'in izlediği politikalar 1997 yılına kadar Karadağ'da desteklenmiştir. Bu yıla kadar Belgrad, Karadağlılara Sırp kimliğinin ve Sırp bilincinin aşılması üzerine çalışmış ve Karadağlıların "Tito'nun uyduruk milleti" olduğu söylemini yaymıştır. Bununla birlikte Karadağ Ortodoks Kilisesi de "hayali kilise" muamelesi görmüştür. Ayrıca, bu süreçte Karadağ hep Sırbistan'ın "küçük kardeşi" olarak kalmış ve bütün kararlar Belgrad tarafından verilmiştir. Sözü edilen olaylar Karadağ milliyetçiliğinin yükselmesine neden olmuş ve bu durum 1997'de Karadağ'da iktidar devriyle sonuçlanmıştır. Yönetime geçen bu yeni hareketin lideri, Karadağ Başbakanı Milo Cukanoviç olmuştur.²⁴⁹ Kendisi önce, Sırbistan'ın gömüldüğü uluslararası izolasyondan Karadağ'ı kurtarmak maksadıyla Belgrad'dan farklı politikalar izlemeye başlamış, en sonunda da tam bağımsızlık için kolları sıvamıştır.

Sırbistan'daki Miloşeviç rejimini mümkün merteye sıkıştırma politikası çerçevesinde, Batılı ülkeler Karadağ'ı ilk başlarda önemli ölçüde desteklemiştir. Örneğin, sadece 1999'da Karadağ'a 77 milyon dolarlık yardım yapılmıştır.²⁵⁰ Ancak, Ekim 2000'de Sırbistan'da rejim değişikliği gerçekleşince ve demokratik güçler iktidara geçince, Batılılar Karadağ'ın bağımsızlığını değil, Sırbistan ile birlikteliğini savunmaya başlamıştır. Böyle bir tutum değişiminin temelinde, bağımsız bir Karadağ'ın bölgeyi istikrarsızlaştırabileceği endişesi vardır. Diğer taraftan, bununla Sırbistan'da demokrasinin kök salmasına yardımcı olunacağına inanılmıştır.²⁵¹

Halkoylaması sonuçları, Karadağ vatandaşlarının neredeyse yarı yarıya bölünmüş olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur. Bu bölünmüşlük, Karadağ'daki toplumsal barışa yönelik en büyük tehdittir. 21 Mayıs gecesi Karadağ'ın bir kaosa sürüklenmesi engellenmişse, bunun temel sebebi, halkoylaması ile ilgili sürecin tüm aşamalarında AB temsilcilerinin yer almış olmasıdır.

²⁴⁹ 25 Kasım 2006 Karadağ Başkanlıktan çekildi.

²⁵⁰ Draško Djuranoviç, **Montenegro and the International Community: Ringing the Alar**, Podgorica, *AIM Podgorica*, 15 Mart 2000, s. 98.

²⁵¹ Bkz. Emir Türkoğlu, **Sırbistan-Karadağ Sorunu**, *Stratejik Analiz*, Sayı 3, Temmuz, 2000.

Bağımsızlığı savunan Karadağ iktidarı, demokratik Sırbistan'a baştan beri kuşkuyla yaklaştı. Gerçekten de, Sırbistan'ın bugünkü siyasi sahnesine bakıldığı zaman, siyasi partilerin üçte ikisinin milliyetçi olduğu görülmektedir. Dahası, şu andaki milliyetçi çizgisi yüzünden, Sırbistan Başbakanı Vojislav Koştunica bazı Karadağlı politikacıların gözünde "kılıfını değiştirmiş Miloşeviç" olarak görülmektedir. Koştunica, Sırbistan ve Karadağ arasında daha merkeziyetçi bir devlet yapısının kurulmasından yana olan görüşleriyle bilinmektedir.²⁵²

Sırbistan'daki rejim değişikliğine rağmen, Belgrad-Podgorica hattındaki ilişkiler düzelmeyince, Avrupa Birliği arabulucu olarak devreye girmiş ve 14 Mart 2002'de "Belgrad Anlaşması"nın imzalanmasını sağlamıştır. Bu anlaşmaya uygun olarak, 4 Şubat 2003'te YFC tarihe karışmış ve yerine "Sırbistan ve Karadağ Devleti" ilan edilmiştir. Böylece Karadağ, yaklaşık 85 yıl aradan sonra, dünya devletleri arasına kendi ismini eklemeyi tekrar başarmıştır.

Sırbistan ve Karadağ devlet birliğinin beş ortak bakanlığı vardı: Dışişleri bakanlığı, savunma bakanlığı, uluslararası ekonomik ilişkilerden sorumlu bakanlık, iç ekonomik ilişkilerden sorumlu bakanlık ve insan ile azınlık haklarının korunmasıyla ilgili bakanlık. Ancak, bu bakanlıkların hiçbiri gerektiği ölçüde işlevsel olamamıştır. Yürürlüğe giren yeni devlet anayasası da hem Sırbistan hem de Karadağ tarafından defalarca çiğnenmiştir. Bu süreç içinde Karadağ iktidarı, Sırbistan yüzünden AB yolunda yavaş ilerlediklerini sık sık dile getirmiş ve bağımsızlık durumunda Karadağ'ın AB'ye daha erken üye olabileceğini savunmuştur. Nitekim Karadağ yetkilileri bu konuda haklı olduklarını defalarca göstermişlerdir. Örneğin, en son olarak 3 Mayıs 2006'da, Belgrad'ın eski Yugoslavya ile ilgili Uluslararası Savaş Suçları Mahkemesi ile yetersiz işbirliği yüzünden, Karadağ da cezalandırılmıştır. Sırbistan, savaş suçlusunu Ratko Mladiç'i bu Mahkeme'ye teslim etmediği için AB, Sırbistan ve Karadağ ile başlattığı "İstikrar ve Ortaklık Anlaşması" müzakerelerini askıya almıştır.²⁵³

Sırbistan ve Karadağ arasındaki ilişkilerin ne denli bozulduğunu gösteren olgulardan biri, Uluslararası Eurovision Şarkı Yarışması'nda ülkeyi kimin temsil edeceği üzerine yaşanan olaydır. Sırlar Sırbistanlı, Karadağlılar ise Karadağlı

²⁵² Vladimir Goati, *İzborna Nadmetanja u SRJ od 2000 do 2003*, Beograd, SECİD, 2003, s. 56.

temsilcinin 20 Mayıs 2006'da, Atina'daki Eurovision Şarkı Yarışması'na gönderilmesi için ısrar etti. Bu kavga, Sırbistan ve Karadağ'ın Atina'ya hiç kimseyi göndermemesiyle sonuçlandı.²⁵⁴ Görüldüğü gibi, Sırlar ile Karadağlılar artık "ortak şarkıya" bile sahip olamamaktadır.

Podgorica'nın, Sırbistan ve Karadağ Devleti'nin Çekoslovakya modeline göre bölünmesi önerisini Belgrad reddedince, Karadağ halkoylaması yolunu tutmak zorunda kaldı.²⁵⁵ AB'nin, Karadağ'ın bu kararını beğenmediğini gösteren olgu, Podgorica'ya halkoylamasıyla ilgili dayatılan kriterdir. Resmî görüşünü 16 Şubat 2006'da açıklayan Brüksel, Karadağ'ın statüsünü değiştirme kararının geçerli olabilmesi için, halkoylaması katılanlardan en az % 55'inin oyunu alması gerektiğini belirtmiştir. AB, halkoylamasıyla ilgili kendi içinde böyle yüksek barajlar belirleseydi, bazı ülkeler üyesi olamayacaktı. Hatırlatmak gerekirse, İsveç, halkoylamasında alınan % 52,3'lük evet oyuyla, Malta ise yaklaşık % 54'lük oyla AB katılımını gerçekleştirebilmiştir.

AB'nin Karadağ'a karşı adil olmayan tutumuna rağmen, 21 Mayıs 2006'daki halkoylamasında, Karadağ halkı tarihî bağımsızlığını geri almayı başardı. Bağımsızlığın küçük bir farkla kazanılmış olması, Sırbistan ile beraberliğin devam etmesi için mücadele eden siyasi bloğu usulsüzlük şikâyetlerinde bulunmaya sevk etmiştir. Ancak, bütün halkoylaması süreci AB ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın sıkı denetimi altında gerçekleştiği için, şaibeye pek yer bırakılmamıştır. Bu arada halkoylaması sonuçları, ülke statüsü konusunda Karadağ vatandaşlarının neredeyse yarı yarıya bölünmüş olduğunu (bağımsızlığa % 55,5 evet oyuna karşılık, % 44,5 hayır oyu) bir kez daha ortaya koymuştur. Bu bölünmüşlük, Karadağ'daki toplumsal barışın en büyük tehdididir. 21 Mayıs gecesi Karadağ'ın bir kaosa sürüklenmesi engellenmişse, bunun temel sebebi, halkoylaması ile ilgili sürecin bütün aşamalarında AB temsilcilerinin yer almış olmasıdır.

²⁵³ "Prekinuti Pregovori sa EU", B-92, 3 Mayıs 2006.

²⁵⁴ Erhan Türbedar, "Karadağ'ın Bağımsızlığında Büyük Final", *Stratejik Analiz*, Sayı 72, Nisan 2006, s. 15.

²⁵⁵ 14 Mart 2002 tarihli anlaşma gereğince, 4 Şubat 2006'dan sonra hem Sırbistan'ın hem de Karadağ'ın bağımsızlık halkoylaması düzenleme hakkı doğmuştur.

Karadağ bağımsızlığının Balkan ülkeleri tarafından sıcak karşılandığı belirtilmelidir. Özellikle Hırvatistan ve Bosna-Hersek gibi Karadağ'ın komşuları, söz konusu bağımsızlığın nihayet “Büyük Sırbistan” hayalini tarihe gömeceğine inanmaktadır.

Ayrıca Karadağ'ın bağımsızlığına en çok sevinenlerden biri Kosova olmuştur. Karadağ'ın kopuşuyla, Kosovalıları Sırbistan ile bir arada kalma konusunda ikna etmek iyice imkansız hale gelmiştir. Karadağ'dan farklı olarak, YSFC içinde *Self Determinasyon* hakkını hiçbir zaman elde edememiş olan Kosova, en çok Sırbistan'ın özerk bir bölgesi statüsüne yükselebilmiştir. Geline nokta bakıldığı zaman, benzer durumun kâğıt üzerinde günümüzde de devam ettiği görülmektedir. Sırbistan'ın bütün hukuki belgelerinde, Kosova'ya özerk bölge muamelesi yapılmaktadır. Diğer taraftan 10 Haziran 1999'da Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) tarafından kabul edilen 1244 sayılı Karar'da da Kosova'ya YFC sınırları içinde geniş bir özerklik vaat edilmişti.²⁵⁶

Bu tarihten buyana, Kosova'nın nihai statüsü belirlenmiş değildir. Kosova tarafı tam bağımsız bir Kosova Cumhuriyeti'nin kurulmasını isterken, Belgrad yönetimi bunu kesinlikle ret ediyor, Kosova'ya belli bir özerklik statüsünün verilmesini ise kabul ediyor. Kosova'nın nihai statüsü büyük ihtimalle 2007 yılı içinde belirlenecektir. Kosova, bu veya gelecek yıl bağımsızlık hedefine ulaşsa da bu durum, Kosovalı liderlerin başarılı politikalarından veya uluslararası toplumunun şart koyduğu standartların gerçekleştirilmesindeki başarılarından dolayı değil, daha çok Sırbistan'ın hiçbir sağlam çözüm önerisinin sunmamasından ve radikal Sırp milliyetçilerinin politika alanındaki gücünden ve yaptıkları tehditlerinden dolayı olacaktır. Öte yandan, Kosova bağımsızlığını kazanamaz ise, bu durum, Sırbistan'ın politik başarısından dolayı değil, Kosovalı yetkililerin, Kosova'daki azınlıkların insan haklarını koruyamadığı için olacaktır.

Kosova'yı kendi sınırları içinde tutma mücadelesinde büyük darbe almış olması dışında Sırbistan, Karadağ bağımsızlığının ilave bazı etkilerini yaşayacaktır. Şu anda 70 yaşlarında olan bir Sırbistan vatandaşı, geçmişte değişik devlet ortaklıkları içinde ülkesinin adının yedi kere değiştiğine tanık olmuştur.

²⁵⁶ Çevrimiçi: Security Council Resolution 1244 (1999),

Karadağ'ın kopmasıyla birlikte Sırbistan vatandaşları da nihayet kendi bağımsızlıklarına "kavuşabilmiştir". Bir başka ifadeyle, geçen uzun yıllardan sonra, Sırbistan kendi devletiyle ilgilenebilecek duruma gelmiştir.

Bağımsız Sırbistan'ın yapması gereken ilk işlerden birisi, daha önce Sırbistan ve Karadağ'ın ortak olan bazı bakanlıklarını, bu sefer Sırbistan düzeyinde yeniden örgütlemektir. Benzer şekilde eskiden ortak olan ordu, Sırbistan ordusuna dönüştürülüp, yeni genelkurmay atanmalıdır. Sırbistan'da mevcut koalisyon hükümetinin "kırılgan ayaklarla" yere bastığı bir dönemde, bu tür konular üzerinde uzlaşmaya varmak kolay değildir. Ayrıca Karadağ'ın kopması, Kosova'da işlerin yolunda gitmemesi, savaş suçları konusunda uluslararası topluluğun artan baskıları gibi nedenlerden dolayı, Sırbistan'daki milliyetçi radikalleşme eğilimleri yükselebilir.

Karadağ, Sırbistan ile olan devlet ortaklığını sona erdirmiş olmasına rağmen, bu komşusuyla her zaman iyi ilişkilere sahip olmak zorunda kalacaktır. Her şeyden önce, Karadağ halkının % 75'inin Sırbistan'da aile yakınları bulunmaktadır.²⁵⁷ Karadağ'dan birkaç bin öğrenci Sırbistan üniversitelerinde eğitim görmektedir. Bunun dışında, Karadağ vatandaşları kendi ülkelerinde bulamadıkları sağlık hizmeti için, Sırbistan'a gitmek zorunda kalacaktır. Karadağ ekonomisi ve şirketleri, Sırbistan'dan gelen bazı girdilere ve Sırbistan pazarına bağımlıdır. Bütün bunların farkında olan Cukanoviç, halkoylamasının ardından yaptığı bir açıklamada, "Sırbistan vatandaşlarının bundan sonrada Karadağ'a pasaportsuz giriş yapabileceği" mesajını verdi.²⁵⁸

Sırlara bakınca çoğunun, Karadağ'daki kardeşlerinin sırtlarını dönmüş olmasına küstüğü görülmektedir. Zaten daha önce de, Karadağ'ın bağımsızlık girişimleri yüzünden, bazı Sırlar, Karadağlılardan çok, ezeli rakipleri Hırvatları "daha çok sevmeye" başlamıştı. Ayrıca, Kosova'nın gelecekteki statüsü üzerine müzakerelerin sürdüğü bir dönemde, Karadağ bağımsızlığını ilan ederek, "Sırları sırtından vurmuştur". Bütün bunlara rağmen, bundan sonra Sırbistan'ın Karadağ'a karşı "duvar örmesini" beklememek lazımdır. AB'nin devletlerarası engelleri

<http://www.un.org/Docs/scres/1999/sc99.htm>. 23.12.2006.

²⁵⁷ **Press Novine** 21.11.2006.

²⁵⁸ **Dnevna Politika** Novine. 03.04.2006

yıkmaya çalıştığı bir ortamda, “Avrupalı” olmaya çalışan Sırbistan’ın komşularına karşı duvar örme beklenemez.

Bundan sonra da Sırbistan ve Karadağ arasında müzakereler sürecektir. Ancak bu sefer müzakereler, ortak devleti düzenlemek değil, “malı-mülkü paylaşmak” doğrultusunda olacaktır. Bu iki eski devlet ortağının kanunları, ekonomileri ve politikaları zaten bağımsız çalıştığına göre, bu alanlarda sorun yaşanmayacaktır. Hesaplaşma tamamlandıktan sonra ise, iki ülke arasında işbirliği yolları aranacaktır.

Sırbistan ve Karadağ Anayasası’nın 60. maddesi gereğince, devlet birliğinden çıkan üye, ortak devletin uluslararası kimliğinden istifade edemeyeceğini otomatik olarak kabullenmiş olur.²⁵⁹ Bir başka ifadeyle, Sırbistan ve Karadağ Devleti’nin uluslararası kuruluşlardaki üyeliği Sırbistan adına yeniden işlenecek, Karadağ ise işe sıfırdan başlayacaktır. Uluslararası topluluk Sırbistan ve Karadağ arasındaki bu anlaşmaya uyarsa, Sırbistan’ın devlet kimliğini yenilemesi ve uluslararası toplulukla bütünleşmesi kolay olacaktır. Karadağ ise, bu anlamda biraz çaba sarf etmek zorunda kalacaktır. Örneğin, diploması alanında Karadağ’ın ne yeterince kadrosu, ne de yeterince finansmanı bulunmaktadır. Ancak, barışçıl yoldan bağımsızlığını elde ettikten sonra, Karadağ bu tür sorunların da üstesinden gelecektir. Bu arada, hem Sırbistan’ın hem de Karadağ’ın AB’ye bütünleşme sürecinin, daha önce kaldığı yerden devam edeceğinin duyurulduğu belirtilmelidir.

Karadağ’ın bağımsız bir devlet haline gelmesi Sancak bölgesini de yakından ve derinden etkiledi. 21 Mayıs’ta Karadağ’ın bağımsız olmasıyla birlikte Sancak, iki eski ortak arasında kesin olarak bölünmüş oldu. Bu bölünme Sancak Boşnaklarını da ikiye böldü. Bugünlerde Sırbistan’daki Sancak Boşnakları, ayrılma sonrasında Karadağ sınırları içinde kalan diğer Sancak Boşnaklarına kırgın.

Karadağ’daki bağımsızlık referandumundan önce, Sancak Boşnakları arasında bağımsızlığa evet mi hayır mı denmesi gerektiği konusunda hararetli tartışmalar yaşandı. Sırbistan’daki Sancak Boşnakları bölgenin uluslararası bir

²⁵⁹ Srećko Mihajlović, “Konstituirni Ustav Drzave Srbije i Crne Gore”, Oktobar 2006,

sınırla bölünmesini istemiyordu. Sırbistan ve Karadağ'daki Boşnak Milli Meclisi başkanı ve Novi Pazar belediye başkanı Sulejman Ugljanin uyarıyordu: “*İki bağımsız devletin oluşması Boşnakların aleyhine olacaktır*”.²⁶⁰ Oysa Karadağ'daki Sancak Boşnakları için durum bundan daha karmaşıktı. Öncelikle buradaki Boşnaklara göre başkent Novi Pazar değil, Podgorica. İkinci olarak, Karadağ'ı Sırbistan'a göre siyasi açıdan daha hoşgörülü buluyorlar. Üçüncü olarak, bağımsız bir Karadağ'ın Sırbistan'dan daha çabuk AB üyesi olacağına inanıyorlar. Ve son olarak, önde gelen Karadağlı aydınlardan Zuvdija Hodzic'in de belirttiği gibi: “Sırbistan-Karadağ içerisinde Boşnak halk önemsiz bir azınlık. Oysa Karadağ'da % 10'un üzerindeyiz”.²⁶¹

21 Mayıs'ta işte bu pragmatik gerekçeler Karadağ Boşnaklarını ikna etti. Sırbistan Boşnakları, Karadağ'daki akrabalarını ziyaret etmek veya işlerine gitmek için artık uluslararası bir sınır geçmek zorundalar.

Karadağ'da bağımsızlık yanlıları % 55.5 ile kazandı. Yani önceden konulan barajın sadece % 0.5 üzerinde oy alarak. Sırbistan'daki Sancak bölgesinden bazı politikacılara göre, referandumun sonucunu ve dolayısıyla Sancak'ın kaderini değiştiren Boşnak oyları oldu. Sancak Halk Hareketi başkanı Cemal Suljevic'e göre: “*Karadağ'ı Müslüman Boşnakların oyları bağımsızlığa taşıdı. Onların oyları olmasa asla bağımsız olamazlardı. Boşnak Müslümanları oylarıyla Karadağ'ı bağımsızlığa taşıırken Sancak'ı da bölmüş oldular. Bunun baş sorumlusu diğer Sancak partileridir. Kendi aralarındaki siyasi kavga yüzünden Sancak, dağılan Yugoslavya'dan hemen sonra otonom olma hakkını alamamıştır*”.²⁶²

Karadağ'ın bağımsızlık halkoylaması çerçevesinde Türk medyasını en çok ilgilendiren konu, Sırbistan ve Karadağ devlet birliğinin sona ermesinin, Sancak Bölgesi'ne etkilerinin neler olacağıdır. Balkanları yakından takip etmeyenlerin Sancak'la ilgili verdikleri ilk tepki, Sancak'ın bölünmemesi uğruna Boşnakların Karadağ'ın bağımsızlığına direnecekleri yönündeydi. Bunun ise bölgede yeni bir Boşnak trajedisine yol açabileceğinden endişe duyuldu. Ancak, durum hiç de

Article 60.

²⁶⁰ Sandzak Novine 21.06.2006.

²⁶¹ Çevrimiçi: www.sandzak.org.yu. 20.10.2006.

düşünüldüğü gibi değildir. Sancak'ın bölünmezliği fikri genel olarak Karadağlı Boşnaklarda yıllar önce ölmüştür. Hatta Karadağ, Boşnak oyları sayesinde bağımsızlığını elde etmiştir.²⁶³ Karadağ'ın Sırbistan ile bir arada kalması için mücadele eden bugünkü Karadağ muhalefeti, 1990-1997 yılları arasında iktidardayken, Boşnaklara ve diğer azınlıklara yönelik sistematik baskı ve zulümler uygulamıştır. Milo Cukanoviç'in liderliğindeki bağımsızlık yanlısı blok 1997'de Karadağ'da iktidara geçince, azınlıklara yönelik devlet terörü sona ermiştir. Dahası, kamu işletmelerinin kapıları azınlıklara da açılmaya başlamış, bu ise Boşnaklar ve Arnavutların ekonomik açıdan da canlanmasına sebep olmuştur. Bir numaralı devlet adamı olarak Boşnak ve Arnavutlarla bu denli ilgilenmiş olması yüzünden, Cukanoviç, Karadağ muhalefeti tarafından, "Türk Milo, kılıçtan kurtulamayacaksın" (*Milo Turcine, sablja ti ne gine*) sözleriyle tehdit edilmiştir.²⁶⁴ Özetlemek gerekirse, uluslararası topluluk (ve Türkiye) tarafından unutulmuş Karadağlı Boşnaklar, kendi geleceklerini Karadağ'ın bağımsızlığıyla özdeşleştirmiş durumdadır. Bu yüzden, Karadağ'ın bağımsızlığının, tarihî Sancak Bölgesi'nde etnik çatışmalara yol açacağını düşünmek son derece yanlıştır.

Sırbistan hariç tüm bölge ülkeleri ve AB yetkilileri Karadağ'daki referandum sonucunu kabul etti ve Karadağ Hükümeti'ne tebriklerini ilettiler. Karadağ'ın ayrılmasıyla "Büyük Sırbistan" rüyası geçmişe gömüldü, ancak, Sırp milliyetçiler şimdi de "Orta Sırbistan"ı hayal etmektedir.

Bosna Hersek'i oluşturan iki idari birimden (entite) biri olan Sırp Cumhuriyeti'nin Başbakanı Milorad Dodik yaptığı açıklamada, Bosnalı Sırlara da "ayrılma hakkı" tanınması gerektiğini ifade etti. Dodik'in bu açıklaması, Sırbistan Cumhurbaşkanı Boris Tadiç'in kısa bir zaman önce gerçekleştirdiği ziyaretten sonra geldiği için, bir sürpriz olmaması gerekir. Karadağ'daki referandumdan birkaç gün önce ABD Eski Belgrad Büyükelçisi Viliyam Montgomeri de, *Jutarnji List* (Hırvatistan) ve *Dnevni Avaz* (Bosna Hersek) gazetelerinde yayınlanan yazısında, Sırp Cumhuriyeti'ne (Karadağ'ın Sırbistan ile yürüttüğü ortak kurumlarında yaptığı gibi), Bosna Hersek kurumlarının işleyişini

²⁶² Çevrimiçi: www.sanjak.org./info/cen/ 29.08.2006.

²⁶³ Türbedar, A. g. e., s. 15.

²⁶⁴ Crnovrsanin, A. g. e., s. 93.

sabote ederek bir bağımsızlık hakkı istemesi tavsiyesinde bulundu. Her ne kadar bazı etkili uluslararası kesimler, Karadağ'ın ayrılmasından sonra, Sırbistan'a, Sırpların kontrolünde bulunan Bosna Hersek'in bir parçasını vermeye hazır olsalar da, Karadağ ve Sırp Cumhuriyeti'nin anayasal statüleri birbirlerinden çok farklıdır ve bundan dolayı Bosnalı Sırpların ayrılma hakkı bulunmamaktadır.²⁶⁵

Dolayısıyla, Karadağ referandumu ve sonucu Bosna Hersek açısından herhangi bir olumsuzluk taşımamaktadır. Ancak bu noktada Bosna Hersek için iki potansiyel tehlike mevcuttur: İlki, Kosova'nın bağımsızlığına kavuşması, ikincisi de, Sancak'ın Sırbistan tarafında kalan kesiminde yaşayan Boşnakların hangi ülkeye katılacakları yönünde referandum yapılması talebidir. Süleyman Ugljanin önderliğindeki bu kesim, Osmanlı İmparatorluğu zamanındaki Sancak'ın sınırlarının korunmasını savunmakta ve bu nedenle Sancak'ın bölünmesine karşı çıkmaktadır.²⁶⁶ Sancak, Eski Yugoslavya'da (Karadağ'ın durumunun tersine) bir federe birim olmadığı için, bu yönde bir referandumun düzenlenmesi ve muhtemel sonucuna göre Sırbistan'dan ayrılıp Karadağ ile bütünleşmesi olanak dışıdır. Bu mantıktan yola çıkarsak, Kosova'nın da Eski Yugoslavya'nın bir federe birimi olmadığı ve dolayısıyla ayrılma hakkı bulunmadığı açıktır. Ancak, uluslararası toplumun ve daha da önemlisi BM Güvenlik Konseyi'nin kararıyla, Sırbistan'ın Kosova üzerindeki egemenliği ortadan kaldırılmıştır ve nihai statüsü yeni bir kararla belirlenecektir. Bu açıdan, Kosova ve Sancak'ın (Sırbistan'dan) ayrılma hakları birbirinden farklılık arz etmektedir.

Bosna Hersek'teki Sırp Cumhuriyeti'nin ve Sırbistan'daki Sancak'ın, parçası oldukları ülkelerden ayrılmaları yönünde bir anayasal hakları yoktur. Bu durumda Sırbistan tarafında kalan Sancaklılar, referandum yerine, Sırbistan ile otonomi ya da daha fazla hak talebinde bulunmaları gerekmektedir.

Kosova'nın bağımsızlığını örnek gösterip Bosna Hersek'ten ayrılması için sesleri yükseltecek Sırplara ise, Bosna Hersek Uluslararası Yüksek Temsilcisi Christian Schwartz Schillig, Sırbistan ziyareti sırasında cevap vermiştir. Yaptığı açıklamada, Sırp Cumhuriyeti'nin Bosna Hersek'in sadece bir entitesi olduğunu ve dolayısıyla bağımsızlık referandumunu düzenleme yetkisine sahip olmadığını

²⁶⁵ Jutarnji List, 21.10.2006.

vurguladı. Şüphesiz bu açıklama “Orta Sırbistan”ın kurulmasını arzulayan Sırp milliyetçilerine büyük bir darbe vuracaktır. Ancak Miloşeviç’in homojen bir Sırbistan yaratma projesi tamamen başarısızlığa uğramış olsa bile, uluslararası camianın Bosna Hersek’in egemenliği ve toprak bütünlüğünün korunacağı yönünde sözlerine rağmen soykırımın gerçekleşmesine sessiz kaldığı da unutulmamalıdır.

Bu yüzden, Bosna Hersek’e sadece koruma sözü verilmesi ile potansiyel bir çatışma tehlikesinin ortadan kalkması beklenemez. Bosna Hersek için asıl yardım, çatışmacı politikanın kaynağı olan Sırbistan’da komşu ülkenin topraklarına göz dikmeyen bir iktidarın gelmesinin temini olacaktır. Bu nedenle uluslararası toplumun, radikal milliyetçi partilerin Sırbistan’da iktidara gelmemesi için yapacağı her girişim, özellikle Bosna Hersek’teki istikrar açısından büyük önem taşımaktadır. Bu konuda, Sırbistan’da kalan Sancaklı Boşnaklara da büyük bir görev düşmektedir. Bosna Hersek’i anavatan olarak gören Sancaklı Boşnakların, Sırbistan’daki milliyetçi partilere karşı, milliyetçi olmayan veya daha ılıman milliyetçi olana partilerle işbirliği içinde çalışmalarını gerekiyor. Yani Sancaklı Boşnaklar, radikal milliyetçi partilerin Sırbistan’da iktidara gelmelerini önlemeye çalışmalıdırlar. Bu durum, hem kendi gelecekleri hem de Bosna Hersek’te ki soydaşlarının geleceği için son derece önemlidir.

²⁶⁶ Dnevni Avaz, 29.10.2006.

SONUÇ

Yugoslavya sanal bir rüyanın gerçekleşmesidir. Çünkü II. Dünya savaşının olağanüstü şartları suni bir yapının oluşmasına neden olmuştur. Millet ya da ulusun oluşması için gerekli maddi ve manevi şartların hiçbiri bu süreçte yaşanmamıştır. Savaş sonrası Avrupa kojektürü iç dinamiklerin yerine bu süreçteki baskın faktördü.

II.Dünya Savaşı'nın Avrupa'ya yaşattığı yıkım hakim güçleri bir daha böyle bir yıkım yaşamamak için önlemler almaya itmiştir. Bu süreçte bazı bölgelerde zorlama devletler oluşturuldu ya da sınırlar çizildi. Yugoslavya da bu süreçten nasibini fazlasıyla aldı. Çünkü devleti oluşturan Hırvat, Sırp, Karadağlı, Sloven, Makedon, Macar, Arnavut, Boşnak, Türk ve Romen etnik grupları Osmanlı egemenliği sürecince etnik asimilasyona tabi tutulmadan kendi etnik kimliklerini koruyarak yaşamışlardı. Bu durum ulus kimliğinden haberdar farklı etnik gruplardan tek ve bütün bir yapının oluşturulmasını imkansızlaştırıyordu. Çünkü Fransız Devrimi ile doğan ve Napoleon Savaşlarıyla Avrupa'ya yayılmış olan fikirlerden Orta Avrupa halkları da nasibini almış ve bu sürecin etkilerini Osmanlı'dan ayrılırken yaşamışlardı.

Aradan fazla bir süre geçmeden kendi ulusal yada milli kimliklerinin üzerinde bir üst kimliğin zorlama bir biçimde empoze edilmeye çalışılması sağlam ve kalıcı bir devletin oluşmasını engellemiştir. Bu sadece başkalarının hayali olabilirdi. Yugoslavya kuruluşunda bir rüya iken, en son Karadağ'ın bağımsız olmasıyla da tarih olmuştur.

Farklı tarihi ve sosyo kültürel geçmişten gelen ve ulusal kimliklerinin farkında olan halklardan oluşan Yugoslavya zaman içerisinde kendine has milliyetçi akımların oluşmasına yataklık etmiştir. Devlet içerisinde oluşan farklı ekonomik sınıflar Yugoslavya içerisinde farklı etnik gruplar içerisinde meydana gelmiştir. Ayrıca devlet yönetimindeki etkinlik yarışı ve iktidar olma hırsı sınıf çatışmalarının çok ötesindeydi. Çünkü sosyolojik yapı içerisindeki farklı sınıfları oluşturan bireyler farklı etnik kökenden gelmekteydi.

Yugoslavya devleti içinde Sırp ve Karadağlılar ordunun hakimi iken Hırvatlar ve Slovenler ekonomik yönden güçlü kesimi temsil etmekteydi. Diğer

halkların durumu ise bu dört gruba göre daha geriydi. Siyasal iktidarın ağırlıklı olarak Sırp ve Karadağ egemenliğinde olması ekonomik açıdan güçlü olan Sloven ve Hırvatları rahatsız etmekteydi. Devlet içinde üretilen artı değerın bölüşülmesi de onları rahatsız eden bir diğer unsurdu. Görülüyor ki farklı etnik gruplar içerisinde milliyetçi akımların oluşmasına neden olan sebepler de farklıydı. Ayrı kaynaklardan beslenen milliyetçi akımlar birbiri ardına yeni devletlerin kurulmasıyla hedeflerine ulaşmış oldular.

Sınırlar masa üzerinde tarihi, coğrafi ve sosyo kültürel yapı dikkate alınmadan çizilmişti. Bu durum Yugoslavya Federal Devleti için potansiyel bir tehdit kaynağıydı. Nitekim 1991 yılında Vukovar'da yaşananlar ve Hırvatistan'ın federal yapıdan koparak bağımsız olması bu sürecin sonucuydu. Vukovar demografik açıdan Sırpların yoğunlukta yaşadığı bir bölge olmasına rağmen Hırvat devleti sınırları içerisinde kalmıştı. Yugoslavya siyasal hayatına hakim olan tarafın Sırp olmaları onlara kendi sınırlarını diledikleri gibi değiştirebilme hissini veriyordu. Hırvatlar için ise ürettikleri ekonomik değerın diğer federe devletlerle paylaşılması artık katlanılamayacak bir durumdu.

Makedonya 17 Eylül 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiştir. Hırvat-Sırp çekişmesi, bunun Vukovar ve daha sonra Bosna'da fiili bir savaşa dönüşmesi zaten ekonomik açıdan geri olan Makedonya için potansiyel bir hoşnutsuzluk kaynağıydı. Hırvatlarla Sırp arasında savaşı kendi ülkelerine sıçrama olasılığı ise kötü olan durumu daha da içinden çıkılmaz bir duruma dönüştürebilirdi. Bu gerçekler ışığında oluşan Makedon milliyetçiliği bağımsızlıkla sonuçlandı.

Siyasal iktidara hakim olanların diğer etnik grupları kendilerine tabi, ikinci sınıf olarak görmeleri de milliyetçi dinamiklerin harekete geçmesine sebep olabilmektedir. Karadağ'da yaşananları besleyen unsurlar aslında bu nokta da ortaya çıkmıştır. Karadağ kendinden önceki federe devletler gibi ekonomik açıdan Sırbistan'a oranla görece daha güçlüydü. Ancak bu güçlülük, onların devlet içerisinde ikinci sınıf olmalarını engelleyememişti. Siyasal iktidara hakim olan Sırpardı ve yaratılan artı değerden de aslan payını onlar almaktaydı. Hem siyasal hem de ekonomik etkenler Karadağ'da milliyetçi akımların güçlenmesi neden olmuştur.

Aslında Yugoslavya Fedasyonu'nun dağılmasına ve yok olmasına neden olan etkenler kendi içerisinde farklı özellikler barındırmaktadır. Çünkü her bir federe devletin kendi içinde kendine has sosyo ekonomik şartları vardı. Her birinin federatif yapıdan beklentileri farklı idi. Federatif yapı varlığını bu farklı devletlerin beklentilerini karşılayabildiği ölçüde koruyabilmiştir. Örneğin Federal devlet Hırvatlar ve Slovenler için bağımsızlığa giden yolda birer araç olarak görülmüştür. Kendi içlerindeki milliyetçi akımların harekete geçmesini engelleyecek herhangi bir sebep ya da durum yoktu. Aksine Sırpların giderek kendilerini tek hakim güç olarak görme eğilimleri bu milliyetçi güçlerin daha da etkin bir şekilde harekete geçmesine yardımcı olmuştur.

Makedonya örneğini ise zayıf olanın, ezilmiş olanın milliyetçiliği olarak adlandırmak mümkündür. Çünkü federal devlet içerisindeki en geri ekonomik coğrafya Makedonya idi. Savaş korkusu onlar için bağımsızlığa giden bir fırsat yarattı.

Bosna Hersek'te yaşananlar tüm federe devletlerden farklı olarak bir güç mücadelesinin sonucunda ortaya çıkmıştır. Çünkü bağımsızlık süreci hem Hırvat hem de Sırp milliyetçiliğinin tavan yapmasına neden olmuştur. Bu güç mücadelesinde iki ateş arasında kalan Boşnakların kendi varlıklarını koruma çabaları onların milliyetçiliğinin kaynağı olmuştur.

KAYNAKÇA

- Alkan, Necmettin: **Dağılan Yugoslavya Mozağında Bosna**, İstanbul, Beyan Yayınları, 1995.
- Alpkaya, Gökçen: **İnsan Hakları**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2000.
- Altan, Deliorman: **Yugoslavya'da Müslüman Türk'e Büyük Darbe**, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, Nisan, 2001.
- Andrijevic, Zivko M: Serbo Rastoder, **İstorija Crne Gore od Najstarijih Vremea do 2003**, Podgoeica, Centar Za İseilenike Crne Gore, 2005.
- Armaoğlu, Fahir: **XX. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, İstanbul, Alkım Yayınları, 2000.
- Armaoğlu, H. Yıldırım: **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus Talihi Göç**, İstanbul, Kum Saati Yayınları, 2001.
- Babuna, Aydın: **Geçmişten Günümüze Boşnaklar**, İstanbul, Tarih Vakfı Y. Yayınları, Ekim 2000.
- Balcı, Muharrem; Sönmez, Gülden: **Temel Belgelerde İnsan Hakları**, İstanbul, Danışman Yayınları, Nisan 2001.
- Balkan, Eren: **Balkanlar Ortadoğu ve Balkanlar İnceleme Vakfı**, İstanbul, Obix Yayınları, 1993.
- Beenet, Cristopher: **Yugoslavia's Bloody Collapse**, London, Hurst Company, 1995.
- Benedict, Anderson: **Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, İstanbul, Metis Yayınları, 1993.
- **“BM Kararlarında Eski Yugoslavya ve Bosna-Hersek”**, İstanbul, Dayanışma Vakfı Yayınları, 1996.
- **“Raspad Yugoslaviye i Sandzački Muslimani”**, Novi Pazar, MNVS,1993,
- **“Günümüz Dünyasında Müslüman Azınlıklar”**, İstanbul, İSAM Yayınları, 1998.
- Bereketli, Mustafa: **Berlin Anlaşması'ndan Günümüze Balkanlar**, İstanbul, Rumeli Vakfı Kültür Yayınları, 1999.
- Bieber, Florian: **Muslim Identity In the Balkans Before The Establishment Of Nation States**, Nationalities Papers, Cilt. 28, Mar 2000.

- Bora, Tanlı: **Milliyetçiliğin Provokasyonu**, İstanbul, Birikim Yayınları, 1995.
- Bora, Tanlı: **Yeni Dünya Düzeni'nin Av Sahası**, İstanbul, Birikim Yayınları, 1994.
- Bozborca, Nuray: **Osmanlı yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğu**, İstanbul, Boyut Kitapları, 1997.
- Brown, Carl L., **İmparatorluk Mirası: Balkanlar'da Osmanlı Damgası**, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000.
- Bulduk, Zeki: **Kosova Kurtuluş savaşı**, İstanbul, İnsan Hak ve Hürriyetleri Dizisi Yayınları, 1998.
- Djuranoviç, Draško: **“Montenegro and the International Community; Ringing the Alarm”**, Podgorica, AİM, 15 Mart 2000.
- Cigar, Norman: **“Sırbistan'ın Şarkiyatçıları ve İslam”**, Avrasya Dosyası, cilt3, sayı 3, Sonbahar, 1996.
- Crnovrşanin, Harun; Sadikoviç, Nuro: **Sandzak Porobljena Zemlja**, Zagreb, Herausgeber, 2001.
- Dimitrijeviç, Nenad: **Slučaj Jugoslavja, Socijalizam, Nacionalizam, Posledice**, Beograd, Standart-2, 2001.
- Djilas, Milovan: **Nova Klasa**, New-York, 1947.
- Djilas, Milovan: **Stalinova Konferencija Slave**, Paris, Galimard, 1962.
- Fazlıoğlu, Emel: **“Boşnak Kimliğinin Oluşumu”**, İstanbul, M. Ü. Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Ens. Sos. Ve Ant. An. Bilim dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 1999.
- Friedman, Francine: **The Muslim Slavs Of Bosnia And Herzegovina (With Reference To The Sandzak Of Novi Pazar) İslam As National Identity**, Nationalities Papers, cilt. 28, Mart 2000.
- Glenny, Misha: **The Balkans**, London, Viking, 2000.
- Goati, Vladimir: **İzborna Nadmetanja u SRJ od 2000 do 2003**, Beograd, SECID, 2003.
- Hayes, Carlton: **Milliyetçilik: Bir Din**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1995.
- Hobsbawm, J. Eric: **1780'dan Günümüze Milletler ve Milliyetçilik**, Çev. Akınhay Osman, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1993.

- Holbrooke, Richard: **Bir Savaşı Bitirmek**, Çev. Belkis Çorakçı Disbudak, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1999.
- Honig, Jan Willem, Norbert Both, **Srebrenica Record of A War Crime**, Penguin Books, 1997.
- Poulton, Hugh: **Balkanlar Çatışan Azınlıklar Çatışan Devletler**, İstanbul, Sarmal Yayınları, 1993.
- Poulton, Hugh: **The Muslim Experience İn The Balkan States, 1919-1991**, Nationalities Papers, cilt. 28, Mar 2000.
- İvanoviç, Zivota: **Balkanski Rat**, Beograd, Filip Vişnjiç, 2001.
- İzzetbegoviç, Alija: **Çudo u Bosni**, Sarajevo, Salfu, 2002.
- Kahramanyol, Mustafa: **Kosova ve Sancak Üzerine**, İstanbul, Bosna-Sancak Kütür ve Yardımlaşma Derneği Bülteni, sayı. 3, Nisan 1998.
- Karatay, Osman: **Ba'de Harabi'l Bosna**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1997.
- Karatay, Osman: **Kosova Kanlı Ova**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1998.
- Kissinger, Henry: **Diploması**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Mart 2001.
- Malcolm, Noel: **Bosna'nın Kısa Tarihi**, Çev. Aksim Karadağlı, İstanbul, Om Yayınevi, 1999.
- Malcolm, Noel: **Kosova**, İstanbul, Sabah Kitapları, 1998.
- Mentzel, Peter: **İntroduction İdentity Confessionalism and Nationalism**, nationalities Papers, Abingdon; Mar 2000.
- Milosavljeviç, Olivera: **U Tradiciji Nacionalizma**, Beograd, Helsinki Odbor za Ljudska Prava u Srbiji, 2002.
- Muminoviç, Rasim: **Srbizam i Stradaništvo Bošnjaka**, Sarajevo, İzdavaç MNVS, Mart 1994.
- Nikolaidis, Jovan: **Federalna Republika Yugoslavya**, Beograd, y.y. 1993.
- Oran, Baskın: **Az Gelişmiş Ülke Milliyetçiliği, Kara Afrika Modeli**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1997.
- Özkırımlı, Umut: **Milliyetçilik Kuramları, Eleştirel Bakış**, İstanbul, Sarmal Yayınevi, Nisan 1999.
- Popoviç, Aleksandar: **İslam na Balkanu**, Beograd, Ştanparija Mitopolije, 1995.

- Sabutay, Tülay; Akgün, Cem: **Bosna Hersek Ülke Etüdü**, İstanbul, İTO Yayınları, 1998.
- Samary, Catherine: **Parçalanan Yugoslavya, Bosna'da Etnik Savaş**, Çev. Bülent Tanatar, İstanbul, Yazın Yayıncılık, 1995.
- Sander, Oral: **Siyasi tarih, 1918-1994**, İstanbul, İmge Kitabevi, 2001.
- Saraca, Murat: **100 Soruda Fransız İhtilali**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 3. baskı, 1995.
- Sirotkoviç, Hodimir; Margetiç, Lujo: **Povjest Drzava i Prava Naroda u SFRJ**, Zagreb, Školska Knjiga, 1988.
- Sönmezoğlu, Faruk: **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, İstanbul, Der Yayınları, 2000.
- Şarkinoviç, Hamdija: **Bošnjaci od Naçertanija do Memoranduma**, Podgorica, MNVS, 1997.
- Taşar M. Murat: **Bosna Hersek ve Post modern Ortaçağ'a Giriş**, İstanbul, Birleşik Yayınları, 1996.
- Tindemans, Leo: **Barişa Çağarı**, İstanbul, Sabah Kitapları, 1998.
- Tomaniç, Milorad, **Srpska Crkva u Ratu i Ratovi u Njoj**, Beograd, Medijska Knjizara Krug, 2001.
- Tone, Bringa: **Being Muslim The Bosnia Way**, New Jersey, Princeten University Press, 1995.
- Trgovçeviç, Ljubinka: **Nauçnici Srbiye i Stvaranje Jugoslavije**, Beograd, Narodna Knjiga, 1986.
- Türbedar, Erhan: **“Karadağ’ın Bağımsızlığında Büyük Final”**, Stratejik Analiz, Sayı 72, Nisan 2006.
- Türkoğlu, Emir: **“Sırbistan-Karadağ Sorunu”**, Stratejik Analiz, Sayı 3, Temmuz 2000.
- Vukadinoviç, Djordje: **Vojvodansko Pitanje**, Beograd, Grafički atelje Kum, 2005.
- Yanardağ, A. Faruk: **Sancak ve Kosova Raporu**, İstanbul, Kosova, Sancak Dayanışma Gurubu, 1993.
- Yerasimos, Stefan: **Millet ve Sınırları, Balkanlar, Kafkasya ve Orta Doğu**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000.

- “**Yugoslavya’yı Kimler Parçaladı**”, İstanbul, Yeni Avrasya Dergisi Eki, 2000.
- Çaşın Mesut: “**Bosna Hersek Savaşı**”, Avrasya Dergisi, cilt. 3, sayı. 3, Sonbahar 1996,
- Curumliye (gönüllerin Ordusu), “**Bosna Sancak'tan Mektup**”, sayı.5,
- Türkoğlu, Emir: “**Geçmişten Günümüze Sancak Sorunu ve Sırp Karadağ Anlaşmazlığının Boşnaklara Yansıması**”,Stratejik Analiz, cilt 2, sayı 18, Ekim, 2001,
- Çanak, Nenad: “**Voyvodina i Srbija**”, İzveşyaj Bosan, Bosanski İnititut, January-May 2001.
- Arık, Umut: “**21. yy. da Uluslararası Güvenlik Sistemi ve Türkiye**”, Avrasya Etütleri, cilt. 2, sayı. 4, Kış 1995-96
- “**Kosova Raporu**”, İHH İسانی Yardım Vakıfı, 2002,
- Ürer, Levent: “**Ulusal Ve Uluslararası Düzeylerde, Etnik Gruplar ve Devlet**”, İstanbul, Doktora Tezi, 1995.

Internet Dokümanları

<http://www.hyu.edu>.

<http://www.Dicle.edu.tr>.

<http://www.etnickatolerancija.org.yu/population.html>,Population.

<http://www.famainternational.com>.

<http://www.Foreigntrade.gov.tr>.

<http://www.Geocities.com>.

<http://www.helsinki.org.yu/hcs/HCSreport20010508.htm>,01.06.

<http://www.humanrights.coe.int/minorities/Eng/Framework>, 27. 08

<http://www.ifbosna.org.ba/engleski/paradigma/sazetak/prvi/mmemic.htm>, 20. 01

<http://www.iwpr.net/indev.pl>, 26. 06. 2006.

<http://www.Montenet.org/religion/islam.htm>,”İslam.

http://www.rumelidernegi.org/balkanlardan_haberler.htm, 17. 05.

<http://www.sandzak.com>.

<http://www.setimes.com/htmız/turkish/031221-Ivan-002.htm>, 07. 08.
<http://www.Vojvodina.Srbija-info.yu>.
<http://www.nethaber.com>.
<http://www.turkiyevesiyaset.com/sayi9/0908.htm>, 07. 08.
<http://mediafilter.org/mff/Mon.43.2.html>, 23. 06.
<http://www.access.online.bg/bn/reports/96-nov-ok.htm>, Muslims.
<http://www.mfa.gov.tr/turkce/gruph/hk/01/1/03.htm>, 02. 07.
<http://www.sandzak.com>.
<http://www.un.org/Docs/scres/1999/sc99.htm>.
<http://www.sanjak.org/info/cen/>

Ansiklopedi

- **Genç Larousse**
- **Grand Master Genel Kültür Ansiklopedisi**
- **T. D.V. İslam Ansiklopedisi**

Sürelı Yayınlar

- New York Times Gazetesinin Joson Goodwin yazısı 16 Haziran 1999.
- Sandzaçke Novine, **Nek je sa Sreçom Ugljaninu**.
- Politika Gazetesi, **İz Bosne na Kosovo Recidivi**.
- Blic Gazete, **Svet-Dünya**.
- Hürriyet Gazetesi, **NATO'nun Yeni Strateji Arayışları ve Kosova**.
- **B-92**
- **Dnevna Politika**
- **Dnevni Avaz**
- **Jutarnji List**
- **Press Novine**
- **Sandzacke Novine**